

Barcelona Metròpolis

Capital en transformació

www.barcelonametropolis.cat
Número 104 – 6 €
Juliol 2017

Urbanisme i gènere

Urbanismo y género

Barcelona i l'art urbà, l'entesa possible

Barcelona y el arte urbano, un entendimiento posible

Descontaminar el cos dels habitants de les ciutats

Descontaminar el cuerpo de los habitantes de las ciudades

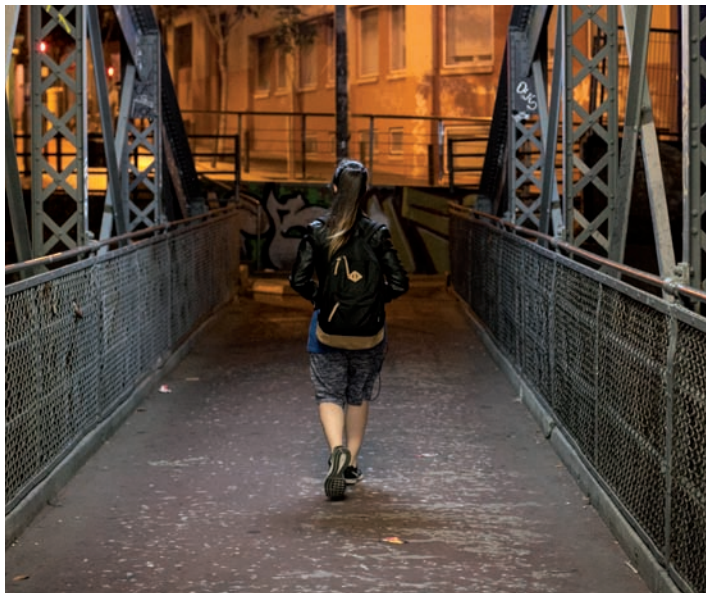
Entrevista Simona Levi

Passions positives per transformar la realitat

Pasiones positivas para cambiar la realidad

Simona
Martín
2017

Arianna Giménez

Justícia de gènere

els darrers anys, la crisi econòmica ha afectat negativament la nostra ciutat. Les dades demostren que les dones pateixen amb més cruïra la precarietat i l'exclusió. Elles s'han fet càrrec de les cures, i han patit més que els homes l'atur de llarga durada i la precarietat del mercat laboral. Hem vist massa sovint com la maternitat tenia una penalització a la feina, que es traduïa en sous inferiors i en la inaccessibilitat a càrrecs directius.

Malgrat la inèrcia patriarcal de la societat, una força atàvica difícil de corregir, algunes coses comencen a canviar, i a Barcelona en tenim indicis clars. En primer lloc, no és d'estranyar que una ciutat que ha triat per primera vegada a la seva història una dona per ocupar l'alcaldia tingui ara com a prioritat un Pla per la Justícia de Gènere. Aquesta acció no és un disseny imposat des del consistori, sinó que se suma a la pluja fina que ha donat ja els primers brots verds d'una nova manera d'entendre la justícia social. Els darrers anys hem assistit a l'aparició de nombroses iniciatives, tant a petita com a gran escala, que estan possibilitant un canvi real: la xarxa veïnal s'ha activat per facilitar l'accés als béns comuns des de múltiples exemples d'innovació social, com ara grups de consum, bancs de temps, horts urbans, finances socials. El sentit comunitari d'aquestes pràctiques ha de formar part dels canvis estructurals cap a un altre model de ciutat. Per ser real, aquesta transformació haurà d'estar impregnada també de justícia de gènere.

El Pla per la Justícia de Gènere (2016-2020), impulsat des de la Regidoria de Cicle de Vida, Feminismes i LGTBI, constitueix l'instrument fonamental d'actuació de l'Ajuntament per a l'eliminació de les desigualtats de gènere. És una eina per a la promoció de l'equitat entre homes i dones, i entre les mateixes dones. Aquest pla marca el camí per construir una ciutat on les dones tinguin veu i capacitat de decisió; on les tasques domèstiques i de cura estiguin distribuïdes de manera més justa; on la pobresa i la precarietat, que actualment tenen rostre de dona, vagin desapareixent;

una ciutat, en definitiva, en què cap dona no hagi de tenir por tornant a casa sola de nit.

El Pla de Justícia de Gènere es defineix en un context de canvi en què s'estan produint múltiples crisis alhora –econòmica, de sostenibilitat de les cures, ecològica i de representació–, que tenen un impacte significatiu en la desigualtat entre dones i homes. És en l'àmbit local on en som més conscients, però és també l'espai on disposem de més instruments per mitigar-lo. Tenim l'oportunitat de millorar el sistema representatiu, democratitzar la democràcia amb mecanismes que permetin a homes i dones participar en la presa de decisions de manera equitativa.

Un dels objectius del pla és reforçar els mecanismes de participació política, social i tecnològica de les dones, treballar el reconeixement de les seves veus i donar ales a l'emancipació que busca transformar la societat patriarcal.

Pensar una ciutat inclusiva ens obliga a repensar la seva economia i el mateix concepte d'economia. Hem d'esforçar-nos a posar la cura de les persones al seu centre, com a activitat que genera valor social i no únicament valor de mercat. No es tracta de crear simples mecanismes de compensació per garantir els drets i el benestar de les dones, sinó de posar en solfa una política transversal que transformi tots els àmbits de la vida ciutadana. Som davant d'un canvi institucional que ha de començar pel mateix consistori, i que comporta revisar els processos que seguim a l'hora d'incorporar la igualtat com a requisit i garantir que les condicions laborals de la funció pública siguin igualitàries.

Ens cal una ciutat més femenina, en què es prestigii les tasques que fins ara han exercit sobretot les dones, també per repartir-les equitativament, ja que de res no serviria prestigiar la feina abnegada i anònima de tantes dones que fan servei als altres si els homes no la volguessin assumir o compartir. No es tracta de premiar les dones per fer les feines menys gratificants, sinó de donar-los el valor econòmic i social que tenen per al benestar de la col·lectivitat. ■

Barcelona Metròpolis

ÍNDEX

1 Editorial

4 Entrevista

Simona Levi. Passions positives per transformar la realitat Maria Coll

8 Dossier. Urbanisme i gènere

L'urbanisme barceloní, una mirada a la vida quotidiana Gerardo Santos

Mobilitat i seguretat, principals afanys de la treballadora nocturna Sara Ortiz Escalante

Cap a un canvi de paradigma: la ciutat cuidadora Blanca Valdivia

Una experiència pionera al Poble-sec Carla Alsina Muro

Urbanisme i gènere de Barcelona al món
Vuit missatges clau per a la mobilitat inclusiva Clàudia Rius i Llorens

Feminisme popular i resistència contra la gentrificació Socorro Pérez Rincón

Simfonia per a una ciutat feminista Esther Fernández Cifuentes

Un futur diferent és possible Zaida Muxí Martínez

30 Memòries

Les Barcelones d'Aurora Bertrana M. Àngels Cabré

32 Generació etcètera

Ser músic sense normes, patrons ni concessions Guillem Vidal

34 Visions urbanes

Reivindicació artística dels valors del veïnatge
Una performance amb risc de mort

Mireia Estrada Gelabert

Reportatges

37 Barcelona i l'art urbà, l'entesa possible

Una galeria internacional a l'aire lliure

Arantxa Berganzo i Ràfols

46 Descontaminar el cos dels habitants de les ciutats

Accions individuals per protegir-se dels disruptors endocrins

Michele Catanzaro

53 En trànsit

Mariana Mazzucato. Reivindicació de l'estat emprenedor Albert Forns

55 Llibres

Retorn al Xino Lilian Neuman

Una ciutat olímpica palpitant i ambivalent

Daniel Venteo

57 El relat

El jardí de l'antic hospital Abilio Estévez

Barcelona Metròpolis Número 104. Juliol 2017

Editor Ajuntament de Barcelona

Consell d'edicions i publicacions Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castallo, Jordi Campillo Gámez, Joan Llinares Gómez, Marc Andreu Acebal, Àgueda Bañón Pérez, José Pérez Freijo, Pilar Roca Viola, Maria Truñó i Salvadó, Anna Giralte Brunet

Edició i producció

Direcció de Comunicació. Àgueda Bañón, directora
Direcció d'Imatge i Serveis Editorials. José Pérez Freijo, director
Passeig de la Zona Franca, 66. 08038 Barcelona. Tel. 93 402 30 99
Direcció Bernat Puigtobella

Coordinació editorial Marga Pont

Edició de textos Jordi Casanovas

Col·laboradors Carla Alsina Muro, Arantxa Berganzo i Ràfols, M. Àngels Cabré, Michele Catanzaro, Maria Coll, Abilio Estévez, Mireia Estrada Gelabert, Esther Fernández Cifuentes, Albert Forns, Zaida Muxí Martínez, Lilian Neuman, Sara Ortiz Escalante, Socorro Pérez Rincón, Clàudia Rius i Llorens, Gerardo Santos,

ÍNDICE

59 Editorial

60 Entrevista

Simona Levi. Pasiones positivas para cambiar la realidad Maria Coll

64 Dossier. Urbanismo y género

El urbanismo barcelonés, una mirada a la vida cotidiana Gerardo Santos

Mobilidad y seguridad, principales afares de la trabajadora nocturna Sara Ortiz Escalante

Hacia un cambio de paradigma: la ciudad cuidadora Blanca Valdivia

Una experiencia pionera en el Poble-sec Carla Alsina Muro

Urbanismo y género de Barcelona para el mundo
Ocho puntos clave para la movilidad inclusiva Clàudia Rius i Llorens

Feminismo popular y resistencia contra la gentrificación Socorro Pérez Rincón

Sinfonía para una ciudad feminista Esther Fernández Cifuentes

Un futuro diferente es posible Zaida Muxí Martínez

86 Memorias

Las Barcelonas de Aurora Bertrana M. Àngels Cabré

88 Generación etcétera

Ser músico sin normas, patrones ni concesiones Guillem Vidal

90 Visiones urbanas

Reivindicación artística de los valores de la vecindad
Una performance con riesgo de muerte Mireia Estrada Gelabert

Reportajes

93 Barcelona y el arte urbano, un entendimiento posible
Una galería internacional al aire libre Arantxa Berganzo i Ràfols

101 Descontaminar el cuerpo de los habitantes de las ciudades. Acciones individuales para protegerse frente a los disruptores endocrinos Michele Catanzaro

108 En tránsito

Mariana Mazzucato. Reivindicación del estado emprendedor Albert Fornés

110 Libros

Retorno al Chino Lilian Neuman

Una ciudad olímpica palpitante y ambivalente Daniel Venteo

112 El relato

El jardín del antiguo hospital Abilio Estévez

Blanca Valdivia, Daniel Venteo, Guillem Vidal

Maquetació Gerard Medina

Fotografia Albert Armengol, César Cid, Dani Codina, Arianna Giménez, Antonio Lajusticia, Ray Molinari, Pere Virgili, Vicente Zambrano. Arxius i agències: Album, Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Associació Jivar, Família Bertrana, Getty, Reboinart

Il·lustracions Lluísot, Patossa

Portada i contraportada Susanna Martín

Correcció i traducció L'Apòstrof SCCL, Tau Traduccions

Producció Maribel Baños

Administració general Ascensión García

Distribució M. Àngels Alonso

Dipòsit legal B. 37.375/85 ISSN: 0214-6223

Adreces electròniques www.bcn.cat/bcnmetropolis –

<http://twitter.com/bcnmetropolis> – bcnmetropolis@bcn.cat

Els articles de col·laboració expressen l'opinió dels seus autors, no necessàriament compartida pels responsables de la revista. Els continguts de *Barcelona Metròpolis* es troben disponibles al lloc web de la publicació sota una llicència Creative Commons de Reconeixement-No Comercial-Compartir Igual 2.5 Espanya. Més informació a www.bcn.cat/bcnmetropolis.

Entrevista: **Maria Coll** Codirectora de la revista *Valors*. Fotos: **Pere Virgili**

Simona Levi, dramaturga i activista

Passions positives per transformar la realitat

La tecnologia digital ha modificat la societat, però encara queda molta feina per fer. Simona Levi, des del grup d'activistes Xnet, treballa per la millora de la democràcia en l'era digital i per fer que valors com la transparència o la participació siguin una realitat i no mots discursius buits de contingut.

Conversem a la terrassa d'un establiment de Ciutat Vella. Mentre parlem, el tímid sol de la tarda es retira i les taules pròximes s'omplen de gent. Un noi treballa amb un ordinador portàtil i molts clients tenen el mòbil sobre la taula. Fa temps que estem immersos en l'era digital, la tecnologia ja forma part de les nostres vides; però en alguns camps la seva aplicació encara no ha significat un autèntic canvi de sistema.

Simona Levi (Torí, Itàlia, 1966), dramaturga i activista, treballa perquè tinguin lloc dues revolucions en el nou món digital: una democràcia gestionada des de la ciutadania i la liberalització de la cultura. Amb aquests dos objectius, aquesta italiana establerta a Barcelona des de l'any 1990 ha estat impulsora dels moviments Xnet, del Grup Ciutadà contra la Corrupció i de 15MpaRato, plataforma que ha portat als tribunals el cas Bankia i ha destapat l'escàndol de les targetes black. Precisament, al seu darrer llibre, *Votar y cobrar. La impunidad como forma de gobierno* (Capitan Swing), escrit conjuntament amb Sergio Salgado, explica l'evolució d'aquest escàndol i publica el text de l'obra teatral *Hazte banquero*, que es va estrenar amb gran èxit al Festival Grec de Barcelona de 2016. Encara que la seva professió és pròpiament la direcció teatral, les seves obres sempre van lligades a la denúncia en temes com l'especulació, els límits de la democràcia representativa o el concepte de propietat. Ara, però, tot just acaba d'iniciar una nova aventura professional, la direcció del Màster en Drets Civils, Tecnopolítica i Cultura Digital que ha posat en marxa la Universitat Pompeu Fabra (UPF), primer en tot l'àmbit estatal d'aquestes característiques.

El 23 de febrer passat es va conèixer la sentència del cas de les targetes black. Les condemnes de tots els acusats, entre ells Rodrigo Rato, exministre d'Economia i expresident del Fons Monetari Internacional, sumen cent vint anys de presó. Després de sis anys de denúncia a través del moviment 15MpaRato, quina valoració en fa?

La sentència està molt bé; només faltaria que no hi hagués hagut una resolució condemnatòria. Malgrat els dubtes de moltes persones, nosaltres estem convençuts del que fem i sabem que la història acabarà bé.

La història continua: els acusats han recorregut la sentència i queda per jutjar l'estafa de les preferents i la sortida a borsa de Bankia. Aquesta victòria és un èxit de la societat civil?

Sí, sens dubte. Nosaltres només som uns catalitzadors; la nostra feina d'activistes consisteix a organitzar dispositius que impulsin els esforços col·lectius. I, en aquest sentit, 15MpaRato és un clar exemple de la meua teoria política basada en la tecnopolítica, i de com plantejo els dissenys d'estratègia, centrats a catalitzar els esforços col·lectius. Quan el moviment 15MpaRato va començar, no teníem res, només una idea al cap: descobrir els responsables del que estava passant amb Bankia. Per tant, sense les 144 persones que ens han ofert el seu cas per poder-nos personar com a acusació particular, sense la gent que ha aportat proves i ens ha filtrat els correus de Miguel Blesa, expresident del consell d'administració de Caja Madrid, o sense els ciutadans que

han aportat diners per mitjà del finançament col·lectiu, nosaltres no hauríem pogut fer res.

Tenint en compte la duresa de la crisi econòmica, la societat ha estat prou combativa?

Precisament, si tenim en compte la situació –una persona a l'atur de cada quatre–, crec que la intel·ligència col·lectiva a Espanya ha estat exemplar, i a Catalunya encara més. En general, tenim una societat civil molt activa. Hem viscut una situació econòmica pitjor que la de Grècia, però aquí no hem cremat res; només hem fet política, en el sentit més ampli de la paraula. Per mi, la revolució d'aquest segle la van començar els indignats el 15M, un moviment equiparable a la Revolució Francesa. Els dos casos són processos sorgits del naixement d'una tecnologia. Com a efecte de la invenció de la impremta a Alemanya i de la consegüent difusió de la informació, va néixer la Il·lustració i va tenir lloc la Revolució Francesa. I ara ha passat el mateix amb internet. Tant el 15M com les revoltes del 2011, moviments que van venir acompanyats de la filosofia hacker, han estat revolucions nadiues digitals. No vol dir que els seus protagonistes siguin tots nadius digitals, però per primera vegada aquestes revolucions han nascut a internet, a Facebook, a Twitter, etc. I això s'ha de considerar un pas molt gran en les noves formes de democràcia.

Quan d'aquestes revolucions en neixen partits polítics, com ha estat el cas del 15M, els seus valors es desvirtuen?

Depèn. Nosaltres el 2013 vam fundar el Partit X, que vol ser un exemple de com haurien de ser els partits que no haurien de ser partits. En aquest tema el meu disseny sempre és molt futurista...

Sí, ja ho veig. I com hauria de ser un "partit que no sigui partit"?

Internet, com ja han fet altres tecnologies al llarg de la història, fa una desintermediació, és a dir, modifica la funció dels mediadors. Això ja ho hem experimentat en l'àmbit dels mass media, en la difusió de la cultura, en l'economia... I ara també ha de tenir conseqüències en la governança i en l'organització dels partits. Abans els partits eren indispensables per saber què passava als parlaments, però avui el ciutadà mateix té accés a l'interior de les cambres. Per tant, si els partits han perdut part de les seves funcions, potser no han de desaparèixer, però sí reformular-se. Per aquest motiu, el Partit X proposa la creació de formacions polítiques no intermediàries, que no robin la narrativa a la societat civil, sinó que catalitzin els esforços que aquesta protagonitza. També sostenim que les legislacions ja formen part del passat, perquè condensen i congelen els esforços de la societat civil. L'aprovació d'una llei hauria de ser el final d'un procés i no pas el començament. Com a exemple tenim la lluita de les sufragistes, que va acabar quan les dones van aconseguir el dret a vot. És a dir, els partits han d'ajudar la societat civil a crear la governança, perquè la democràcia no la fan els partits i els governs, sinó la gent. Tampoc no crec en el sistema assembleari; em sembla superat perquè avui internet ja permet noves formes de participació i de control de les institucions.

Els partits tradicionals poden adaptar-se als canvis que suposa aquesta revolució democràtica a l'era digital o creu que el canvi només vindrà a partir de noves formacions?

La marca Podemos és una estafa política; no ha canviat res respecte d'Izquierda Unida. En el seu cas no podem parlar de nova política. En canvi, Barcelona en Comú sí que és nova política perquè està reformulant algunes coses; per exemple, reconeix la societat civil en la seva alteritat. Mentre que Podemos vol representar i neutralitzar la societat civil, Barcelona en Comú reconeix la combinació d'esforços de diversos col·lectius: la PAH, Xnet, 15MpaRato, etc. La CUP també tindria coses interessants i altres formacions també s'estarien reformant. Ara bé, els únics que hem plantejat realment un redisseny de les formacions polítiques hem estat el Partit X. Per exemple, nosaltres hem estat un partit anònim durant els deu mesos anteriors a les eleccions precisament per allunyar-nos de la construcció de fanatismes. No ens ha d'agradar un polític, sinó uns fets, uns resultats i unes solucions. I, un darrer element, no podem oblidar que avui en dia els partits polítics són grans estructures clientelars – la llista sempre depèn d'un líder, encara que aquest s'hagi escollit en primàries– i, per tant, són fàcilment corruptibles. En aquest escenari, jo defenso partits petits i noves formes de relació; això, però, no vol dir que avui no treballi fluidament amb tots els partits polítics actuals.

La corrupció i el frau, per sota de l'atur, són la segona preocupació dels espanyols segons el CIS, però a les eleccions sembla que no es castigui prou els partits de govern. Tenim la política que ens mereixem?

Això és perquè no hi ha altres opcions i perquè les eleccions estan mitificades. Les eleccions no són la democràcia; només un moment petit i important d'aquesta. La democràcia hauria de ser una feina quotidiana i normal, no dolorosa. No podem valorar les transformacions només a través dels canvis electorals.

Dues paraules avui estan de moda en política: transparència i participació. Què pensa de la tasca que s'està fent a Barcelona en aquests àmbits?

És un experiment molt interessant. Ada Colau és una intel·ligència política molt gran; una dona capaç de treballar amb matisos i des del pragmatisme. I això, per a mi, és la política del futur. Fins ara la política estava conduïda per la ideologia i sobre la base d'aquesta s'aplicaven solucions encara que no fossin eficients; en canvi, la nova política intenta resoldre els problemes a partir de les experiències personals. Encara que l'estructura de Barcelona en Comú té coses bones i altres que ho són menys, és un espai interessant i crec en Ada Colau.

Respecte de la transparència, s'està fent un bon treball tant des de la Generalitat de Catalunya com des de l'Ajuntament de Barcelona. La llei de transparència aprovada al Parlament no té ni punt de comparació amb la llei espanyola. En aquest àmbit, la Generalitat, amb concreció i sense dogmatisme, està fent una bona feina. De fet, si tenim en compte que la transparència ha passat a ser una part dogmàtica de tots els partits, sorprèn trobar una institució que la treballi seriosament. I, per la seva banda, l'Ajuntament de

Barcelona també ha estat capdavanter en aquest tema. Nosaltres hem participat en la creació de la Bústia Ètica, la primera d'una institució de govern al món, a través de la qual els funcionaris i la ciutadania poden denunciar pràctiques corruptes. El director de l'Oficina de Transparència, Joan Llinares, és un alertador de casos de corrupció i, per tant, té una gran competència i fa una feina capdavantera. Nosaltres hem ofert la nostra ajuda perquè tenim la impressió que aquesta bústia serà ben usada i ben protegida. És un fet que hi ha molta manipulació al voltant de la idea d'anonimat; hi ha gent que denuncia pensant que ho fa de manera anònima, però en realitat els estan registrant. Per això a Xnet hem promogut la campanya "Torna l'Stasi", per denunciar que hi ha administracions que prometen anonimat, però no compleixen.

Tinc la impressió que hem gastat el terme "transparència" ja abans de convertir-lo en una realitat.

Sí, s'han generat molts errors respecte a la transparència; per això a mi m'agrada més treballar el concepte d'asimetria. És molt diferent la transparència que hem de demanar a una institució de la que hem d'exigir a la gent. Dit d'una altra manera, institucions de vidre, però privacitat per a les persones. En canvi, avui s'està aplicant una idea fanàtica de la transparència: més a les persones petites i desprotegides que a les institucions. Es demana més transparència a una associació que a un diputat. S'ha fanatitzat el concepte de transparència, i per això nosaltres tenim sobre aquest tema converses molt fructíferes amb la Generalitat i amb l'Ajuntament i molt poc fructíferes amb l'Estat.

Així, segons vostè, quina és la recepta de la bona governança?

La transparència de les institucions, la protecció de la privacitat de les persones, la *wikilegislació* o poder legislatiu del poble, el dret a vot real i no delegat i els referèndums. En definitiva, crear canals efectius i reals de vigilància de la ciutadania sobre les institucions.

El mes de març la UPF va anunciar que vostè dirigia el Màster en Drets Civils, Tecnopolítica i Cultura Digital, una oferta formativa pionera.

Hem de tenir present que internet aporta tecnologia, però sobretot un canvi de mentalitat. La impremta no ha fet que tothom tingui a casa una impressora, però sí que la informació circuli ara d'una altra manera. Així doncs, en la mateixa línia, internet actualment també permet que els dogmes es puguin discutir amb més facilitat. Aquest canvi de mentalitat s'està produint i tindrà repercussions en la política, en l'economia, els drets humans, etc. Però també l'hem d'entendre per canviar els drets civils, saber utilitzar les eines i crear noves legislacions i oportunitats en aquest context.

Hem parlat de tecnopolítica, però no de cultura digital. Vostè s'ha mostrat a favor de la pirateria. Per què?

Parteixo de la premissa que la cultura ha de circular i s'ha de compartir. Però, atenció, hem de compartir els conceptes, però també els beneficis. La pirateria històrica va existir perquè Espanya i Portugal detenien el monopoli del comerç amb Amèrica. Quan el monopoli va desaparèixer, també ho

van fer els pirates. Avui, doncs, ens trobem en la mateixa situació. Hem de deixar circular la informació i la cultura perquè en som els destinataris, però els diners que es generen d'aquesta distribució també s'han de compartir. Precisament, just abans de la publicació del meu últim llibre, *Votar y cobrar*, vaig decidir canviar d'editorial perquè la primera m'oferia el contracte estàndard de les editorials, un document que no comparteix res, que només busca sotmetre l'autor i arrabassar-li els drets. L'editorial ens va assegurar que en quaranta anys érem els primers que rebutjàvem el document, cosa que vol dir que els autors estan signant contractes humiliants. Per exemple, els manuscrits no es paguen, quan són la base d'un llibre. En conclusió, els pirates no són els ciutadans que gaudeixen de la cultura i la fan circular, sinó aquells que els acusen de pirates. Allò que realment destrossa l'autor no és la pirateria, sinó que no es reconegui el seu treball. Dit d'una altra manera, la pirateria no existeix, però sí que existeixen monopolis que no volen compartir la cultura.

Això també demana un canvi de mentalitat dels autors, sovint massa protectors de la seva pròpia obra...

El creador s'ha cregut que els drets d'autor eren d'ell, com diu la mateixa paraula, quan en realitat no ho són. L'editor ven el producte al mercat i després dona a l'autor una part d'aquest benefici, un 10 % o menys. Això no és una qüestió de drets! Estem en un moment de perversió del llenguatge. Hi insisteixo: tot això només demostra que els pirates reals són uns altres, no la gent que intercanvia cultura, i, en general, s'haurien de fer uns contractes més redistributius.

De fet, vostè i Sergio Salgado en el llibre *Votar y cobrar* publiquen íntegrament el text teatral de la

funció *Hazte banquero*, basada en els correus de Blesa. Per a Simona Levi, els conceptes teatre i denúncia sempre han d'anar de la mà?

El meu ofici és fer teatre i aquesta és l'eina que utilitzo. Des de Xnet i 15MpaRato sempre hem pensat que la narrativa és clau per canviar les coses. I el teatre és un vehicle molt important. Només amb deu o quinze funcions de *Hazte banquero* hem aconseguit la meitat de l'impacte obtingut amb set anys de feina i denúncia.

També està previst que la funció es converteixi en pel·lícula, oi?

Treballem amb Minoria Absoluta. Ja hem signat els drets. Probablement serà una producció anglocatalana perquè els productors espanyols amb qui ens hem posat en contacte troben que ens fem massa amb tots els partits. També podríem haver treballat amb productors espanyols que donen suport a Podemos, perquè n'hi ha, però nosaltres no serem mai de la formació de Pablo Iglesias.

Tota denúncia s'ha de fer sempre amb sentit de l'humor?

Sí. Les passions tristes no serveixen per transformar les coses, només per debilitar-nos i autodestruir-nos. Només la constatació que els polítics no ens respecten i ens roben i que estem rodejats de corrupció no ens ajuda a construir res. En canvi, les passions positives són les eines per a la transformació. Jo només treballo amb humor i amb informació. ■

DOSSIER

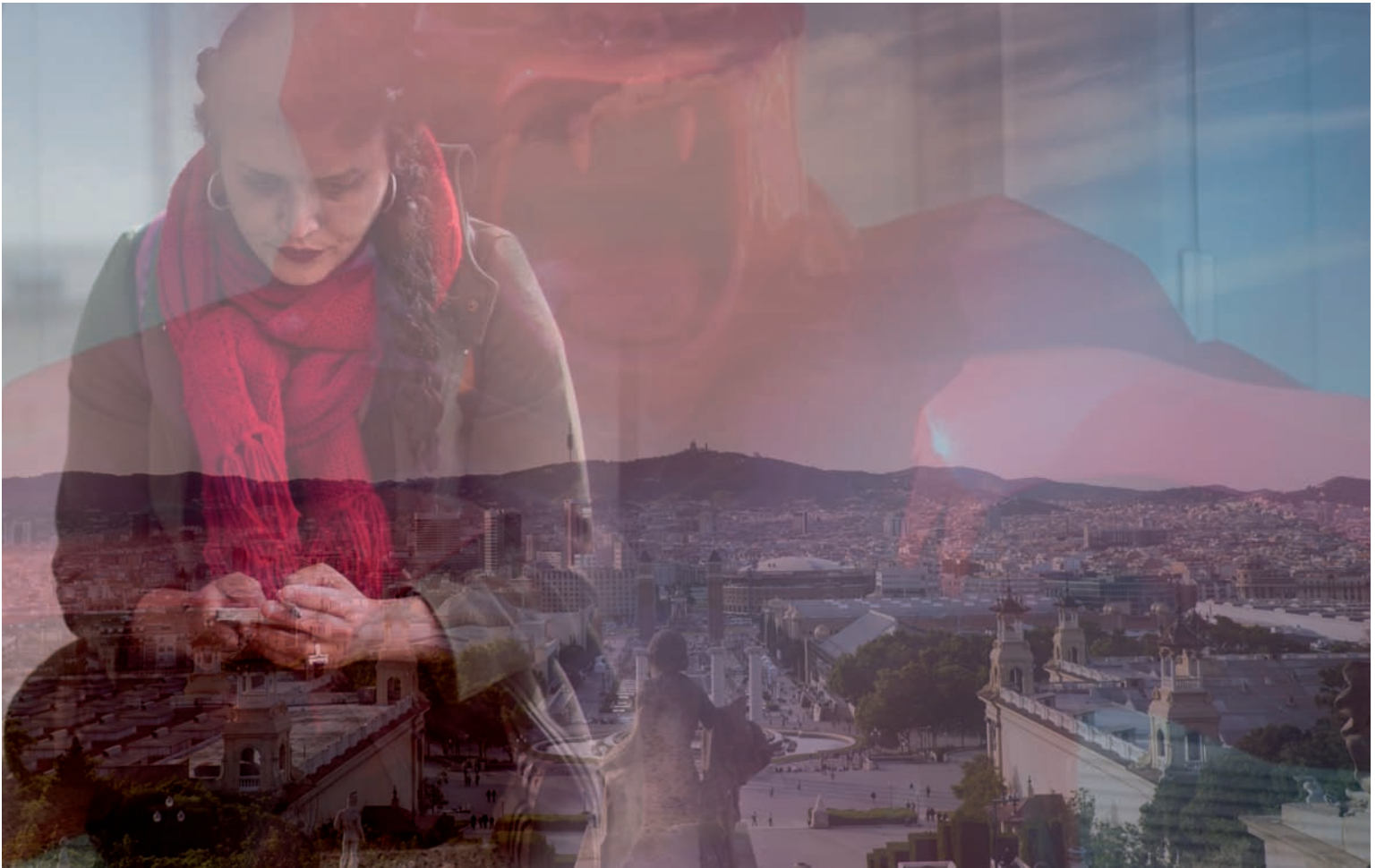
Susanna Martín

Urbanisme i gènere

Hem pensat mai quin ús prioritari fem de la ciutat i de l'espai públic? Homes i dones fan servir la ciutat de manera diferent: els homes es desplacen més per motius ocupacionals (19,4 %) i les dones majoritàriament per raons familiars (15,6 %) i en segon lloc ocupacionals.

Històricament, els carrers i els transports de les ciutats s'han pensat posant el focus en el mercat laboral i en l'economia, més que en els serveis públics, les botigues, les escoles o els centres d'assistència primària, entre d'altres. En aquest context, l'urbanisme per a la vida quotidiana pretén donar la volta a aquesta manera d'organitzar l'espai en funció gairebé només de la productivitat i repensar-la o canviar-la per tornar a un ús humà de la ciutat. L'Ajuntament es proposa aquest repte des d'una perspectiva igualitària amb un fonament feminista. L'estratègia inclou actuacions adreçades, d'una banda, a evitar que les dones pateixin discriminacions i, d'altra banda, a equilibrar la participació de dones i homes: per exemple, facilitant que les tasques de cura no recaiguin només ni sobretot en les primeres.

A les pàgines següents s'exposen els principals problemes que cal abordar en aquest camí, en els àmbits de la mobilitat, el treball, la seguretat i la lluita contra la feminització de la pobresa i la gentrificació. El canvi de paradigma a favor d'una ciutat cuidadora el trobareu als articles signats per Sara Ortiz, Blanca Valdivia, Clàudia Rius, Carla Alsina, Socorro Pérez Rincón, Esther Fernández Cifuentes, Zaida Muxí i Gerardo Santos.

L'Ajuntament proposa redissenyar la ciutat per visibilitzar la diversitat d'activitats que s'hi fan cada dia, i no solament ni principalment aquelles centrades en la productivitat. Des del departament de Transversalitat de Gènere s'apunta que la ciutat actual està "centrada en el model del mascle guanyador de pa".

Text: **Gerardo Santos** Periodista Fotos: **Arianna Giménez**

L'urbanisme barceloní, una mirada a la vida quotidiana

En el camí de reenfocar l'urbanisme en el vessant humà cobra especial relleu la perspectiva de gènere: es tracta d'aconseguir un ús igualitari de la ciutat partint de la diversitat de gènere, origen, edat o funcional del veïnatge.

El carrer de la Princesa es va inaugurar el novembre de 1853, el mateix any en què l'Ajuntament de Barcelona enviava a Madrid el projecte d'enderrocament de les muralles, que començaria l'any següent. Gairebé dinou segles després de la fundació de Barcino, la ciutat es preparava per a la seva transformació urbanística més important: l'expansió cap al Llobregat i el Besòs. La construcció del carrer de la Princesa va comportar l'enderrocament de desenes d'habitatges i alguns carrerons medievals van desaparèixer, però per als dirigents de l'època pagava la pena: l'obertura del carrer assegurava una via recta, directa i ampla perquè els carruatges (militars) poguessin cobrir fàcilment els 750 metres que separen la Ciutadella de la plaça de Sant Jaume.

Es buscava esponjar la ciutat tant com fos possible per evitar les revoltes populars als carrerons, on fer una barricada era molt més senzill que a la cantonada de la Gran Via amb el passeig de Gràcia, posem per cas. El resultat va ser una ciutat que facilitava anar a treballar amb un vehicle de motor, una ciutat que va anar creixent paral·lelament a la consolidació del sistema capitalista i que prenia com a referència per definir-se el món públic –el de l'home treballador, l'home públic, que porta el sou a casa– enfront del món privat –el de la dona mestressa de casa, la dona privada, que no veu un duro per la seva feina.

Les ciutats no són neutres; Barcelona, tampoc. Sonia Ruiz, cap del Departament de Transversalitat de Gènere de l'Ajuntament, apunta que cal un model de ciutat que respon-

gui a les necessitats i experiències de la vida quotidiana: “La ciutat està centrada en el model del *male bread winner* [mascle guanyador de pa]. No està pensada per als altres usos, els que no tenen al centre tan sols el mercat laboral formal: és a dir, els serveis públics, les botigues, les escoles, els centres d’assistència primària (CAP), entre d’altres.”

Per tal de tenir en compte altres necessitats i vivències, imprescindibles per construir barris, l’Ajuntament de Barcelona s’ha proposat redissenyar la ciutat amb l’objectiu de visibilitzar la diversitat d’activitats, usos i tasques que hi fan cada dia les persones: desplaçar el focus de l’urbanisme des de la vessant productiva cap a la humana. Aquest ambiciós objectiu necessita, doncs, actuar de manera transversal –no només des de l’urbanisme– per assegurar que aquests canvis tinguin èxit. Al cap de poca estona de conversar amb Sonia Ruiz, aquesta necessitat surt a la llum: “Abans de posar en marxa algunes mesures, calia ordenar la casa”. El desembre de 2015 (mig any després de començar el mandat), la nova administració municipal presentava la mesura de govern de transversalitat de gènere, que portava com a objectiu “integrar la perspectiva de gènere a totes les fases de les polítiques públiques”, diu Ruiz. Tot plegat suposa un procés de canvi institucional que implica revisar processos i rutines per incorporar la igualtat com a requisit, formar el personal de l’Ajuntament i incorporar expertes en feminismes.

Urbanisme amb perspectiva de gènere

Ha estat, precisament, l’Àrea d’Ecologia, Urbanisme i Mobilitat la que més ha treballat la mesura de govern “Urbanisme amb perspectiva de gènere”, subtitulada significativament “Urbanisme de la vida quotidiana”, la qual es va presentar el 22 de març. El pla no té com a objectiu preocupar-se només de les problemàtiques referides a les dones, sinó que pretén tornar l’ús humà a la ciutat des d’una perspectiva d’igualtat tenint en compte la diversitat de gènere, d’origen, d’edat o funcional del veïnatge. Una perspectiva que, justament per basar-se en la igualtat, es fonamenta en el feminisme: “És cert que tenim més en compte les dones perquè hi ha una exclusió històrica, però la mesura no està pensada per a les dones, sinó que el seu objectiu és situar la vida quotidiana de les persones al centre, amb una perspectiva clara de gènere”, assegura Mercè Llopis, coordinadora tècnica de la Direcció de Model Urbà (dins de la Gerència d’Ecologia Urbana) de l’Ajuntament.

Homes i dones no fem servir la ciutat de la mateixa manera. El Pla per la justícia de gènere, publicat el juliol de 2016, explicita que existeix un “fort biaix de gènere tant pel que fa als usos com pel que fa a les llibertats i als drets associats” a la ciutat. A més, el Pla mostra que les dones fan servir les botigues de barri, els CAP, les escoles, les llars d’infants i els parcs infantils més que no pas els homes, que usen més els equipaments esportius i els d’oci i lleure. Una fotografia massa ben enfocada dels rols tradicionals: la dona té cura de la família, l’home és el proveïdor i gaudeix del seu oci.

L’Enquesta de Mobilitat en Dia Feiner elaborada l’any 2014 per l’Autoritat Metropolitana del Transport, juntament amb l’Ajuntament i la Generalitat, també mostra un ús diferenciat per sexes. Les dones, segons l’enquesta, es desplacen majoritàriament per motius familiars i en segon terme per

motius ocupacionals (15,6 %), mentre que els homes es mouen sobretot per motius ocupacionals (19,4 %). Les dones fan més trajectes, amb més freqüència i, sobretot, de més proximitat. A banda, les dones fan servir més el transport públic i caminen més, i els homes, en canvi, usen més el transport privat: un 32,3 % dels homes fa servir el cotxe, per davant d’un 25,4 % de les dones. Són les dones, doncs, les que més necessiten una ciutat accessible perquè són les que més la trepitgen, sovint carregades amb el carret d’anar a comprar o amb el cotxet del fill o la filla.

Davant d’aquesta situació, Sonia Ruiz, del Departament de Transversalitat de Gènere, informa que l’estratègia a seguir ha de ser dual: “Hi ha algunes actuacions en què intentem que les dones no pateixin discriminacions i d’altres en què l’objectiu és equilibrar la participació d’homes i

Les dones necessiten més imperiosament una ciutat accessible perquè són les que més la trepitgen, sovint carregades amb el carret d’anar a comprar o amb el cotxet del fill o la filla.

Els homes, que es mouen sobretot per motius ocupacionals, usen més el transport privat que les dones: un 32,3 % dels homes fa servir el cotxe en els desplaçaments, per davant del 25,4 % de les dones, segons la darrera Enquesta de Mobilitat en Dia Feiner (2014) a l'Àrea Metropolitana.

dones. Hi ha accions positives en espais als quals les dones no van mai, i altres en espais als quals intentem que vagin més els homes, com les escoles bressol.”

Una de les actuacions que preveu la perspectiva de gènere és la dels eixos transversals de l'avinguda Meridiana. L'objectiu, segons Mercè Llopis, és convertir-la en un carrer més amable amb voreres més transitables i per on no circulin tants cotxes. En aquestes millores la perspectiva de gènere es manifestarà en la conformació dels itineraris que segueixen principalment les veïnes per travessar l'avinguda de costat a costat: “Intentarem que les rutes que la creuen siguin còmodes, que la gent que viu a un cantó de la Meridiana pugui anar a l'altre i comprar, anar a l'escola o fer l'activitat que vulgui. La idea és deixar de concebre la Meridiana com un riu difícil de passar”, assegura Llopis.

Contra la feminització de la pobresa

Per trencar aquesta narrativa de separació de gènere en els àmbits de la ciutat, cal, però, actuar de soca-rel en el problema de la feminització de la pobresa, un impediment estructural per aconseguir més igualtat de condicions. El 28 % dels habitants de Barcelona es troba en risc o situació d'exclusió i, d'aquest total, un 55 % són dones. “La mitjana d'ingressos de les dones per rendes del treball és un 18 % inferior a la dels homes”, informa el Pla per a la justícia de gènere a Barcelona. A més a més, degut a la seva responsabilitat desproporcionada en la prestació de cures i en el treball domèstic no remunerat, per a les dones barcelonines és més difícil sortir de la precarietat. “La gentrificació també afecta més

les dones no blanques, d'edat avançada, pobres, famílies nombroses, famílies monoparentals femenines i dones immigrades, entre d'altres”, segons la mesura de govern d'Urbanisme i Gènere.

Sens dubte, els eixos de desigualtat habituals (edat, origen, classe, identitat o orientació sexual) generen les experiències de pobresa més flagrants: “Així, la manca de permís de treball i de certificació d'estudis i la transsexualitat exclouen les dones del mercat laboral formal”, recull l'Estratègia contra la feminització de la pobresa i la precarietat, publicada el juliol de 2016. Aquest pla, que busca reduir a mitjà i llarg termini la pobresa femenina a la ciutat, estudia les realitats socioeconòmiques diferenciades per gènere: “Les dones grans, fruit d'una trajectòria laboral intermitent o centrada en la llar, reben pensions contributives en un 38 % menys de casos que els homes, i les famílies monoparentals encapçalades per dones pateixen un risc de pobresa elevadíssim, del 40 %.”

Les polítiques d'austeritat i les retallades de drets que han suposat les reformes laborals i de les pensions, juntament amb la reforma de l'article 135 de la Constitució o la firma del rescat bancari amb diners públics, han provocat una reducció dels pressupostos i del personal dels serveis públics que afecta més les dones, perquè són les que més necessitats tenen.

Aquesta situació de desigualtat en el repartiment de la riquesa es va veure agreujada amb la disminució de la despesa pública per als serveis de cura –a causa de la congelació de la Llei 39/2006, d'autonomia personal– i la reducció

Els patrons de mobilitat de les persones canvien segons la càrrega de cures que pesi sobre elles, una càrrega que és especialment important en el cas de les dones. Bona part de les actuacions urbanístiques previstes es pensaran des d'aquesta perspectiva.

de places públiques a les escoles bressol. Amb aquest panorama, i sense perdre de vista l'enfocament urbanístic, l'Ajuntament treballa per democratitzar i sociabilitzar les cures: no les poden continuar duent a terme majoritàriament les famílies i, dins d'elles, les dones, sinó que se n'han de responsabilitzar més els homes i l'Administració. O, com a mínim, es proposa ajudar a canviar la cara a la ciutat perquè sigui més amable i inclusiva amb les persones que exerceixen les cures.

En aquesta línia, la Regidoria de Cicle de Vida, Feminismes i LGTBI va preparar una mesura sobre democratització de les cures que es va presentar al ple a finals del mes de maig. Marta Cruells, assessora de polítiques d'igualtat de gènere de la regidoria, assegura que aquesta mesura s'ha preparat durant un any i mig, fent un diagnòstic amb persones que són cuidades i persones que cuiden, amb grups i serveis públics que proveeixen cures, de criança compartida i organitzacions que tenen cura de les persones grans, entre d'altres.

La mesura té com a objectiu reconèixer la cura i posar-la en valor tenint en compte, tal com explica Marta Cruells, que des que naixem i fins que morim "totes les persones necessitem ser cuidades i, probablement, totes també cuidarem d'algú". Una manera evident de reconèixer socialment aquesta activitat és comptabilitzar-la: "Les cures suposen un percentatge del 25 % del producte interior brut d'una societat", assegura Cruells. Són, doncs, molts diners per a una activitat que sovint no està remunerada. La mesura preveu més de setanta actuacions, la primera de les quals va

ser la realització d'un mapa amb tots els programes i els serveis que ja ofereix l'Ajuntament a l'hora de proveir de cures. Bona part de les actuacions urbanístiques es pensaran des de la perspectiva de les cures, ja que, com explica Marta Cruells, els patrons de mobilitat canvien segons la càrrega de cures que pesa sobre les persones: "És una manera més d'entendre la ciutat des de la vida quotidiana." Entre les mesures concretes que es proposen hi ha la construcció de cinc espais familiars més i l'ampliació en deu el nombre d'escoles bressol.

Seguretat i prevenció

Els canvis estructurals en matèria de transversalitat, lluita contra la precarització, mobilitat i cures no tindran mai èxit si no s'acaba d'una vegada amb les violències masclistes. L'Àrea de Prevenció i Seguretat va portar a terme una auditoria de seguretat i gènere el 2013 per transversalitzar la perspectiva de gènere en la recollida de dades referents a la seguretat i en la implementació de polítiques públiques de seguretat i prevenció a la ciutat de Barcelona. Arran de l'auditoria es va formar el personal tècnic municipal en la metodologia de marxes exploratòries de seguretat amb perspectiva de gènere. Aquestes marxes van servir per començar a diagnosticar els espais que creen percepció d'inseguretat i establir actuacions per millorar l'espai públic, per posar fi a aquestes violències masclistes urbanes.

Sonia Ruiz, cap del Departament de Transversalitat de Gènere, valora l'única marxa exploratòria que s'ha realitzat durant el present mandat, el 24 de novembre de 2016, a la

El Pla de barris preveu fer marxes exploratòries de dones en tots els barris per detectar els factors que els creen inseguretats.

Colònia Santiveri del barri de la Mare de Déu del Port, a la Zona Franca: “Les demandes de les assistents –una vintena de veïnes, tècniques i activistes, entre d’altres– eren molt assumibles, com ara enllumenat, escales, poda d’arbres o neteja.” Els llocs més perillosos acostumen a ser els punts foscos i les zones amb molta vegetació, on les dones són més vulnerables, allà on no poden veure ni ser vistes: “Per això procurem que a les marxes exploratòries assisteixin els actors que tenen el poder de realitzar les millores; per exemple, Guàrdia Urbana i Parcs i Jardins.”

Dins del Pla de barris hi ha previst fer, com a mínim, una marxa d’aquestes característiques a cada barri. “La previsió és completar-ne deu més durant els propers dos anys”, informa Sonia Ruiz. Una d’aquestes tindrà lloc, probablement, al carrer de Pi i Margall, en el marc del pla de remodelació d’aquesta via. Mercè Llopis, de l’Àrea d’Ecologia Urbana, assegura que s’ha obert un procés de participació en què s’impliquen veïns, comerciants i, especialment, els consells de dones dels dos districtes afectats, Gràcia i Horta-Guinardó. El perill rau en la possibilitat que aquesta participació no tingui en compte la perspectiva de gènere: “Depenent de l’hora en què es faci la trobada i si no posem eines per assegurar la participació de les dones (com ara un espai d’atenció per cuidar dels nens petits), hi assistiran molts més homes que dones –argumenta Sonia Ruiz–. I el més probable és que els homes, quan els preguntis en què hauria de consistir la renovació del seu carrer, responguin que calen més places d’aparcament.”

El 29,9 % de barcelonines han patit al llarg de la seva vida una agressió masclista greu i el 16,3 % n’ha patit al

carrer; un 29 % procura no sortir mai sola, i només un 0,4 % de les dones victimitzades ha denunciat els fets. Són dades de l’Enquesta de violència masclista publicada el 2011; unes dades esfereïdores que posen de manifest l’aprenentatge de nombroses estratègies d’autoprotecció que són exclusivament femenines (més d’un 9 % porta a sobre algun objecte d’autodefensa, com ara un esprai) i que es basen a limitar l’exposició als riscos de l’espai públic, cosa que, de passada, limita la llibertat de moviments i l’autonomia personal.

Els moviments socials i feministes del barri del Poblesec, avançant-se a la institució, van establir un protocol d’acció durant les festes majors de l’any 2015 per actuar davant de les agressions sexistes que s’hi poguessin dur a terme. El protocol va ser guardonat pel Consistori amb el Premi 25 de Novembre (Dia Internacional per a l’Eliminació de la Violència vers les Dones). Després d’aquesta experiència, durant el 2016 s’ha anat treballant a la resta de districtes per aplicar protocols similars, però adaptats a la idiosincràsia de cada festa: “Des de la Regidoria –explica Marta Cruells– hem demanat que tots els protocols incloguin uns elements comuns mínims com ara la impartició d’una formació bàsica a totes les persones responsables de l’organització de cada festa. No és el mateix una festa macro com la de Gràcia que una de més petita com ara la de Nou Barris, que pràcticament no té concerts.”

Durant les festes de la Mercè de 2016 es va actuar seguint una altra línia. Es va col·locar un estand a l’avinguda de la Reina Maria Cristina, que és on es duïen a terme els concerts que atreïen un públic més jove. Dues persones atendien l’estand i dues altres caminaven per la zona de concerts. “Si veïen alguna situació d’agressió o si algú els reclamava, actuaven directament. Ho van fer en un parell d’ocasions. També es van dirigir persones a l’estand per informar que havien patit una agressió i demanant ajuda. En total, una desena de casos”, recorda Marta Cruells.

Aquest mateix model també es va posar en funcionament a les festes de la Lali Jove, el 12 de febrer, i l’estand s’instal·larà de manera permanent a la Vila Olímpica, una zona d’oci nocturn intensiu amb abundància de bars i discoteques, amb molta població estrangera que ve a passar uns dies de festa a Barcelona i molts estudiants universitaris amb beques Erasmus. “Els mossos –informa Cruells– van detectar un augment de les dades de denúncia per agressió sexual en aquesta zona de la ciutat.”

Una de les actuacions que es van proposar per a les festes del Poblesec consistia a parar la música quan es produís una agressió sexista i a informar-ne els assistents per megafonia. Que el motor del model urbanístic barceloní es pari del tot i torni a arrencar amb una mirada diferent és una qüestió que només serà possible amb la feina capdavantera dels moviments socials i la consciència política d’un consistori amb perspectiva de gènere. ■

Text: **Sara Ortiz Escalante** Urbanista i sociòloga. Col·lectiu Punt 6

Mobilitat i seguretat, principals afanys de la treballadora nocturna

La mobilitat i la seguretat són els problemes que més afecten la vida quotidiana de les dones que treballen de nit a l'àrea metropolitana, sobretot d'aquelles que es mouen en transport públic o a peu, segons les conclusions d'un estudi participatiu impulsat pel Col·lectiu Punt 6.

L'urbanisme ha reproduït històricament un model androcèntric de ciutat que ha exclòs les dones de l'espai públic, espai considerat com a predominantment masculí. Només cal pensar com en la nostra societat ser un home públic o ser una dona pública tenen significats diferents i com aquests significats es materialitzen en la configuració física dels espais. Aquest problema es fa més evident de nit. La nit s'ha pensat com un espai prohibit per a les dones, on la nostra presència moltes vegades és qüestionada sobretot quan anem soles i on els nostres cossos es perceben com a vulnerables, però també com a objectes. Això ha influït en les percepcions de seguretat de les dones, sobretot en relació amb la violència sexual –que afecta la part més íntima dels nostres cossos– i limita el nostre dret a la ciutat.

La major part de plans i projectes urbanístics que aborden l'urbanisme nocturn s'han centrat en el que s'anomena l'economia nocturna dels centres de les ciutats, que busca la revitalització econòmica a través de l'oci i el consum d'alcohol i que perpetua una cultura nocturna predominantment masculina i heteropatriarcal. La planificació urbana nocturna s'ha centrat en una petita part de la vida nocturna, reproduint una concepció romàntica sobre els usuaris de la nit com a grup consumidor d'oci, oblidant que la nit també és un espai de treball, cura i reproducció, mancat de glamur per a aquelles persones que treballen durant aquestes hores amb impactes significatius en la seva vida quotidiana.

Amb l'afany de visibilitzar la necessitat d'incloure des d'una perspectiva feminista interseccional la part produc-

Un punt negre de la seguretat en relació amb la mobilitat i el transport en hores de nit: el túnel per creuar la Gran Via entre l'Hospital de Bellvitge i la parada del Baixbus. A la imatge, l'entrada al túnel per la banda de l'hospital.

Dos indrets perillosos de l'àrea de Barcelona, especialment per a les dones que han de moure's de nit: el pont que connecta l'estació del metro de Santa Eulàlia amb el barri de Collblanc a l'Hospitalet i, a la pàgina següent, el pas subterrani que condueix a l'Hospital de Bellvitge des de la parada de l'autobús, a l'altra banda de la Gran Via.

tiva/reproductiva de la nit, que trenqui amb la cultura nocturna predominantment masculina i vinculada a l'oci, el Col·lectiu Punt 6 ens vam plantejar fer un projecte de recerca amb dones que treballen de nit. "Nocturnes: la vida quotidiana de les dones que treballen de nit a l'Àrea Metropolitana de Barcelona" és un projecte d'investigació-acció feminista participativa realitzat entre 2015 i 2017 que analitza com la planificació urbana de les ciutats de l'àrea metropolitana condiona la vida quotidiana de les dones que treballen de nit, i més en concret estudia la influència dels rols de gènere en la mobilitat, la percepció de seguretat, la decisió de treballar de nit, el desenvolupament de la vida quotidiana, les relacions socials, la salut i les desigualtats laborals.

Aquest projecte s'ha realitzat conjuntament amb la Fundació Àmbit Prevenció, la Secretaria de la Dona de CCOO, Ca la Dona i Irídia, amb la col·laboració d'un equip de vint-i-quatre dones que treballen de nit en diferents sectors i zones de treball (neteja, atenció sanitària, cures geriàtriques, policia local, servei d'emergències socials i treball sexual).

Transports i seguretat insuficients

La mobilitat nocturna i la percepció de seguretat són els problemes que més afecten la vida quotidiana de les treballadores de nit, sobretot d'aquelles que es mouen en transport públic o a peu. El transport públic no respon a la població de dones treballadores nocturnes: els horaris, la freqüència i les rutes en horaris nocturns en dificulten la vida quotidiana. El sistema de transport públic connecta la perifèria de l'àrea metropolitana amb la ciutat de Barcelona, però la connexió

entre municipis és molt deficient, en especial al Baix Llobregat, tot i la proximitat geogràfica entre municipis. No és que no hi hagi transport públic, sinó que la inversió de temps necessària per traslladar-se d'un punt a l'altre és tan gran que es perjudica molt greument les persones que més en depenen, sobretot a certes hores de la matinada (entre les 5 i les 6.30 hores) i els caps de setmana, de manera més destacada en certes rutes.

La percepció d'inseguretat també s'identifica com a element que limita el dret de les dones a la ciutat i ve condicionada, en part, per aspectes físics de l'entorn com la monofuncionalitat de les zones de treball i la manca de visibilitat en aquestes zones. Però també és un factor transversal amb la mobilitat: en el trajecte a peu cap al transport públic, en les infraestructures de mobilitat i a l'interior del transport públic.

El disseny de les infraestructures lligades a la mobilitat no proporciona ni autonomia ni seguretat ni llibertat de moviment a les dones. Factors que van des de la configuració de les zones d'aparcament fins als tipus de connexió a peu existents entre el transport i el lloc de treball o residència porten les dones a canviar els recorreguts, buscar alternatives o dependre d'altres persones per arribar a la feina i tornar-ne. En aquests indrets s'han documentat casos especialment preocupants de violència sexual, com ara els ocorreguts al túnel sota la Gran Via que permet passar entre l'Hospital de Bellvitge i la parada del Baixbus, o al pont que connecta l'estació de metro de Santa Eulàlia amb el barri de Collblanc a l'Hospitalet.

En zones de treball monofuncionals la manca de diversitat d'activitats i usos mixtos va lligada a un disseny no conce-

but per a qui camina. Són zones que presenten grans deficiències de transport públic, on la prioritats és el trànsit rodat, amb avingudes amples i no sempre ben il·luminades, on no es veu gairebé ningú caminant de nit i que estan mancades de bones connexions amb els barris de l'entorn.

La inseguretat, a més de basar-se en elements físics, també està condicionada per aspectes socials. Un tema molt preocupant és la por que provoquen els grups de persones èbries, particularment homes, durant els desplaçaments nocturns dels divendres i els dissabtes. Moltes dones comparteixen històries d'assetjament sexual viscudes en els trajectes, cosa que les ha obligat a canviar de ruta per no deixar rastre dels recorreguts i evitar que ningú les controli.

Els grups més vulnerables

Cal remarcar que hi ha grups més vulnerables a les agressions. Tant les treballadores de neteja viària com les treballadores sexuals pateixen assetjaments sexuals i actes de violència; una situació vinculada a la manera com s'interpreta socialment la presència en l'espai públic nocturn del cos d'una dona i al tipus de treball que fan, menys valorat des d'aquest punt de vista social.

Les treballadores sexuals se senten vulnerables pel fet d'exercir al carrer, perquè els seus cossos es veuen com a objectes que poden ser violentats i dels quals es pot abusar més enllà de la seva feina. Les treballadores de la neteja viària també pateixen assetjament i agressions pel fet de ser dones que netegen el carrer. La baixa valoració social de la feina de neteja causa que moltes vegades se les tracti com un objecte més del mobiliari urbà o que se les assetgi i agredeixi.

Aquests són alguns dels resultats que s'han extret del projecte. L'anàlisi de la vida quotidiana amb la participació activa de les seves protagonistes ha ajudat a visibilitzar l'ús que les dones fem de la ciutat nocturna, i a reivindicar el nostre dret a la nit i a apropiar-nos-en independentment de l'ús que en fem o de l'activitat que desenvolupem durant aquestes hores. ■

Més informació

Contingut de l'informe:

https://issuu.com/punt6/docs/nocturnes_catala

Vídeo sobre el projecte:

<https://www.youtube.com/watch?v=LvKxqeAJRTY>

Vídeo sobre mobilitat i seguretat:

<https://www.youtube.com/watch?v=vp3EZiQufsA&t=8s>

Vídeo sobre els impactes en la salut:

<https://www.youtube.com/watch?v=JC2oJY2OERc&t=7s>

Aquest projecte ha estat possible gràcies una beca doctoral de dos anys (2015-2017) de la Public Scholars Initiative del departament de Graduate and Postdoctoral Studies de la Universitat de Colúmbia Britànica (Vancouver, Canadà) i a una subvenció atorgada a entitats per l'Ajuntament de Barcelona el 2016.

Text: **Blanca Valdivia** Sociòloga. Col·lectiu Punt 6

Cap a un canvi de paradigma: la ciutat cuidadora

Repensar la ciutat des d'una perspectiva feminista és deixar de crear espais amb una lògica productivista, socialment i políticament restrictiva, i començar a pensar en entorns que prioritzin les persones que els utilitzaran.

Els entorns urbans són l'escenari en què desenvolupem la nostra vida quotidiana, en una estructura urbana que està definida sobre la base dels valors d'una societat capitalista i patriarcal i en la qual tots dos sistemes es retroalimenten. Com a conseqüència de la dominació patriarcal i de la seva influència en la producció de l'espai, hi ha determinades activitats que són considerades socialment més importants. Això es materialitza en una configuració urbana que jerarquitzava unes activitats i usos i els fa prevaler per davant d'uns altres, dedicant-los més espai, millors localitzacions i connectivitat. Alhora, les polítiques neoliberals i les retallades provoquen grans desequilibris socials que es concreten territorialment en fenòmens com la mercantilització de l'espai públic, l'especulació, la gentrificació i/o la turisticació.

En aquesta ciutat socialment i econòmicament injusta, les característiques socials com el gènere, la classe social, el fet de ser una persona racialitzada, la identitat sexual, la

diversitat funcional o l'edat, entre d'altres, determinen els privilegis i les opressions que experimentem en el nostre dia a dia en l'espai urbà.

La ciutat que tenim és la materialització territorial d'un model social i econòmicament injust, de manera que per posar fi a les desigualtats socials i econòmiques és imprescindible un canvi estructural de paradigma. Amaia Pérez Orozco afirma que el feminisme reclama posar la sostenibilitat de la vida en el centre per assolir una vida digna de ser viscuda i generar un benestar encarnat i quotidià rere tot l'engranatge de feines remunerades i no remunerades, de polítiques i processos mercantils i no mercantils que van des del nivell macro fins al micro, travessant el meso.

L'urbanisme feminista reivindica la importància social de la cura d'altres persones sense que això signifiqui encasellar les dones en el rol de cuidadores, sinó assumint que totes les persones som dependents unes de les altres i de l'entorn i que, per tant, la cura ha de ser una responsabilitat

col·lectiva. Repensar la ciutat des d'una perspectiva feminista és deixar de generar espais seguint una lògica productivista, socialment i políticament restrictiva, i començar a pensar en entorns que prioritzin les persones que els utilitzaran. Per aconseguir això es proposa un canvi radical de prioritats a l'hora de concebre els espais i els temps a la ciutat.

Les persones al centre

Aquest nou model urbà situa les persones al centre de les decisions, tenint en compte la diversitat d'experiències i trencant amb l'estandardització de subjectes, cossos, vivències i desitjos. A més, pretén que els espais estiguin adaptats a les diferents necessitats de les persones i no pas que les persones s'adaptin a les condicions de l'espai. Aquest nou paradigma urbà es concreta en el model de la ciutat cuidadora, pensant ciutats que ens cuidin, que tinguin cura del nostre entorn, ens deixin cuidar-nos i ens permetin tenir cura d'altres persones.

En una ciutat que et cuida, els espais públics transmeten una percepció de seguretat, perquè estan ben senyalitzats i il·luminats; hi ha gent al voltant que et pot ajudar; són visibles, vitals i promouen el suport mutu, de manera que qualsevol persona pot caminar tranquil·la pel carrer a qualsevol hora del dia sense por que l'assetgin o l'agredeixin.

En aquest model urbà no hi ha un domini dels vehicles motoritzats, que produeixen uns índexs molt elevats de contaminació, accidents i inseguretat vial especialment per a les persones grans i els infants. La ciutat que et cuida prioritza una xarxa de transport públic accessible, físicament i econòmicament, que connecta amb una àmplia xarxa de zones per a vianants i amb diferents espais (productius, reproductius, d'oci, d'esport...) en diverses franges horàries, amb espais d'espera segurs i sense obligar a invertir una part considerable de la jornada en desplaçaments.

Una ciutat que cuida no expulsa les veïnes dels seus barris per contractes de lloguer abusius, per l'especulació i per regulacions que només vetllen per la propietat, sinó que permet accedir a un habitatge digne en condicions econòmiques justes i promou diferents models d'habitar més enllà de la convivència de la família nuclear heteropatriarcal.

Un paradigma urbà que té en compte la diversitat i la cura assumeix que les persones som funcionalment diverses, que de vegades estem malaltes, tenim dolors crònics i passem per diferents etapes en el cicle vital que fan que no encaixem amb uns ritmes i nivells de productivitat imposats i que generen frustracions i pors i minven la nostra autonomia a l'hora de gaudir de la ciutat.

La ciutat que té cura del nostre entorn no consumeix recursos territorials, energètics i ambientals sense límit. Intenta minimitzar els residus que produeix i promou accions per netejar l'aire que ens contamina i l'aigua. Impulsa estratègies per a l'aprofitament dels recursos existents, per exemple utilitzant equipaments i espais infrautilitzats i prioritant la rehabilitació d'edificis i espais enfront de la pràctica de la tabula rasa, tan freqüent en urbanisme. Fomenta la distribució equitativa de serveis, equipaments i comerços de proximitat als diferents barris, fet que dona lloc a recorreguts funcionals i minimitza l'ús del vehicle privat. La ciutat que es preocupa per l'entorn construeix corredors

verds i desenvolupa estratègies per recuperar la flora i la fauna autòctones.

Una ciutat que deixa que les persones es cuidin proporciona espais equipats per a l'oci i les diverses pràctiques esportives, i afavoreix les relacions interpersonals en espais públics exteriors o situats a recer de les inclemències meteorològiques, on poder estar, seure, xerrar i relacionar-se, i tot això sense que sigui obligatòria la mediació de cap activitat comercial. Aquesta ciutat també ofereix espais per a la participació política lliures de la instrumentalització dels ens polítics.

Una ciutat cuidadora també et permet cuidar perquè et proporciona el suport físic necessari per al desenvolupament de les tasques corresponents, com ara fer la compra, portar els nens i les nenes a l'escola, acompanyar persones malaltes al centre de salut... Aquest suport físic es concreta en espais públics amb jocs infantils per a diferents edats, amb fonts, lavabos públics, vegetació, ombra, bancs i taules i altres elements, així com amb equipaments i serveis propers que faciliten les activitats. La ciutat cuidadora afavoreix l'autonomia de les persones dependents i, a més, permet conciliar les diferents esferes de la vida quotidiana.

Barcelona es troba en un moment crucial en què les polítiques urbanes decantaran el model de ciutat que s'està configurant. Com afirma Clara Greed, la planificació urbanística pot ser qualsevol cosa que vulguem; no està prefixada, no és un do de Déu, sinó una creació de realitats per a dones i homes. És el moment de canviar les realitats, construint una societat més justa erigida sobre els pilars d'una ciutat cuidadora que canviï radicalment els principis en què s'ha basat el nostre model urbà. ■

Parc infantil a la plaça del Poeta Bosca, a la Barceloneta. A la pàgina anterior, l'espai familiar Cadí del barri del Raval.

El masclisme és un dels grans obstacles per al lliure gaudi de la festa i per a la convivència entre les persones. Evitar llocs o situacions per por de ser atacades suposa un condicionament de la llibertat que és també un efecte de la violència sexista.

Text: **Carla Alsina Muro** Poble Sec Feminista

Una experiència pionera al Poble-sec

Entitats i col·lectius del barri del Poble-sec van crear el 2015 un protocol, la *Guia per a unes festes feministes*, per prevenir les agressions sexistes a la festa major i reaccionar-hi adequadament. Es pretén fer extensiva la guia a qualsevol espai d'oci del barri i a la vida quotidiana.

L'any 2015 algunes entitats i col·lectius del barri del Poble-sec van decidir abordar el masclisme a la festa major, entenent el masclisme com una de les grans problemàtiques que impedeixen el lliure gaudi de la festa i la convivència de les persones.

Ens trobem davant d'un fenomen complex, atès que, quan volem assenyalar i definir la violència sexista, sovint se'ns fa difícil establir un límit clar entre les violències física, psicològica i sexual. Per exemple, entenem que evitar llocs o situacions per por de ser atacades físicament o sexualment és un efecte de la violència sexista, perquè suposa un condicionament de la llibertat de moviments de dones, lesbianes i trans.

No hem de perdre de vista que l'objectiu últim de les diferents agressions masclistes és evidenciar qui ostenta el poder i, per tant, qui es troba en una posició de privilegi en la nostra societat. Aquest fenomen ordena jeràrquicament no tan sols les relacions entre les persones, sinó també l'espai públic, l'economia i la política.

Davant d'una realitat de la cultura de la violació, nosaltres defensem la cultura dels afectes, és a dir, una cultura que té en compte la interrelació amb l'altre des del bon tracte i la llibertat d'opcions. A més, entenem que el consen-

timent ha de ser explícit i lliure, i que sempre va associat a pràctiques, situacions i persones determinades.

La violència masclista no és fruit de situacions casuals, individuals i íntimes, sinó que és una conseqüència de la societat patriarcal. Per aquest motiu, la resposta que cal donar-hi no és aïllada, sinó organitzada i col·lectiva.

El document que havia de donar resposta a aquesta situació construint una cultura de festa major lliure de masclisme el vam anomenar en un inici "protocol". Va sorgir com a iniciativa de diferents entitats del Poble-sec per decidir col·lectivament com havia de ser la festa major. Durant dos anys ens hem organitzat en el marc del col·lectiu Poble-sec Feminista per construir-lo i fer-lo extensiu a tot el barri.

L'any 2016 el procés va guanyar el Premi contra les Violències Masclistes que atorga l'Ajuntament de Barcelona amb motiu del Dia Internacional contra la Violència vers les Dones, que se celebra el 25 de novembre.

En el projecte, del qual es va fer ressò de la festa major de l'any 2016, vam aconseguir implicar vuit entitats locals gràcies a un treball de sensibilització sobre la necessitat d'afrontar el masclisme de manera col·lectiva. Des de llavors hem aconseguit crear un espai unitari de festa amb totes les entitats adherides al protocol. Havent començat per

Text: Clàudia Rius i Llorens Periodista

Urbanisme i gènere de Barcelona al món

Des de la xarxa estratègica Metropolis Women, presidida per la regidoria barcelonina de Feminismes i LGTBI, es treballa per incorporar la visió de gènere a l'Associació Mundial de les Grans Metròpolis, que aplega 138 ciutats.

L'Associació Mundial de les Grans Metròpolis, coneguda amb el nom de Metropolis, és un espai de lobby integrat per 138 ciutats que reivindica el paper central de les ciutats a escala internacional i permet l'intercanvi de coneixements i de bones pràctiques urbanístiques. Ada Colau és una de les copresidentes de Metropolis, la secretaria general de la qual es troba a Barcelona. L'organització té una xarxa estratègica, Metropolis Women, que treballa per incorporar la visió de gènere a l'associació. La presidència d'aquesta xarxa recau en Barcelona, i des de fa un any l'assumeix Laura Pérez Castaño, regidora de Feminismes i LGTBI.

S'inicia així una nova etapa on Metropolis Women es concep com un instrument per incorporar la perspectiva de gènere, amb la missió de construir unes ciutats més humanes que situïn la vida quotidiana al centre de les polítiques urbanes. "L'objectiu principal és dotar Metropolis de visió de gènere", explica Sílvia Llorente, cap de projectes de la iniciativa. Metropolis Women no es concep només com una secció concreta de l'associació, sinó com una línia estratègica transversal. Aquest enfocament segueix la dinàmica de l'ajuntament d'impregnar de visió de gènere totes les polítiques.

Metropolis, mitjançant Metropolis Women, treballa per atorgar el dret a la ciutat a totes les persones, com deia el filòsof Henri Lefebvre, perquè s'apropiïn i participin de l'entorn urbà. "Quan es parla d'urbanisme tot es planteja com si fos neutre i no ho és. Les ciutats són els espais físics de la nostra societat, on, per tant, també es reproduïxen rols i desigualtats", afirma Llorente.

Les ciutats representades a Metropolis es divideixen en cinc regions: Europa, Àsia-Pacífic, Àfrica, Amèrica del Nord i Amèrica del Sud. Cal tenir en compte que s'hi reuneixen territoris com Mashhad (Iran), Seül (Corea del Sud), Bogotà (Colòmbia) o Mont-real (Canadà), d'on és el president de l'associació, Denis Coderre.

No totes les urbs treballen en la mateixa línia ni prioritzen incorporar la perspectiva de gènere a les polítiques urbanes. Dins de Metropolis, només el 18 % del total de representants de les ciutats membres són dones. Per revertir aquestes i altres discriminacions, l'octubre del 2016, sota

la festa major com a espai de trobada comunitària, la nostra voluntat és fer extensiva la proposta a tots els espais d'oci del barri, oberts o tancats, i alhora a la nostra vida quotidiana a l'espai públic.

El doble objectiu amb què treballem respon a les dimensions individual i col·lectiva de les agressions sexistes en espais d'oci. Per una banda, abordem la dimensió col·lectiva des de l'àmbit de la cultura i, per tant, des de l'imaginari de la mateixa festa. L'objectiu és vetllar i treballar per una festa major feminista, i això vol dir promoure un canvi de paradigma cultural pel que fa als continguts de la festa i també en l'àmbit de les relacions humanes que s'hi donen, els missatges que es llancen, la disposició de l'espai, els tipus d'activitats programades tenint en compte les diferents edats i procedències, etc.

Per altra banda, ens ocupem de la dimensió individual de la vivència de la festa i en aquest sentit ens marquem com a objectiu transversal l'apoderament de les persones davant de les agressions sexistes. La idea és garantir que la festa esdevingui un espai de seguretat i confiança on, en el cas de produir-se una agressió masclista, les persones afectades se sentin amb prou confiança per fer-hi front per elles mateixes o disposin de punts de suport per denunciar aquestes situacions. La prevenció inclou xerrades per explicar què es pot considerar una agressió sexista i com identificar situacions de violència, posant èmfasi en els conceptes de límit i consentiment.

Dos anys després de l'inici d'aquest projecte per promoure la perspectiva de gènere a la festa major, hem cregut oportuna una revisió del procés i hem reescrit el document marc, la *Guia per a unes festes feministes*, que vam presentar actualitzada a finals del mes de maig. ■

Les polítiques urbanes han de tenir en compte les diferents formes de mobilitat, que varien en funció del cicle de vida i dels rols de gènere dins l'estructura social.

A la dreta, ascensor d'accés a l'estació del metro de la Sagrera. A la pàgina següent, pas de vianants a la Meridiana.

la nova presidència de Barcelona, es van aprovar a Bogotà les noves línies estratègiques de l'associació. Es pretén, en primer lloc, dotar totes les seves estructures d'una visió de gènere i definir una nova agenda política que inclogui aquesta perspectiva. En segon lloc, identificar i compartir les bones experiències que duen a terme les ciutats membres i crear sinergies que generin nous coneixements. Finalment, posicionar Metropolis com un referent internacional de polítiques urbanes amb visió de gènere.

En l'àmbit intern, Metropolis ja ha aconseguit canvis que han repercutit en tota l'organització, com ara l'atorgament a Metropolis Women de veu i vot al consell d'administració, màxim òrgan de presa de decisions. Seguint l'aposta per una ciutat diversa, cuidadora i sostenible planificada per facilitar la vida quotidiana de les persones, la xarxa de dones ha elaborat una agenda política amb dues línies temàtiques: la mobilitat sostenible i la seguretat a l'espai públic.

Quant a la primera, Sílvia Llorente argumenta que hi ha polítiques urbanes que no tenen en compte altres formes de mobilitat –com ara la de les dones–; una mobilitat que varia en funció del cicle de vida i els rols de gènere en l'estructura social. És per això que és imprescindible analitzar quins són els motius que originen els desplaçaments, les seves característiques i el seu espai temporal. “El transport públic ha de respondre a la diversitat de necessitats; l'absència de resposta repercuteix sobre el dret a la ciutat de les dones”, expressa Llorente.

En referència a la seguretat a l'espai públic, fins ara s'ha emmarcat en un model patriarcal que s'associa amb la criminalitat: si no hi ha violència, hi ha seguretat. La cap de projectes de Metropolis Women afirma que es requereix un canvi conceptual, perquè s'ha constatat que la percepció de la seguretat és una construcció fonamentada en les posicions que ocupen dones i homes en l'estructura de poder i els rols tradicionals respectius a l'espai públic. “Hem de llegir la ciutat amb uns altres ulls i vetllar per la seguretat de totes”, reflexiona Llorente.

Per aconseguir-ho, la presidència de Metropolis Women, juntament amb ciutats com Seül, Quito i Brussel·les, ha presentat una proposta a la convocatòria internacional Pilot Project de Metropolis. L'objectiu és crear una auditoria de gènere que guiï els diferents governs de les ciutats membres en la implementació de polítiques públiques per combatre la violència sexual en l'espai urbà.

Un model internacional

“Dins de Metropolis, Barcelona es concep com una ciutat feminista, pionera i referent en les polítiques de gènere”, declara Sílvia Llorente. La ciutat rep moltes peticions de participació en tot tipus de seminaris i congressos. “No anem només allà on el discurs és similar al nostre, sinó també on podem obrir escaletxes i incorporar la visió de gènere”, afegeix. Barcelona fa polítiques de canvi, però encara pot fixar-se en altres metròpolis. En termes de caràcter tècnic,

com ara els pressupostos amb visió de gènere, el referent és Brussel·les. Pel que fa a dinàmiques participatives, la mirada es mou fins a les ciutats de les dues Amèriques. D'allà destaquen el treball comunitari de les associacions feministes i de dones i les polítiques dels governs per combatre la violència sexual en l'espai públic, precisament perquè són ciutats amb taxes elevades d'inseguretat.

La presidència de Metropolis Women remarca la necessitat de pensar ciutats que responguin a la diversitat de funcions, usos i activitats sostenibles en un mateix espai per garantir, com diria Jane Jacobs, una “dansa urbana” constant, on una multiplicitat de persones donin vida als nostres carrers i els facin actius i segurs. I és que, com resumeix Llorente, “la perspectiva de gènere és l'instrument principal per construir unes metròpolis on el dret a la ciutat sigui democràtic i, per tant, és important que estigui present a l'ADN de Metropolis”. ■

Vuit missatges clau per a la mobilitat inclusiva

1. Construir un model de ciutat cocreada, inclusiva i sostenible dins de la qual s'entengui el dret a la ciutat com un dret democràtic fonamental. Al centre hi ha d'haver el concepte de “cura”, és a dir, les activitats reproductives de la societat que sovint es tradueixen en tasques domèstiques i que impliquen cuidar dels altres.
2. Tenir un model de governabilitat amb perspectiva de gènere, en què les dones participin en el disseny i la implantació de les polítiques de mobilitat. Ha de ser metropolitana, multinivell, intersectorial i coproductiu.
3. Incorporar els usos personals, socials i familiars als valors d'ús de la ciutat, que han de ser plurals i s'han de basar en les necessitats de la vida quotidiana.
4. Promoure una mobilitat urbana democràtica que sigui accessible físicament, econòmicament i socialment, perquè s'adapti a tota la ciutadania i afavoreixi l'autonomia de les persones.
5. Partir del concepte de ciutat compacta i mixta, que privilegi l'ús d'un transport públic sostenible basat en la proximitat, l'adaptació d'horaris i freqüències i la connexió entre ciutats i àrees periurbanes i rurals, i que protegeixi la salut pública de la ciutadania.
6. Reconèixer que homes i dones perceben i viuen de forma diferent la seva seguretat, que és un dret fonamental. Tenint en compte això, vetllar per la seguretat física i psicològica de tothom, parant atenció en indicadors que vagin més enllà dels conceptes de conflicte, criminalitat o absència de seguretat.
7. Utilitzar estratègies d'interseccionalitat a l'hora de formular polítiques inclusives de mobilitat urbanes, que haurien d'incorporar tot tipus de categories socials: classe, edat, origen i orientació sexual, diversitat funcional, etc.
8. Afavorir la creació de noves maneres de desplaçar-se respectuoses amb el medi ambient i amb la preeminència del transport públic.

La Barceloneta fa anys que pateix les conseqüències de l'especulació i la mobilització veïnal ha estat constant.

A la dreta, un carrer de la Barceloneta amb un cartell en contra dels pisos turístics en un balcó.

A la pàgina següent, assemblea de veïns sobre els problemes de l'habitatge.

Text: **Socorro Pérez Rincón** Professora associada del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona

Feminisme popular i resistència contra la gentrificació

El feminisme popular troba la seva expressió en múltiples formes de lluita per l'espai urbà que trenquen l'estereotip de la passivitat femenina i porten les dones de la vulnerabilitat a la resistència.

La mirada i les necessitats diferenciades de les dones han estat exclòs dels models urbans. Lluny de considerar la seva experiència, l'urbanisme neoliberal s'ha centrat a concebre espais que privilegien la gentrificació i estereotipen els rols de gènere. S'apliquen polítiques excloents que provoquen una feminització de la pobresa, amb efectes especialment visibles als barris turístics.

A les mobilitzacions socials que tenen com a objecte lluitar per l'espai urbà i fer visibles les desigualtats, el paper de les dones, que no sempre ho és tan com caldria, acostuma a ser fonamental. El feminisme i el moviment urbà popular apareixen com diferents registres de lluita per redefinir les relacions desiguals, l'un a través de la política de cos i l'altre a través de la lluita per l'espai urbà. Es reconeix el caràcter de gènere propi d'aquesta mobilització, definint-la com una altra manifestació específica de les desigualtats per diferències de sexe, però representades en la divisió de l'espai urbà.

Les condicions de vida i el paper de les dones en els barris cèntrics deteriorats i en procés de gentrificació és un fenomen poc documentat. En el cas dels moviments urbans a Barcelona, el feminisme popular troba la seva expressió en múltiples formes de lluita per l'espai urbà que trenquen l'estereotip de la passivitat femenina i porten les dones de la vulnerabilitat a la resistència, en àmbits com ara l'exigència al dret a l'habitatge, la reivindicació dels espais col·lectius o la defensa dels barris populars enfront de processos especulatius de transformació per a la indústria turística.

L'assetjament immobiliari es converteix en la representació més clara del desplaçament constant dels més pobres per gentrificació dels barris. Quan un espai es considera atractiu, s'activen els mecanismes d'especulació i la conseqüent expulsió que afecta especialment les dones de menys recursos, mecanismes que porten a una reconcentració espacial de pobresa feminitzada.

El mercat de l'habitatge de Ciutat Vella es caracteritza, en primer lloc, per tenir edificis d'habitatges molt deteriorats a causa de la desinversió dels amos propietaris d'edificis complets, així com per la concentració de lloguers antics congelats, acollits a la llei d'arrendaments de 1964, que preveia contractes indefinits i no permetia la pujada del preu del lloguer. Un altre dels factors característics d'aquest mercat és la concentració de la realització de contractes precaris a persones immigrades. Finalment, les expectatives de revaloració dels immobles obertes pels plans de reforma urbana en diferents moments han accentuat una lògica d'expulsió social amb diferents cicles que coincideixen amb grans reformes urbanes, moments de crisi i plans de regeneració urbana. En aquest escenari, el mobbing immobiliari és una pràctica habitual que només fa pocs anys que s'ha tipificat com a delictu.

Un titular de diari de l'any 2005 ja començava a denunciar aquest delictu d'assetjament i reconeixia que el problema té cara de dona: "El mobbing immobiliari augmenta un 25 % a Barcelona. La majoria dels casos es troben a Ciutat Vella i afecten dones grans que viuen soles". Els entorns propers a edificis patrimonials són susceptibles de l'especulació més violenta amb finalitat de transformació turística; aquest va ser l'origen del mobbing fet a vint-i-quatre famílies que vivien als voltants del Museu Picasso, el 2015, quan el mateix Ajuntament va autoritzar la demolició d'un edifici habitat sense tenir la constatació del seu estat ruïnós ni de com afectaria els seus veïns. Després de la pressió immobiliària només va quedar una veïna de lloguer antic resistint la violència immobiliària amb el suport veïnal, i que finalment va ser reallotjada.¹ En aquest cas, l'edifici era una antiga fàbrica amb habitatge, que amb el temps es va transformar en una propietat amb un gran potencial immobiliari per la seva proximitat al circuit turístic del Born.

El 2009 es va crear l'Associació d'Afectades per Mobbing Immobiliari, promoguda per l'advocada Laia Serra per donar visibilitat als casos de assetjament immobiliari. Així ens explicava la seva experiència una afectada de setanta anys:

"[...] Des de 1996 tinc problemes de mobbing. Les afectades són bàsicament dones grans, amb rendes limitades. Patim assetjament des de fa uns vint anys, amb fets molt greus. La por és fonamental en la tàctica de l'assetjador immobiliari: talls d'aigua, no cobrar el rebut, amenaces, deixar anar ratolins, col·locar gent que molesta. L'assetjament es deu al fet que aquí la propietat privada està per sobre de qualsevol dret humà. Per això vam fundar l'associació contra l'assetjament immobiliari. La gent comença a prendre consciència i a perdre la por de dir que és aquí."²

Un altre exemple emblemàtic de mobilització va tenir lloc a la Barceloneta el 2008, impulsada per l'Associació de Veïns de l'Òstia i la Plataforma d'Afectats per la Modificació del Pla General Metropolità, dos col·lectius compostos majoritàriament per dones conscients dels problemes d'habitatge en el barri i que rebutjaven l'anomenat Pla d'ascensors. Mitjançant mobilitzacions, aquests dos col·lectius van aturar un gran projecte urbanístic que hauria provocat una reurbanització de la Barceloneta, un pla amb un camuflatge discursiu a favor de millorar l'accessibilitat, quan en realitat es promovia una gran operació especulativa i la destrucció massiva de l'habitatge tradicional. Es difonia un discurs polí-

ticament correcte que defensava la configuració d'un barri totalment accessible, però que en realitat emmascarava un gran projecte immobiliari per expulsar els veïns de lloguer moderat i potenciar els apartaments turístics.

Aquest tipus de protestes i moltes altres lluites invisibles exemplifiquen l'ús transgressor del cos per assenyalar com els paisatges urbans són transformats per projectes neoliberals. El cos té veu en les reivindicacions socials quan aquestes es converteixen en escenificacions públiques de les desigualtats, unes escenificacions amb un potencial subversiu enorme que palesen l'artificiositat dels projectes i la seva concepció mercantilista de l'espai públic i els drets socials.

Aquestes manifestacions del feminisme popular són l'expressió pública del significat ocult de la planificació neoliberal amb la implantació de les seves polítiques de retallada social i la prioritització de la imatge urbana en lloc del benestar humà. En aquest sentit, les alegories que utilitzen els moviments són formes subversives de discurs i de praxi amb què es denuncien els mecanismes que generen paisatges urbans exclusius i excloents. ■

Notes

1.- *Directa*, 4 de desembre de 2015. "L'Ajuntament de Barcelona acusa la Delegació del Govern d'autoritzar un enderroc 'contrari a preceptes de la llei'".

2.- Entrevista realitzada a les afectades per a la recerca doctoral de l'autora. PÉREZ-RINCÓN, S. 2014. *Voces femeninas en barrios en transformación: desorden aparente y realidades paralelas*. Universitat de Barcelona: Barcelona.

Fotograma de la pel·lícula *Jeanne Dielman, 23, quai du Commerce, 1080 Bruxelles*, de Chantal Akerman (1975).

A la pàgina següent, imatge de la pel·lícula de Helke Sander *Nr. 1 – Aus Berichten der Wach- und Patrouillendienste* (1984).

Text: **Esther Fernández Cifuentes** Grup de recerca Cos i Textualitat. UAB

Simfonia per a una ciutat feminista

La nova visibilitat de la dona i de les seves reivindicacions mirarà de perpetuar-se també a través del cinema, que reflectirà les accions polítiques dels col·lectius feministes de la segona onada i del qual es farà un ús propagandístic per impulsar la presa de consciència.

Amb l'aparició del dispositiu cinematogràfic es multipliquen les imatges de les ciutats possibles: recollint el testimoni del *flâneur*, aquesta figura històrica convertida en literària per Charles Baudelaire, el cineasta, com el fotògraf, es converteix en el vagabund que transita per la metròpoli i la captura amb la seva lent. El *flâneur*, criatura de la modernitat, aquell ociós que s'exercitava vagant pels carrers, àvid espectador de l'entramat urbà i de la vida que hi passa, es converteix en artista en transformar la seva experiència en llenguatge. La seva disposició a la contemplació de la ciutat, així com la mobilitat espacio-temporal en l'interior d'aquesta, troben en el cineasta un hereu, un tafaer capaç de recrear i modelar amb el seu llenguatge els mateixos espai i temps. La ciutat serà l'objecte d'algunes de les primeres obres cinematogràfiques, com *Milan, Place du Dôme*, dels germans Lumière (1896), de vocació documental, i material per a l'experimentació formal en títols com *Berlin: Die Sinfonie der Großstadt*, de Walter Ruttmann (1927), així com escenari distòpic per descriure

les misèries de la societat que la dissenya, com a *Metropolis*, de Fritz Lang (1926) o *The crowd*, de King Vidor (1928), i més tard, imatge de la destrucció bèl·lica en el neorealisme italià.

L'acte d'immersió en la multitud, és a dir, el flanqueig de l'espai privat per penetrar en aquell espai públic propi de la *flânerie*, definida al segle XIX, serà un gest reservat als homes, així com l'observació lúdica ho serà a la classe burgesa. Sense un equivalent en la dona que pertany a aquesta classe social, les prostitutes seran les que més s'apropin a aquesta figura que ronda per l'entramat urbà, si bé per a elles constitueix el lloc d'exposició des del qual oferir la seva força de treball. L'ocupació de l'espai públic per part de les dones es relacionarà per temps amb el treball sexual, que troba el seu equivalent en la locució "fer cantonades". Tot i que la industrialització serà responsable de la separació gradual entre l'espai públic i el privat des del segle XVIII a Europa, el seu desenvolupament requerirà el trànsit de les dones per aquest primer: durant la segona meitat del

segle XIX, en ciutats altament industrialitzades com Londres, un gran nombre de dones s'incorporà a les fàbriques com a mà d'obra, mentre que la fi de segle convertirà les burgeses parisenques en consumidores que aniran als primers grans magatzems construïts a la via pública.

La presa dels carrers esdevindrà una eina de les primeres mobilitzacions de dones feministes que, mitjançant el gest de fer-se presents, de situar-se en l'espai de la política, buscaran una nova posició en la societat. Els cossos del moviment sufragista i també del feminisme de la segona onada es personaran en l'espai públic per resistir al seu bandejament a l'espai domèstic, en un afany per aconseguir noves condicions de possibilitat. Trepitjar el carrer esdevindrà un acte d'autoalliberament.

La nova visibilitat d'aquests cossos i de les seves reivindicacions mirarà de perpetuar-se també a través del cinema, un dispositiu que inscriurà les accions polítiques dels col·lectius feministes de la segona onada i del qual es farà un ús propagandístic per impulsar la presa de consciència feminista, o que servirà com a vehicle d'autoexpressió o com a lloc des d'on projectar noves imatges de les dones. Així mateix, la interrogació i la transfiguració del llenguatge cinematogràfic, en treballs amb vocació formalista, mirarà de revelar els codis ideològics de la representació.

La captivitat domèstica

La pel·lícula *Jeanne Dielman, 23, quai du Commerce, 1080 Bruxelles*, de Chantal Akerman (1975) representa la reclusió que suposa per a les dones la ideologia de la llar i la seva limitació al treball de cura o a la tasca reproductiva. I ens en mostra la protagonista: una vídua belga de mitjana edat i de classe treballadora, captiva en aquest espai domès-

tic en què ja no hi ha marit, però en el qual persisteix el patriarcat. Oblidar-se de si mateixa per tenir cura de l'altre –sia el fill, sia els homes que li proporcionen diners a canvi de sexe–, la renúncia al desig o la impossibilitat d'expressar-se constitueixen els murs en què es troba reclosa. La insistència davant la càmera d'aquest apartament, filmat des de diferents angles i en plans fixos que subratllen, com la seva durada, l'estaticitat de l'existència de la seva protagonista, delimita l'espai en el qual desplegar l'eslògan “allò que és personal és polític”. Atrapada en la repetició d'uns gestos que són, majoritàriament, feina no remunerada, la Jeanne acaba per desafiar, amb l'acció del seu cos, l'ordre establert.

Si el títol d'Akerman feia visible el treball que manté funcionant la ciutat i el sistema capitalista després dels murs de la residència familiar, la pel·lícula de Helke Sander *Nr. 1 – Aus Berichten der Wach- und Patrouillendienste* (1984) incideix en qüestions com la feminització de la pobresa i la derivada dificultat per accedir a l'habitatge. La protagonista d'aquest film, carregada amb dos fills i un missatge de socors, escala fins a dalt d'una grua per reclamar un domicili. Des de les altures, amb la vista posada sobre aquesta ciutat que la relega a la marginalitat, deixa caure el seu missatge, i amb ell planteja la necessitat de construir, des d'aquesta mateixa grua, una nova urbs que s'ajusti a les necessitats de les dones.

Opressions després de la revolució

Totes dues obres posen el focus en l'experiència de la dona de ciutat i descobreixen les esquerdes que cal reparar, com també la pel·lícula de Lizzie Brodin *Born in Flames* (1984), malgrat que en aquesta s'assagen algunes de les solucions. Ambientada a la Nova York del futur i en una fallida revolu-

Born in Flames
(1984), de Lizzie
Borden.

Young Filmmakers / Album

ció socialdemòcrata, la cinta ens posa davant d'una diversitat de veus de dones en la seva cruïlla amb la raça, la classe o l'orientació del desig i les seves diferents necessitats. El manteniment de les opressions després de la revolució portarà els diferents grups de dones a organitzar-se i a prendre els carrers per defensar els seus llocs de treball, així com a combatre l'assetjament al carrer o a cooperar en les tasques de cura per tal de facilitar la conciliació del treball domèstic i el productiu. La mobilització, la creació d'aliances, l'acció directa i la presa de canals de comunicació des d'on enunciar com a subjectes polítics, seran les fórmules practicades per aconseguir l'emancipació.

El cinema feminista ha proposat la creació d'una nova visió social, ha imaginat noves subjectivitats i espais habitables, creant imatges en les quals improvisar noves formes de comunitat. La ciutat va incendiar els desitjos utòpics de sufragistes i activistes feministes de conquerir un espai que els havia estat negat i es va situar com a lloc des del qual explorar la vida pública i privada de la dona en expressions com la cinematogràfica, possibilitant l'aparició darrere de la càmera d'una *flâneuse* tardana. Avui cal seguir alimentant les nostres fantasies col·lectives per transformar la ciutat en un espai igualitari i lliure de sexisme; cal reescriure els usos de la ciutat des de la diversitat de subjectes polítics que l'habituen. ■

Text: **Zaida Muxí Martínez** Doctora arquitecta

Un futur diferent és possible

Els canvis dels quals sorgiran les noves ciutats seran feministes perquè es basaran en la vida i no en la producció, en la cura i no en la depredació, en la col·laboració i el suport mutu i no en la competència; valors defensats pels feminismes.

Ens trobem immersos en una època de crisi que augura grans canvis, i és des de les ciutats des d'on es duran a terme. Hi ha diverses raons que donen el protagonisme als entorns urbans: des de 2008 la majoria de la població mundial ja viu en aquests entorns; els governs locals pateixen directament les dificultats de les persones que els habiten i gaudeixen dels beneficis que se'n deriven per a elles; a més, les ciutats són els sistemes de màxima complexitat, i, per tant, espais fèrtils com a incubadores de canvis. Uns canvis que, sens dubte, seran informats des dels feminismes.

El que em porta a afirmar que els canvis seran feministes és que estaran basats en la vida i no en la producció, en les cures i no en la depredació, en la col·laboració i el suport mutu i no en la competència. En definitiva, valors defensats pels feminismes, com ara per Christine de Pizan entre 1404 i 1405 al llibre *La ciutat de les dames*, on va somiar i va descriure una ciutat que perduraria en el temps, on regnaria la pau i les dones serien tractades amb igualtat.

Les utopies i pràctiques feministes al llarg dels segles són miralls en què descobrir una altra organització possible de la nostra societat i, per tant, un futur diferent. Des de les beguines medievals i el seu món alternatiu al dominant, un món de sororitat i suport mutu, fins a les cases de mares que van sorgir a partir de la dècada de 1980 com a espais per a l'autoorganització de la cura, el suport i la formació entre les dones d'un barri.¹

Els canvis que imagino es veuran facilitats per les tecnologies i transformaran el món del treball productiu tal com s'ha concebut des de la revolució industrial. Les màquines fins ara han servit per produir més, en línia amb la competitivitat i la productivitat enteses com a quantitat, sense tenir en compte els seus efectes col·laterals ni futurs. Imagino una societat amb consciència de la finitud dels elements, que tindrà en compte el manteniment de la vida i dels recursos; per tant, el sistema organitzatiu ha de ser necessàriament un altre. El sistema depredador patriarcal ens ha portat a una via morta. Per això, podem parlar d'un futur en què el treball serà una faceta més, però no preponderant de les nostres vides; perquè els temps de les relacions, de la polí-

tica i del compromís amb el nostre entorn natural i social seran els predominants. Un món de temps i espais compartits i cogestionats, de temps i relacions socials no mercantilitzades, en què el treball remunerat seguirà sent necessari, però no la base de la nostra existència ni de les nostres ciutats.

Com va expressar Marina Garcés a la seva intervenció a l'Aula Oberta de l'Institut d'Humanitats, l'octubre de 2016, a propòsit del futur de les humanitats –que no deixa de ser una reflexió sobre el nostre futur com a humanitat–: “El que està en joc, en definitiva, és què significa ser humans, la victòria ‘d’allò necessari contra allò imperatiu’, és a dir, entre la necessitat de viure compromesos amb el sentit del que és ser humans i l'imperatiu del projecte epistemològic del capitalisme.”

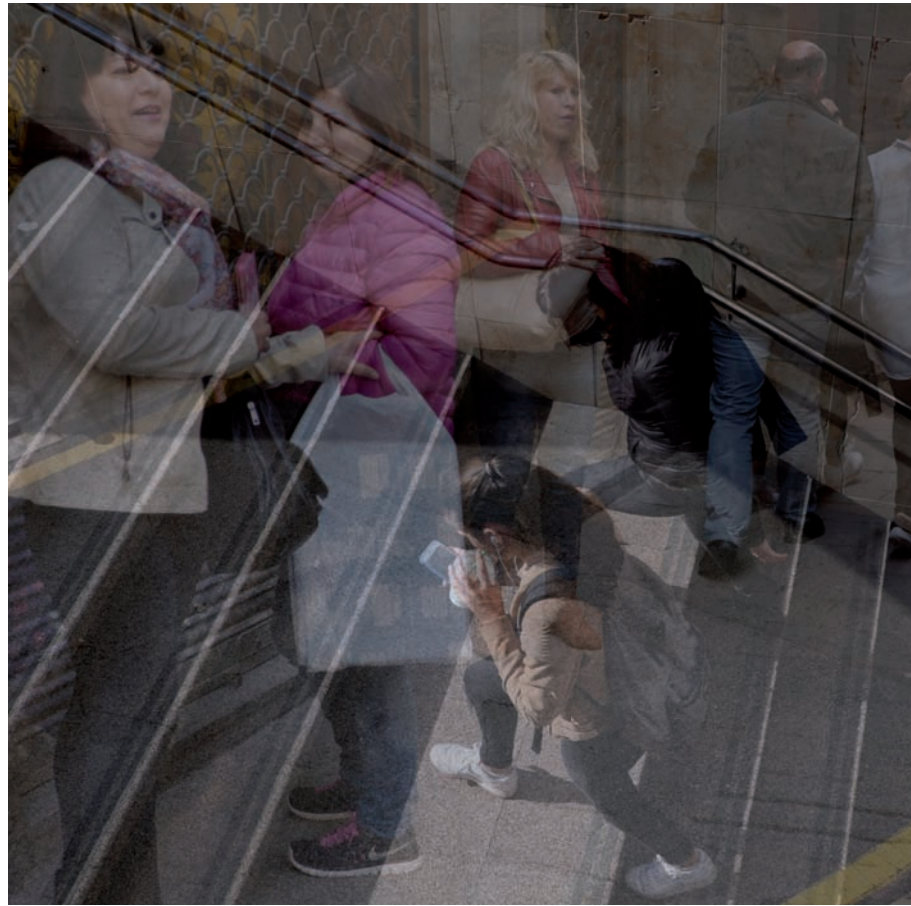
La cura com a prioritat i valor essencial

Les ciutats que m'agradaria imaginar per a les futures generacions tindrien la cura com a prioritat i valor essencial. La cura en accepcions múltiples, d'una mateixa i dels altres, cuidar i ser cuidada. Ciutats pensades per a les prioritats de la vida i les necessitats diferents de cada persona, segons l'edat i les capacitats. Ciutats que no expulsin, sinó que rebin, en les quals no hi hagi exclusions perquè totes les persones, des de les diferències, podem aportar a una construcció col·lectiva per un benestar comú.

Arribarà un moment en què les parts físiques de la ciutat, especialment les estructures i infraestructures, ja seran suficients, o fins i tot pot passar que en sobrin, i per tant caldrà entreteixir i modelar allò de què es disposa per a les diferents quotidianitats. Novament, ens podem remetre a la història de les aportacions de les dones a les ciutats. La ciutat projectada com a aparador del poder que oblidava –i oblidava– els seus sectors més febles va representar i representa per a moltes dones l'oportunitat d'aportar i treballar en la millora i la humanització dels espais i amb les persones oblidades, de manera coparticip entre habitants dels barris i persones externes; en una transformació social, econòmica, educativa i espacial.

En aquesta ciutat futura el vehicle de mobilitat individual estaria en desús, sigui quina sigui la seva font d'energia, ja que l'espai públic és compartit i, com que és escàs, no es pot lliurar a usos individuals desproporcionats. Els transports públics de qualitat, de diverses modalitats, permetran arribar sense dilació a tots els racons i la majoria de l'espai públic estarà a disposició de les persones. Usos encara no desenvolupats de la informàtica aplicada a la mobilitat permetran que aquesta s'ajusti a les necessitats canviants de la societat, amb freqüències que es modifiquin segons les demandes, recorreguts alterats per atendre afluències diverses segons horaris, etc.

La ciutat futura serà estimada i cuidada per les persones que l'habitin de manera permanent o de pas, i que recíprocament s'hi sentin emparades. Una ciutat de temps més lents, de proximitats; en equilibri amb un entorn natural biodivers, productiu i reproductiu. Accessible a la natura, que entri per ablanir la duresa pètria heretada dels segles XIX i XX. Una ciutat que no s'expandeixi a l'infinit i que s'alimenti energèticament del sol i del vent, que recuperi i reutilitzi les aigües de pluja i residuals.

Una ciutat en la qual puguem triar la manera de viure l'entorn domèstic i quotidià, amb opcions per a vides diferents, espais compartits i col·lectius per a la nutrició, els manteniments diversos i la cura. Una ciutat que s'adapti a les nostres edats i necessitats.

Segurament, als que coneguin els pensaments feministes sobre la ciutat tot això els sonarà força. Tot i que el camí per recórrer encara és llarg, avui dia hi ha indicis de canvi que provenen de les noves forces municipalistes, que en el cas de Barcelona són indubtablement feministes i estan donant espai, visibilitat i veu a les persones que volen imaginar i treballar perquè aquesta ciutat futura sigui cada dia més possible. ■

Nota

1.– SPAIN, Daphne “La importancia de los espacios de género urbanos en el ámbito público”, a *Urbanismo y género: una visión necesaria para todos*. Barcelona: Diputació, 2006.

Text: **M. Àngels Cabré** Escriptora i directora de l'Observatori Cultural de Gènere

Les Barcelones d'Aurora Bertrana

Els anys republicans van ser l'època daurada de Bertrana, tant des del punt de vista de la creació literària com per la seva activitat pública.

Enguany fa 125 anys que va néixer l'escriptora Aurora Bertrana (Girona, 29 d'octubre de 1892 – Berga, 3 de setembre de 1974), un bon motiu per revisar-ne la figura i l'obra, que han estat llargament oblidades. Els qui vam estudiar a l'escola els llibres del seu pare, Prudenci Bertrana, a ella no la vam sentir anomenar ni de retruc.

Autora molt celebrada durant els anys de la República, en especial gràcies als seus llibres de viatges, quan anys més tard va tornar de l'exili a Suïssa va començar per a ella una etapa poc engrescadora de la vida. La seva rebel·lia, el seu

esperit lliure, no s'adeien amb l'ambient d'aquella Espanya que reculava a ulls veients. A Barcelona s'havia format i a Barcelona havia triomfat, i ara hi tornava com a perdedora. Que fos la Ciutat Comtal el lloc on va desenvolupar la seva trajectòria literària ens permet revisar-la des del marc d'aquesta Barcelona canviant, sacsejada per les vicissituds històriques.

Una gironina a la Barcelona noucentista

Encara que la seva gran passió va ser sempre la literatura, des de molt tendra edat Aurora Bertrana va sentir inclinació per la música. Però la ciutat de l'Onyar aviat se li va fer petita: "Els pares havien decidit fer-me anar a Barcelona dos cops per setmana a prendre lliçons de violoncel i practicar amb alguna orquestra", llegim a les seves *Memòries fins al 1935*. I sent adolescent va aterrar a l'Acadèmia Ainaud, a la Gran Via.

A cavall entre l'Exposició Universal de 1888 i la Internacional de 1929, aquí el noucentisme s'esforçava per europeïtzar Catalunya des del seny i el modernisme per singularitzar-la des de la rauxa. L'escriptora i feminista Carme Karr –amiga de la família, directora de la revista *Feminal* i impulsora de diverses iniciatives feministes– va aconsellar-li que s'instal·lés a Barcelona. Va passar una temporada a casa seva, on va ser acollida com una filla més i va conèixer persones rellevants del món cultural, entre elles dones com Dolors Monserdà o la pintora Lluïsa Vidal. La jove Bertrana va ingressar a l'Escola Municipal de Música, que dirigia aleshores el mestre Nicolau, ubicada al parc de la Ciutadella, al Castell dels Tres Dragons. Ella, una noia de províncies, es va abeurar en una ciutat en procés de transformació i en franca ebullició cultural.

Més tard, la feina del pare va portar la família sencera a Barcelona. Van trobar pis al barri Gòtic, amb vista al convent de Santa Clara, on van viure tots junts. La família mai va anar folgada i la precarietat econòmica els va tornar a tenallar, per la qual cosa en un tres i no res la vida de l'Aurora va donar un tomb: "Se celebrà un breu consell de família i sense cap vot en contra s'aprovà la moció. Així fou com de futura concertista de violoncel, futura (gran) compositora o catedràtica, vaig passar a simple violoncel·lista d'un tercet de dones."

Aurora Bertrana toca de matinada en un cafè no gaire luxós de la rambla de Santa Mònica i viu sola en un apartament de la plaça del Rei. L'escenari d'aquesta nova etapa de formació vital és, doncs, la Barcelona bohèmia que albira els "bojos anys vint", quan al Paral·lel esclaten les llums i els aires nous. En aquells temps és quan s'interessa per la condició de les dones i s'incorpora a l'equip docent de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, que ha posat en marxa la pedagoga Francesca Bonnemaison. Després marxa a Ginebra per estudiar el mètode musical Dalcroze, d'on tornarà casada amb un suís, monsieur Choffat, a qui sempre dirà així.

Visca la República!

Aurora Bertrana i el seu marit van viure des de 1926 fins a 1929 a la Polinèsia francesa. Des d'aquell racó llunyà del món van anar enviant cròniques de viatge a la premsa, amb les

Estela Films / Àlbum

quals va captivar els lectors: la seva vocació literària finalment havia germinat. El llibre que en resultaria, *Paradisos oceànics*, publicat l'any 1930, va tenir un gran èxit. Passat aquest període, van tornar a Barcelona i se'n van anar a viure a una torreta solitària de Montcada, i més endavant, a un pis senyorial de la Diagonal.

La Bertrana d'aquells anys és la més radiant, vitalment i literàriament. Comparteix escena amb periodistes i escriptors com Irene Polo, Rosa Maria Arquimbau, Anna Murià i fins i tot Mercè Rodoreda. Li demanen articles, li sol·liciten conferències i la fan presidenta del Lyceum Club barceloní, una entitat de dones amb inquietuds culturals que s'ha creat a imatge de la cèlebre de Madrid. La feminista que portava dintre ha sortit a la llum i també manifesta el seu compromís polític presentant-se com a candidata a diputada per Esquerra Republicana a les eleccions legislatives de 1933, tot i que no surt elegida. Barcelona és llavors un trampolí per a la visibilitat femenina. Mai les dones havien assolit cotes tan altes de llibertat de moviments.

El 1934 publica un llibre de contes de temàtica exòtica, *Peikea, princesa caníbal*. La protagonista que dona nom al volum viu una història de passió amb un home blanc on ella és qui porta les regnes i no pas ell. És la confirmació que Bertrana s'erigeix en portaveu de la dona que guia el seu propi destí. El 1935 apareix *L'illa perduda*, una novel·la juvenil feta a quatre mans amb Prudenci Bertrana, i el 1936 publica el seu quart títol d'èxit, *El Marroc sensual i fanàtic*, fruit també d'un viatge. Com diu una de les seves estudioses, Neus Real: "Gràcies a la premsa i als seus llibres, Aurora Bertrana es va convertir en una de les veus femenines més prestigiades en els cercles esquerrans."

Els bombardejos del 1938 l'agafen de ple al pis de la Diagonal. Els vidres es fan miques i els ferros d'un balcó són arrencats i projectats contra la paret de l'estudi, d'on s'ha absentat molt poc abans. Només queda marxar a l'exili. El

mes de juny del 1936 Aurora Bertrana abandona sola "una Barcelona arruïnada, afamada, bombardejada i bruta". Enrere queden els aplaudiments i el prestigi. A Suïssa li esperen amargors i una dècada de nostàlgia.

La Barcelona trista i fosca de la postguerra

Amb un gest carregat de simbolisme, Bertrana no va voler deixar petjada a les seves memòries del que va viure a partir de la seva tornada a Catalunya, a l'Espanya hipòcrita del general Franco. El seu testimoni escrit s'interromp a començaments de l'any 1949, quan va tornar al sisè pis del carrer de Llúria 4, on, ja mort el pare, viuria amb la mare i la tieta. "Aquests darrers anys no he viscut. És difícil d'explicar. Són anys sense cap aventura, anys somorts, anys grisos. Només he viscut en les meves obres literàries", ens diu.

Unes obres literàries que, davant la impossibilitat de dur a terme una carrera literària normal, es diversifiquen en registres diferents, una mica erràtics: novel·les que recorden les ferides de la Segona Guerra Mundial –*Entre dos silencis* i *Tres presoners*–; d'ambient exòtic –*Ariateia*–; de retrat social –*Fracàs*–, o sentimentals, com *Vent de grop*, un èxit comercial que, l'any 1970, va portar al cinema Francesc Rovira-Beleta, amb el títol *La llarga agonia dels peixos fora de l'aigua* i Joan Manuel Serrat i Emma Cohen entre els protagonistes. La redacció de les seves memòries, un testimoni de mil pàgines, va suposar una cloenda immillorable.

El 1974, quan Aurora Bertrana ens va deixar, ja ningú no recordava l'adolescent que cada matí rondava pel parc de la Ciutadella amb el violoncel a coll, ni la jove que de nit avançada pujava per la Rambla, ni la dona ja feta que dels seus èxits literaris en temps de la República va fer-ne una fita més de la història cultural i social femenina, sempre digna de record. ■

D'esquerra a dreta, Aurora Bertrana a Tahití, on va viure entre 1926 i 1929, i on va cristal·litzar la seva vocació literària amb unes cròniques de viatges que van tenir un gran èxit. A la dreta, quan estudiava violoncel a Girona, amb Tomàs Sobrequès, abans d'instal·lar-se a Barcelona. Al centre, Joan Manuel Serrat i Emma Cohen, protagonistes de *La llarga agonia dels peixos fora de l'aigua*, pel·lícula de Francesc Rovira-Beleta basada en la novel·la *Vent de grop*. A la pàgina anterior, retrat de Bertrana al seu retorn de la Polinèsia, els primers anys trenta.

Text: **Guillem Vidal** Fotos: **Ray Molinari**

Ser músic sense normes, patrons ni concessions

No se senten interpel·lats quan se'ls parla dels canvis profunds que, els darrers vint anys, ha sofert la indústria musical. Nascuts durant la dècada dels vuitanta, a Pau Vallvé, Clara Peya i Maria Arnal ja no hi ha res que els lligui a aquell vell món.

“**F**a uns anys, quan estava en discogràfiques, hi havia grans mites de la música catalana que no ho duïen gens bé –recorda el cantautor Pau Vallvé, que d’un temps ençà gestiona la seva carrera des de la més absoluta independència–. Però nosaltres hem crescut ja en tot un altre context. Si mai hem tingut res clar és que, d’alguna manera, tocaria espavilar-nos...”

No tastaran cap dels luxes d’aquells temps de glòria, però tampoc els caldrà pagar peatges. Són músics obsessiunats a trobar la seva pròpia manera de dir les coses, que no pensen cedir davant determinades imposicions i que fixen unes pautes de relació més naturals amb el seu públic i l’entorn. Són, ras i curt, més lliures, i en el terreny de l’art, la llibertat és un bé preuat. “La generació dels que ara tenim trenta anys és plena d’artistes –assenyala Clara Peya–. I, quan hi ha tanta gent per a tan poca feina, tenir veu pròpia esdevé també una qüestió de necessitat.”

Pau Vallvé, fill de mestres, va néixer l’any 1981, però una lectura del seu currículum indueix a pensar que ho va fer bastant abans. Bateria per naturalesa, es comunicava de nadó amb ritmes en lloc de paraules i, abans de caminar, ja bastonejava una bateria improvisada amb pots de detergent. Als deu anys, entregat en cos i ànima a la fe del *metal*, era reclutat per nois majors d’edat per tocar a la seves bandes. Als catorze, amb un grup anomenat *Freak Out*, actuava en un dels escenaris més cobejats del Festival BAM. I, als disset, feia campana de classe, a batxillerat, per tancar-se en un estudi de gravació a les ordres d’un productor del Canadà. Després de mil altres aventures, entre les quals destaquen la creació, abans de complir la trentena, d’un estudi de gravació, d’un segell discogràfic i de la figura d’Estanislau Verdet, alter ego humorístic d’èxit tan notable com imprevist, Pau Vallvé, allunyat ja dels bombos i els plats, fa set anys que ha trobat la seva pròpia veu en forma de cantautor indie d’aires melancòlics que canta “sobre allò que li passa i allò que sent”.

El seu últim disc, *Abisme, cavall, hivern, primavera i tornar*, autofabricat, autoeditat i autodistribuït, entre altres *autos*, ni tan sols té codi de barres, la qual cosa no li impedeix tocar a Barcelona en sales més grans en cada gira. “He tingut sempre la sort de poder fer les coses tal com he volgut –afirma–. M’he trobat en carrerons sense sortida en què hauria estat fàcil optar per altres vies, però sempre ha prevalgut la idea de fer el que volia tal com jo volia.” La seva condició d’home que va per lliure és poc menys que cèlebre, tot i que, segons afirma, res li ha sortit de franc: “No formo part de cap *família* i, de *famílies*, en això de la música, n’està ple –anota–. Totes tenen uns contactes, uns grups d’influència, uns festivals on tocar i uns canals on agradar. I jo, d’entrada, me’ls he de guanyar.”

Piano de mil cares

Clara Peya (Palafrugell, 1986) també va arribar a la conclusió que l’única manera que tenia de “sentir-se lliure” era fent el que li vingués de gust. “Sense seguir normes ni patrons –subratlla–. Sense cap preocupació per encaixar enlloc.”

Filla de metges, però amb una àvia i una tia pianistes, va estudiar piano clàssic a les ordres –durant dotze anys– del professor Leonid Sintsev, amb qui va arribar a formar-se al Conservatori Rimski-Kórsakov de Sant Petersburg. “La vida del pianista clàssic és duríssima, poc creativa i molt sotmesa. Era un món massa petit, per a mi”, reconeix. La música moderna i el jazz, més tard, tampoc la van convèncer. “La improvisació també es regeix per uns patrons, un llenguatge... Ets lliure, però només fins a un cert punt.”

La seva sòlida formació, així com una urgència constant per expressar idees i emocions, fan de Peya un dels talents més polifacètics –també desconcertants– de la música catalana actual. Té una forma accentuadament extravertida a l'hora de tocar i, també, un salvatge impuls escènic. En vuit anys ha presentat set discos amb el seu nom i ha col·laborat en circ, dansa i teatre, com s'ha vist en produccions com *Jane Eyre* (Carme Portaceli) i *El llibre de les bèsties* (Marc Rosich), així com als diferents projectes de Les Impuxibles, una companyia de dansa creada amb la seva germana, la coreògrafa Ariadna Peya, de “ferm compromís polític i social”. “Amb *Limbo* [el seu quart espectacle, al voltant de la transsexualitat, estrenat el febrer del 2015] venia gent, en acabar el bolo, que no em felicitava per tocar bé el piano, sinó per haver aconseguit fer-los veure la realitat amb uns altres ulls. Projectes com aquests, als artistes, ens ajuden a no ser tan egocèntrics...”

Oceanes, publicat aquest 2017, vol ser un homenatge a les dones a través de l'aigua. Posa al descobert l'interès de Peya per músiques tan diverses com el hip-hop, el folk, el jazz i la clàssica i, un cop més, exemplifica el compromís de la creadora per no sotmetre's a les regles d'un món que “t'empeny sempre a exercir un paper determinat”.

“Fer fang” amb cançons

Maria Arnal (Badalona, 1987), finalment, s'ha convertit en una de les veus revelació d'aquests últims temps a Catalunya per la seva manera de treballar la música popular i tradicional, així com per la voluntat de posar el *jo* al servei del *nosaltres*.

Tot i haver cantat a la coral de l'escola i pertànyer a una família en què la música formava part de la quotidianitat, Arnal no va trobar el seu camí fins als vint-i-cinc anys. Havent estudiat traducció i literatura, i després d'un trencament de fèmur que li va fer replantejar-se moltes coses, Arnal va conèixer el col·lectiu Compartir Dóna Gustet, nascut amb la voluntat de treballar les relacions entre la tradició oral i la cultura lliure a través de la música, el cinema, les performances i el teatre. Va ser per aquesta via que Arnal, immersa en els cants de batre, els fandangos, les jotes i les músiques ibèriques de tradició oral de la Fonoteca Valenciana, així com en els enregistraments a Mallorca de l'etnomusicòleg nord-americà Alan Lomax, va conèixer qui, des de llavors, és el seu company de viatge: el guitarrista ebrenc Marcel Bagés, amb el qual ha publicat enguany un primer disc de llarga duració (*45 cerebros y 1 corazón*) i ha rebut un premi Ciutat de Barcelona.

Se'ls reconeix la intenció de modelar i continuar fent útils cançons de fa segles (“tractem aquestes cançons com si fossin fang, en el sentit que els donem la forma que volem”), així com un discurs innovador i revelador al voltant del que havia estat, i hauria de continuar sent, la música popular. “Si el món en què vivim tendeix cap al *jo*, el nostre projecte parla del *nosaltres*. Si la veu es planteja sempre des d'una idea de divisme, nosaltres la posem al servei de la gent que ve a escoltar-nos. Si vivim en un món que ens fa creure que estem més connectats però on, en el fons, tothom està deprimat, nosaltres intentem estrènyer vincles –proclama-. És per això que, a vegades, diem que la música popular és, de fet, música *copular*, en el sentit que la nostra intenció és generar llaços”. ■

D'esquerra a dreta, a la pàgina anterior i en aquesta, la cantant Maria Arnal, que amb el guitarrista Marcel Bagés acaba de publicar el seu primer llarga durada; la pianista Clara Peya, autora d'*Oceanes*, un homenatge a les dones a través de l'aigua, i el cantautor Pau Vallvé, creador, productor i distribuïdor d'*Abisme, cavall, hivern, primavera i tornar*.

César Cid / Jivar

Text: **Mireia Estrada Gelabert** Cofundadora i directora de l'Associació Jivar Creació i Societat

Una reivindicació artística dels valors del veïnatge

Des de fa cinc anys, artistes de cultures molt diverses han passat per l'Associació Jivar –el terme *jivar* vol dir “veïnatges” en àrab. Aquest és el motor d'un projecte que reivindica la creació artística com a eina de transformació i reflexió sobre la ciutat.

Quan un dia de maig del 2014 la poeta novaïorquesa Sharon Dolin va agafar, per curiositat, un llibre de la biblioteca de Jivar, *Six Catalan Poets*, i va quedar commoguda per la lectura dels poemes de Gemma Gorga, va néixer la col·laboració entre les dues poetes –fins aleshores unes desconegudes l'una per a l'altra– i es va realitzar un projecte de traducció a l'anglès del poemari *Llibre dels minuts*, que va culminar amb el premi de traducció PEN/Heim americà el 2016. No va passar en cap fira literària, en cap universitat, en cap lectura poètica o trobada institucional; va passar en una residència d'artistes i viver de creació que, des de fa cinc anys, treballa per crear connexions

entre artistes d'arreu del món i la ciutat que ens acull, Barcelona.

Jivar vol dir “veïnatges” en àrab; aquest és el motor, la substància primera d'un projecte que reivindica la creació artística com a eina de transformació i reflexió sobre la ciutat, i també com a nova possibilitat de relacionar-s'hi un mateix. Artistes de cultures molt diverses hi han passat durant aquest temps amb projectes que, en gran mesura, no haurien estat possibles sense la interlocució amb les persones que fem la ciutat: el testimoniatge dels veïns i les veïnes més grans del barri per treballar en una novel·la ambientada l'any 1937 (Fernando Grajeda, Guatemala, 2013), el relat

personal d'artistes refugiats per a un treball expositiu (Esther Belvis Pons, Barcelona, 2015), compartir els espais quotidians més emblemàtics i deixar-s'hi fotografiar (Andrei Farcasanu, Romania, 2013), desvelar les experiències comunitàries i individuals que es donen als horts urbans (Wil Weldon, EUA, 2014) o el testimoni íntim i políticament incorrecte de mares de tota mena (Deema Shahin, Jordània, 2015), etc. El balanç de formats, indagacions, recerques i col·laboracions és, a hores d'ara, d'una diversitat i una riquesa més que considerables.

Si bé el projecte Jivar es posiciona, per se, en la militància a favor d'una ciutat oberta i intercultural, seria potser el projecte "Construint veïnatsges" el que ens situa més en un espai de reivindicació en la línia de la ben trobada expressió "compartir la ciutat" que ha emprat en diverses ocasions la pensadora Marina Garcés. El projecte va néixer el 2013, primer any d'un conveni amb la fundació sud-africana Africa Centre en el marc del qual Jivar (i altres set espais de creació i residències d'arreu del món) acollim anualment en residència un o una artista de l'Àfrica, de qualsevol país i de qualsevol disciplina, previ procés de selecció internacional.

Fotografia participativa

En aquell primer any de col·laboració amb Africa Centre, l'escollida va ser l'antropòloga i fotògrafa sud-africana Sydelle Willow Smith, que presentava el projecte "Construint veïnatsges" ("Making neighbourhood", en anglès). Aquest projecte girava entorn d'un treball de fotografia participativa amb persones provinents de diferents països africans, cadascuna amb una història personal, una situació administrativa i una quotidianitat ben diverses. Els participants van donar la visió de la seva ciutat a partir de màquines de retratar d'un sol ús que Sydelle els va proporcionar. Ella, al seu torn, feia un seguiment d'aquestes persones, d'on va sorgir un vídeo, *Veïns*, que intentava plasmar la diversitat africana i l'experiència de vida dels seus protagonistes en un context social molt diferent del seu originari. Així es van desvelar situacions molt dures de precarietat i incertesa, però també experiències positives, sense caure en tòpics.

La proposta de Sydelle va ser un revulsiu i Jivar va manllevar el nom del projecte, amb el seu permís, per titular una convocatòria anual en la qual se sol·licita als artistes un projecte propi amb els valors del veïnatsge com a tema central de recerca. Des d'aleshores, gràcies al suport de Barcelona Interculturalitat, "Construint veïnatsges" és, doncs, una reflexió sobre les formes d'ésser i d'estar en una ciutat. És una excavació del veïnatsge, entès com un espai privilegiat i necessari, només possible a través de la interacció entre iguals. Per això diem que no només transforma els artistes que lideren els projectes, sinó també les persones que hi participen, ja que ens permet relatar la pròpia experiència des de perspectives insòlites i inaudites, cosa que ens empeny a fer una reflexió crítica i creativa sobre la realitat complexa que suposa compartir la ciutat.

No és aquest el lloc per explicar els projectes que s'han desenvolupat durant aquests anys, però val la pena insistir en el fet que els possibilita: la interlocució amb el teixit humà i social. Així, doncs, l'artista i curador Thomas Strickland (Canadà, edició de 2013), autor de "Transicions", va treballar amb la diàspora LGBT a Barcelona, persones que han

Txumari Ezepeleta / Jivar

hagut de fugir del seu país d'origen per culpa de la seva sexualitat, siguin o no reconegudes oficialment com a persones refugiades. A partir d'un procés participatiu s'hi establí una relació de confiança a través de diferents trobades i passejades per la seva ciutat i s'iniciava un testimoniatge guiat per les dinàmiques proposades per Strickland: una carta al país d'origen, una carta a la ciutat d'acollida i una fotografia de la mà de la persona protagonista en un lloc emblemàtic. El projecte no hauria estat possible sense la plena col·laboració d'ACATHI.

Igualment, la varietat de dones que van participar a "Home is Where Mom is" ("La meva llar és on hi ha la mare"), de Deema Shahin (Jordània, edició de 2014), s'entén per la diversitat de portes a què vam trucar i que generosament se'ns van obrir, com ara la PAH o el Casal de Gent Gran del barri de Gràcia. És, doncs, la riquesa de perfils i orígens dels artistes i també la diversitat de propostes, sinergies i perso-

De dalt a baix, la cantant palestina Haya Zaatri a la residència artística de l'Associació Jivar, i performance fotogràfica de la sud-africana Khanyisile Mbongwa, guardonada amb la beca Africa Centre 2014. A la pàgina anterior, sessió de treball al jardí de Jivar amb les artistes del projecte Xabaca.

nes les que donen sentit i riquesa no només a “Construint veïnatsges”, sinó també a Jiwar com a espai d’experimentació i intercanvi.

I els artistes, què s’enduen? Més enllà de l’experiència, que és el primordial, la matèria creativa és tractada a pleret segons l’interès i el projecte de cadascun. Som conscients de la responsabilitat que tenim de trencar amb una visió estereotipada de la ciutat, donant l’oportunitat a escriptors, músics, artistes visuals, cineastes, etc., de conèixer i interactuar amb aquesta altra Barcelona, la que batega amagada per capes i capes de maquillatge de mal gust. Gràcies a ells i elles també hem pogut entreveure fissures doloroses poc conegudes per a nosaltres. Reivindiquem, doncs, aquest diàleg global – local com una manera de viure i veure la ciutat on vivim. La interacció, ja se sap, és un bon remei contra el prejudici.

154 artistes de 43 països

Durant aquests cinc anys i mig d’activitat han passat per Jiwar 154 artistes de 43 països diferents. L’experiència ha estat molt positiva i només en comptats moments s’han donat certes tensions, que sempre s’han pogut solucionar. La diversitat d’orígens es deu també al nostre interès a acollir el màxim nombre d’artistes d’imaginari no occidental i a donar oportunitats a persones de països menys beneficiats per les polítiques culturals o amb pocs recursos: Turquia, Egipte, Iraq, Perú, Iran, Xile, Mèxic, Palestina, Geòrgia, Líban, Sudan, Etiòpia, Uganda... L’enclavament geogràfic ens porta a tenir un interès especial en els artistes de les dues ribes del Mediterrani i en l’Orient Mitjà, veïnatsges

històrics i culturals indiscutibles i exposats a un enfocament mediàtic esbiaixat que perverteix la complexitat de les seves realitats i n’eclipsa els talents humans, especialment els artístics.

En aquest sentit, el projecte Xabaca, desenvolupat conjuntament amb la Fundació Novact i la Fundació Al Fanar, ha encetat una línia interessant de treball acollint en residència cinc dones artistes de països àrabs en una iniciativa contra la censura i l’autocensura creativa en contextos diversos.

L’experiència viscuda acompanyant els primers mesos d’exili de la performer afganesa Kubra Khademi; les col·laboracions amb el programa Escriptor Acollit, del PEN català, i amb el programa The Artist Protection Fund, de l’Institute for International Education de Nova York, han obert una nova línia de treball en què creiem: l’acollida i acompanyament a artistes en situació de risc. Una vegada més, l’agenda internacional s’imposa i no podem deixar de treballar en el nostre medi sense veure’ns projectats al terrible mirall del món d’avui. Per part nostra, seguirem avançant a poc a poc perquè Jiwar sigui un espai de llum, un enclavament creatiu atent al món i a l’entorn. ■

Una performance amb risc de mort

Al març de 2015 vam acollir en residència la periodista afganesa Mariam Mana en la seva primera estada fora d’Àsia. Va ser una experiència emocionant i molt enriquidora. Mariam va venir amb tot allò que representa avui ser dona a l’Afganistan, i amb la terrible experiència que havia viscut poc abans acollint d’incògnit i sota perill de mort la seva amiga artista Kubra Khademi, que havia fet una performance passejant pel centre de Kabul amb una cuirassa de ferro que reproduïa les formes del cos de la dona, per reivindicar un lloc a l’espai públic sense agressions ni impunitat. La passejada només va durar vuit minuts. L’assetjament era tal que Kubra va haver de fugir saltant literalment dins d’un taxi que la va dur fins a la casa de Mariam, als afores de la ciutat. No va parar de rebre amenaces de mort. D’allí va passar a altres amagatalls i, després del linxament en públic al centre de Kabul de la jove Farkhunda, l’ambaixada de França va donar-li a corre-cuita un visat de turista perquè fugís del país.

Kubra va arribar a París sense tenir cap contacte a Europa. Aleshores, una xarxa informal d’espais de residència i projectes independents va fer possible acollir-la a Catalunya: primer a l’Empordà, a les Escaules (Festival de Poesia

Shah Marai / AFP / Getty Images

d’Acció i Performance La Muga Caula); després a Nau Còclea (Camallera) i, finalment, a Jiwar. Aquesta primera experiència va permetre iniciar una sèrie de contactes que s’estan consolidant per tal d’establir un programa permanent d’acollida a artistes en risc, en la línia d’altres projectes que ja funcionen arreu del món. ■

A la dreta, Kubra Khademi amb la cuirassa de ferro amb què es va passejar pel centre de Kabul el 26 de febrer del 2015 per denunciar la situació de la dona.

Vicente Zambrano

Text: **Arantxa Berganzo i Ràfols** Professora d'història de l'art. Tutora i coordinadora de Batxillerat Internacional als Salesians de Sarrià

Barcelona i l'art urbà, l'entesa possible

Des de l'aparició dels primers grafitis a mitjan decenni dels anys vuitanta, Barcelona ha viscut una relació força tempestuosa amb aquestes noves manifestacions artístiques dins del seu espai públic. En un període de trenta anys s'ha passat, primer, de la llibertat a la prohibició absoluta, per acabar arribant lentament a una situació de diàleg i consens que, de tota manera, encara avui està molt poc definida. Tres són els protagonistes principals d'aquesta història: els artistes, les institucions públiques i la ciutadania. A les pàgines que segueixen analitzarem com han evolucionat les seves relacions al llarg d'aquestes tres dècades.

Al documental *BCN Rise&Fall*, Pedro Calhado sosté que per reinventar una ciutat cal mesclar tres lletres t: les de talent, tecnologia i tolerància. El futur està obert: la reinvençió de Barcelona ara mateix requereix discutir com l'art urbà s'integra en el funcionament de la metròpoli. Tenim les tres t; només cal orientar-les en la direcció correcta.

A dalt, el mural *Todos juntos podemos parar el sida*, de Keith Haring, situat originalment a la plaça de Salvador Seguí el 1989, en una reproducció inaugurada als murs del Macba el 2014.

A la pàgina anterior, mural de l'artista argentina Hyuro, al passeig de la Circumval·lació a Ciutat Vella, pintat durant les festes de la Mercè de 2016 com a part del projecte Transit Walls.

A bans de parlar de la relació de Barcelona amb l'art urbà, cal definir els conceptes de grafit i art urbà. Els grafits són cal·ligrafies realitzades repetidament amb esprai o retolador a través de les quals l'autor, que sol formar part d'un grup o d'una banda tancats i conservadors, cerca la notorietat i marca el territori davant altres grups. Els més senzills són els tags o signatures, que són el pseudònim del grafiter. Els més complexos són els *throw-ups* o grafits, en què les lletres es pinten amb volum i de grans dimensions. El concepte d'art urbà, a més, recull tot un seguit d'intervencions artístiques efímeres fetes al carrer amb mitjans múltiples: adhesius, plantilles, mosaic, etc. L'artista les realitza amb la intenció d'arribar al màxim públic possible, despertar la mirada del ciutadà, transformar l'espai públic, sorprendre, criticar, fer-nos veure que les coses poden ser diferents i treure l'art fora dels museus.

Molts artistes urbans van començar el seu camí en el món del grafit i, per altra banda, hi ha peces de grafit tan elaborades que poden ser catalogades d'art urbà. Així, grafit i art urbà presenten un espai d'intersecció que fa que el públic general sovint ho posi tot en el mateix sac, cosa que pot portar a la manca de comprensió i de tolerància per part d'institucions i ciutadania.

L'origen del grafit se situa a Nova York en la dècada dels setanta, vinculat a la cultura hip-hop desenvolupada al si de bandes de barris com el Bronx o Queens. Va arribar a Barcelona a mitjan dècada dels vuitanta per influència de la música rap i les pel·lícules americanes, i especialment del documental *Style Wars*. Durant anys, cada diumenge centenars de nois, menors d'edat i de diferents classes socials, autodenominats B-Boys, es reunien al vestíbul del metro d'Universitat, que es convertia en l'espai idoni per ballar breakdance, rapejar i grafitejar. L'objectiu era pintar al metro o sobre mobiliari urbà, il·legalment, organitzats per zones i

formant algunes bandes, com Yeah! o Golden ASC. Pintaven tags de forma massiva i les peces de més gran format les reservaven per a llocs allunyats o zones on la policia no pogués accedir sense un permís municipal.

Pintaven per l'emoció de fer alguna cosa il·legal, per sentir-se importants o per sortir de la normalitat, conscients que si no feien res massa greu la policia no els diria res. Al principi es reduïen a un grup relativament petit, que competia per veure qui feia el millor escrit usant els esprais, però aviat van anar substituint l'aerosol pel retolador, ja que l'execució era més ràpida, i en van simplificar l'estil per augmentar-ne la quantitat. En aquests primers anys els materials eren difícils de trobar i cars per als adolescents. Per això sovint n'usaven de baixa qualitat, comprats o robats, o es feien els seus propis retoladors amb cubilets de rodets de fotografia o amb esborradors de pissarra.

Obrint-se espai a les instal·lacions de TMB

Com que la majoria d'incursions es feien a les instal·lacions del metro, Transports Metropolitans de Barcelona (TMB) gestionava el problema mitjançant tres vies d'acció. En primer lloc, invertint recursos en la neteja diària dels tags, recursos que l'any 1990 van pujar a seixanta milions de pessetes, i dos anys més tard, a cent. En segon lloc, elaborant un catàleg de les signatures per usar-les com a prova en cas de denúncia; fer grafits era una falta civil que es resol·lia per via administrativa i que comportava una multa que podia ascendir a més de cent mil pessetes, compensable amb la neteja de les parets. Finalment, TMB ofería espais on pintar. La regulació era senzilla i les condicions prou bones: l'empresa pública hi posava les parets condicionades i la pintura, i garantia que l'obra estaria exposada com a mínim un any. Així va ser com TMB va oferir a Golden una paret de l'estació d'Universitat, que es va convertir en el primer mur

Vicente Zambrano

Antonio Lajusticia

pintat de forma *legal*, i poc després s'hi va afegir una paret de l'estació de Drassanes. Tot i això, la relació amb aquests grups de joves era complicada i intermitent: les bandes canviaven sovint de composició i, amb elles, els seus interlocutors.

L'Ajuntament no prioritzava la via sancionadora, sinó que més aviat cercava la canalització del fenomen cap a noves formes artístiques. Esborrava els tags i respectava els murals de caràcter artístic. Fins i tot en alguns casos els va promoure: el 1988 va cedir una paret del carrer de Jaén per pintar el mític mural *Safari spray* i el 1989 va autoritzar Keith Haring a realitzar un mural contra la sida a la plaça de Salvador Seguí.

En l'àmbit cultural, galeries i museus s'interessaven per l'obra d'artistes amb orígens en el grafit, com Jean-Michel Basquiat, o mostraven reculls de grafit barceloní fet per artistes coneguts i anònims, com "Barcelona extramurs", exposició de l'any 1991 que es va complementar amb l'edició del llibre *Barcelona murs*, que il·lustrava com a Barcelona convivien grafit i art urbà, amb múltiples formats i missatges.

De l'expansió a la prohibició

A partir dels anys noranta, Barcelona es va establir com una de les capitals europees del grafit: alguns murals van aparèixer a *Spraycan Art*, un important recull del grafit europeu, i es parlava de l'estil de grafit barceloní associant aquestes manifestacions, intrínsecament efímeres i canviants, a la múltiple i heterogènia cultura postmoderna. L'aparició de la botiga Montana Colors, el caràcter obert i receptiu de la ciutat i dels artistes, i la laxitud de la normativa, van afavorir l'auge del grafit en un moment en què a moltes ciutats començava a ser perseguit. Les sancions eren mínimes i l'Ajuntament només netejava el que era més molest i indul-

tava els murals que despertaven la sensibilitat dels operaris. Per tant, ni el grafit ni l'art urbà es promovien directament com a cultura, però tampoc no eren perseguits.

La notícia d'aquest oasi de llibertat es va estendre ràpidament i va propiciar la vinguda de gent d'arreu del món, que en altres ciutats era perseguida i trobava a Barcelona l'espai idoni per actuar amb tranquil·litat. Les conseqüències: un increment sense precedents de les parets pintades, de la diversitat d'intervencions artístiques i de la rotació d'aquestes obres. Hi havia artistes de tot tipus, i mentre que alguns continuaven amb el grafit més clàssic, altres realitzaven intervencions d'allò més variades.

Però aquesta expansió començava a envair espais privats i a veure's de forma massiva en l'espai públic, sobretot en el cas dels tags. I si bé alguns grafiters van deixar de pintar il·legalment perquè van prendre consciència que generaven una imatge de brutícia que no ajudava a la promoció de la vessant artística, altres van preferir mantenir-se en la legalitat i no canviar de comportament, cosa que va dur a les primeres mostres de rebuig per part de la ciutadania. Van sorgir iniciatives orientades a promoure l'art urbà, com CamelArte, però el públic general no hi va respondre. En canvi, es van començar a aixecar les veus d'algunes associacions i d'intel·lectuals en contra d'aquestes accions, argumentant que eren signe de deixadesa, generadores de temor i inestabilitat, il·legals, costoses i destructives. Les intervencions que més molestaven eren els tags i els grafits, que apareixien sovint en propietats privades i mobiliari urbà, i el rebuig va créixer perquè la ciutadania desconeixia l'art urbà. Que el col·lectiu d'artistes fos variable, que alguns preferissin la il·legalitat i que no hi hagués cap tipus de pedagogia sobre l'art de carrer van ser circumstàncies que van agreujar encara més la situació.

I així va ser com l'any 2006 l'Ajuntament va aprovar unes

Pàgina del llibre *Barcelona murs* amb una imatge del mític mural *Safari spray*, autoritzat per l'Ajuntament l'any 1988 al carrer de Jaén de Gràcia.

Rebobinart

Inauguració del projecte Persianes Lliures, el 9 d'abril del 2010, al barri del Guinardó.

ordenances que canviaven radicalment les coses. L'article 20 de l'Ordenança de mesures per fomentar i garantir la convivència ciutadana prohibia la realització de qualsevol acció que alterés visualment l'espai públic o qualsevol equipament, i per tant quedaven prohibits tant el grafit com l'art urbà. I si bé en l'ordenança s'indicava que es podien fer murals artístics amb permís de l'Ajuntament, a partir d'aquell moment les autoritzacions es van reduir al mínim. A més d'això, haver de seguir un procés burocràtic cada cop que es volia pintar al carrer suposava un impediment clar per als artistes i per a la diversitat i la rotació de les accions, així com una pèrdua total de llibertat expressiva, ja que l'Ajuntament esdevenia el filtre que decidia si una obra mereixia ser mostrada o no, fins i tot si l'espai físic de suport era de titularitat privada. A l'article 21 es tipificaven les sancions amb multes d'entre 750 i 3.000 euros. No es feien distincions entre formes d'expressió: s'optava per la tolerància zero. Fins i tot pintar una xarranca amb guix a terra passava a ser il·legal i es podia sancionar.

Segons Jordi Hereu, l'objectiu eren els tags, però la posada en pràctica no feia distincions: la Guàrdia Urbana multava qualsevol acció i les brigades de neteja i pintura van

actuar arreu. Entre 2006 i 2010 es van comptabilitzar 1.613 denúncies per "degradació visual de l'entorn urbà", i es van invertir una mitjana de quatre milions d'euros a esborrar mig quilòmetre quadrat de grafit. No es van respectar murals de gran valor artístic i no es va cercar res més que la uniformització sota la idea de defensar el patrimoni històric i protegir l'espai públic, que d'altra banda es cedia fàcilment a la publicitat de marques amb finalitats comercials, amb la qual es recaptaven molts diners. Queda el dubte de si amb aquestes mesures l'Ajuntament va respondre a les queixes i els desitjos dels ciutadans o més aviat va aprofitar l'avenç per legitimar un model d'espai urbà que, com indica Manuel Delgado, cercava una imatge de convivència que interessava a les classes dominants, eliminant qualsevol altra forma d'apropiació de l'espai urbà mitjançant la desqualificació i convencent els ciutadans dominats de la seva neutralitat.

El diàleg difícil

Aquell mateix any 2006 l'Ajuntament va elaborar un Pla estratègic de cultura que pretenia abordar qüestions com la llibertat d'expressió i la preservació de l'espai públic com a espai de trobada i diàleg. El pla es contradeia amb les ordenances, que justament impediaven a l'espai públic la llibertat d'expressió i el diàleg entre art i espectador. Fins i tot es va desenvolupar un programa d'art públic per impulsar projectes que potenciessin la relació entre l'art i l'espai comunitari, entenent l'art com a dinamitzador social i cultural.

Però en l'actitud de l'Ajuntament només es va fer palesa la voluntat sancionadora. Per què? El pla és genèric i no parla en concret de l'art urbà; de fet, en la taula de diàleg prèvia a la creació del pla no constava cap representant de l'art urbà. Aquest col·lectiu era molt variable i estava format per moltes individualitats amb idees molt diferents, i era difícil trobar interlocutors vàlids a l'hora de participar en projectes o en negociacions per a l'obtenció d'espais de creació. Tampoc no se sap fins a quin punt l'Ajuntament va cercar espais de diàleg o bé va aprofitar el moment favorable per restringir sense traves.

L'enduriment de les sancions no va tenir, però, el resultat esperat: els tags proliferaven a la ciutat, mentre que les obres més grans i artístiques disminuïen per la duresa de les multes. Alguns artistes van optar per tècniques més ràpides com els adhesius per actuar en municipis propers amb normatives més laxas o bé en zones abandonades. Així, doncs, l'art urbà renunciava a uns objectius que li eren intrínsecs: arribar a un públic tan ampli com fos possible i establir un diàleg amb l'espectador.

Tot i això, des del 2007 van començar a sorgir associacions d'artistes i projectes creatius que posaven de manifest la importància de l'art urbà, el desvinculaven del vandalisme i en defensaven la dimensió cultural i social, així com la funció de conservació de l'espai públic. Entre els artistes que no volien continuar sent perseguits va sorgir la necessitat d'associar-se per desenvolupar projectes comuns i negociar amb les institucions per obtenir espais legals on pintar.

De l'Stencil Meeting a Persianes Lliures

El mateix 2007 es va celebrar el Difusor Stencil Meeting, organitzat pel col·lectiu d'artistes Difusor, que va portar a

Barcelona un centenar d'artistes que van pintar amb plantilles diversos murs del districte d'Horta Guinardó, reivindicant així per a l'art l'ús d'espais abandonats i degradats. Ja no es parlava de grafit, sinó d'art urbà, i va ser ben acceptat pel públic. Un dels murs, cedit al col·lectiu, va donar lloc a la Galeria Oberta, un espai on es podia pintar lliurement i que va tenir molta activitat, tot i que aquesta absoluta democratització de l'espai no va convèncer tots els artistes. Però aquest petit punt de llibertat va durar poc, ja que l'any 2010 el carrer es va convertir en zona de vianants, les parets es van substituir per tanques... i el projecte va desaparèixer.

Un altre exemple d'aquestes iniciatives va ser el projecte Persianes Lliures, que va néixer el 2008 de la mà de Marc García amb la idea que els comerciants poguessin cedir la seva persiana –a través d'una plataforma web– perquè la pintés un grafiter o artista urbà. Així una part de l'espai públic es convertia en un espai de creació lliure i efímera, d'acord amb l'esperit de l'art urbà. Tothom podia presentar-se al projecte, cosa que va provocar que diversos grafiters no hi volguessin participar perquè preferien seguir pintant en la il·legalitat, mantenint les seves normes internes i pertanyent a un grup exclusiu. Altres plataformes com Enrotlla't! van sorgir amb objectius similars, però associant grups d'artistes més consolidats i oferint accions concretes als mercats municipals.

Ara bé, tot i que aquestes propostes anaven orientades a democratitzar i normalitzar l'art urbà, donant nova vida a l'entorn d'una manera col·laborativa i amb una mínima inversió, era necessari passar per l'autorització de l'Ajuntament. La burocràcia feia gairebé inviàbles aquests projectes, però durant un parell d'anys es van arribar a pintar més de mil cinc-cents persianes. L'any 2010, però, van tornar a sorgir veus de protesta i l'Ajuntament va activar el pla Persianes Netes per aturar els projectes. El pla establí multes que havien de pagar a mitges els artistes i els comerços.

Des d'aquell moment fins ara el context ha canviat, de manera que l'Ajuntament, sense modificar la normativa, ha hagut d'obrir finestres de diàleg que mostren la necessitat de definir i consensuar com s'integren aquestes formes artístiques a l'espai públic de Barcelona. També els artistes han canviat, i les plataformes que havien nascut en el pitjor moment s'han mantingut fermes generant idees i creant projectes per propiciar el diàleg. En aquests darrers anys, i malgrat que les visions són múltiples, s'han anat construint alguns ponts interessants, tot i que, com sempre, no tothom hi està d'acord.

L'art urbà guanya prestigi arreu del món

És important fer esment del canvi que a finals de la primera dècada del segle XXI es produeix a escala mundial respecte de l'expansió, l'impacte i la consideració que té l'art urbà en el marc de la globalització. En primer lloc, alguns artistes han arribat a tenir una fama internacional sense precedents. Cal considerar, especialment, el cas de Banksy, un artista anònim que ha assolit gran fama amb les seves accions i els seus estergits crítics amb la societat capitalista i neoliberal. D'altres com Shepard Fairey han assolit l'èxit internacional traspasant els límits entre l'art urbà, l'art convencional i el marxandatge. Fins i tot museus d'art contemporani, com la Tate Modern de Londres, han exposat obres d'artistes

Vicente Zambrano

urbans, alguns dels quals, com Sixe Paredes (Sergio Hidalgo Paredes, Sixeart), provenen de l'escena barcelonina.

En segon lloc, aquesta expansió de l'art urbà s'ha vist reforçada pels mitjans de comunicació, especialment internet i les xarxes socials, que han permès que les obres es vegin arreu del món. S'ha democratitzat el sistema, ja que tothom disposa de les mateixes oportunitats de publicar els seus treballs, i s'ha perpetuat un art que era efímer en l'espai físic. Internet no té filtres, igual que passa amb el carrer, i així es manté l'esperit de llibertat expressiva. Wooster Collective és potser el web més influent i mostra obres des de 2003. Aplicacions com Urbacolors permeten que els usuaris pengin i comparteixin peces que troben pel carrer en ciutats d'arreu del món. D'aquesta manera, l'art urbà també es comunica per iniciativa de l'espectador, i no només de l'artista com a promotor de la seva pròpia obra.

Finalment, diverses campanyes publicitàries han emprat l'estètica de l'art urbà i això ha contribuït a fer que el gran públic deixi de percebre'l com a vandalisme. Potser el cas més impactant és el d'Obama, que va convertir un cartell dissenyat per Shepard Fairey en la icona de la campanya presidencial del 2008.

Una participant a la primera edició del festival d'art urbà Ús Barcelona, que es va celebrar el febrer de 2014 a l'entorn dels Encants Vells.

Mural d'Edu Bayer
per al festival
Ús Barcelona,
febrer de 2014.

Rebobinart

Així, doncs, l'art urbà ha arribat a molta més gent, de manera que el gran públic ha començat a acceptar-lo i a percebre'l com a positiu i l'ha desvinculat completament del moviment hip-hop d'anys enrere.

D'altra banda, arreu del món, ciutats com Rio de Janeiro, Dublín, Miami o Lisboa han elaborat plans estratègics per fomentar l'art urbà i aprofitar-lo per renovar l'espai, evitar la degradació d'edificis històrics i reduir el vandalisme. Aquestes propostes han contribuït a elevar el seu valor turístic, ja que en els mitjans també són usats els rànquings de poblacions en funció de la qualitat del seu art urbà, i es poden trobar multitud de rutes turístiques especialitzades en el tema. Així, per a les ciutats els avantatges són múltiples: diàleg i interacció social, recuperació de patrimoni, revaloració d'espais degradats, democratització de l'art, etc.

Ara bé, si el projecte no es duu a terme correctament, es corre el risc de desvirtuar tot el que l'art urbà pot aportar. Com s'assegura la democratització de l'espai públic si els ajuntaments es converteixen en comissaris? Si no hi ha renovació constant, on és el diàleg amb el ciutadà? Si s'actua sense fer-ne partícip la ciutadania, on és la interacció? Al Brasil subvencionen artistes per pintar faveles sense preguntar als veïns quin tipus d'intervencions volen; a Berlín les autoritats regulen els espais, i cal ser un artista reconegut per poder-hi accedir. Qui es beneficia aleshores de l'art urbà? El turisme i la promoció de la ciutat en un món global o el ciutadà?

Murs Lliures i el festival Ús Barcelona

Amb el canvi de legislatura de l'any 2011, les coses van començar a canviar a Barcelona. En un punt en què els costos de neteja ascendien a tres milions d'euros, la proposta de Murs Lliures va ser reduir-los tot gestionant espais a

través d'una plataforma web de funcionament anàleg al de Persianes Lliures. Així, doncs, contribuïa a canviar la visió de l'art urbà aportant una dimensió social i de recuperació de l'espai públic per a la ciutadania, i cercant també la implicació d'aquesta en els espais cedits. Uns espais que esdevien una galeria d'art en transformació constant, cosa que ajudava a preservar el caràcter efímer propi d'aquesta expressió artística. El projecte va aconseguir la llicència per fer una prova pilot vora les Tres Xemeneies, al Poble-sec. Així mateix, el col·lectiu Difusor va iniciar el 2011 el festival Open Walls Conference, que va combinar la mostra del treball d'artistes d'arreu amb conferències i taules rodones sobre el present i el futur de l'art urbà.

Per la seva banda, l'Ajuntament va centrar els esforços pel que fa a neteja de grafitis en zones protegides per les seves condicions turístiques i comercials, però paral·lelament va començar a permetre accions en punts concrets. Els projectes es van consolidar i l'1 de febrer de 2014 va tenir lloc el primer festival Ús Barcelona, un esdeveniment subvencionat al 50 % per l'Ajuntament que, amb l'objectiu d'integrar l'art urbà en el teixit ciutadà i separar-lo del concepte de vandalisme, va reunir artistes per pintar els murs dels antics Encants Vells. El festival, que combinava art urbà amb tallers, música, mercats, espais de debat, etc., va concentrar en un dia de pluja més de sis mil persones, la majoria un públic familiar. Ús Barcelona va ser portada de *La Vanguardia*, una bona mostra de l'impacte que va tenir i de com la percepció ciutadana de l'art urbà havia anat canviant.

Un element de política cultural

Aquesta dinàmica s'ha mantingut fins al moment present, cosa que ens suggereix que, possiblement, s'està assentant

Rebobinart

una nova forma de fer i de viure l'art urbà. Des del 2015, amb l'entrada del nou equip de govern del municipi, l'art urbà es planteja des de l'òptica de la política cultural, com una eina més per democratitzar i retornar l'espai urbà al ciutadà i també de transformació social.

Ara cal avançar cap a la recerca de solucions estables que conflueixin en el benestar dels tres grans actors que aquí intervenen. En primer lloc, els artistes. Alguns dels autors defensen la il·legalitat com a forma d'escapar de qual-sevol tipus d'imposició externa sobre la seva voluntat expressiva. Però, que potser actuar sobre les propietats dels altres no és ja una forma d'imposició? Cal recordar-los, en aquest sentit, que preservar la llibertat d'expressió sempre és positiu, però entrar en el terreny de la il·legalitat no és un requisit indefugible per reeixir en aquesta tasca.

El segon gran actor és l'Administració, a la qual cal fer ben present que, si bé és necessari mantenir neta la ciutat, les intervencions com les que hem estudiat en aquest article són inevitables i la via coercitiva no resol la situació. L'Ajuntament ha de ser el primer interessat a obtenir, amb l'ajuda d'associacions, plataformes diverses i ciutadania, solucions de consens que incloguin l'oferiment d'espais lliures. Aspirar a monopolitzar-ne la gestió comporta un gran risc, ja que podria convertir-se en un comissariat que només acceptés un espectre limitat d'artistes i obligués els altres, en conseqüència, a mantenir-se en la il·legalitat. Seria una nova manera d'imposar un estil a la ciutat sense tenir en compte els ciutadans i des d'una visió polititzada.

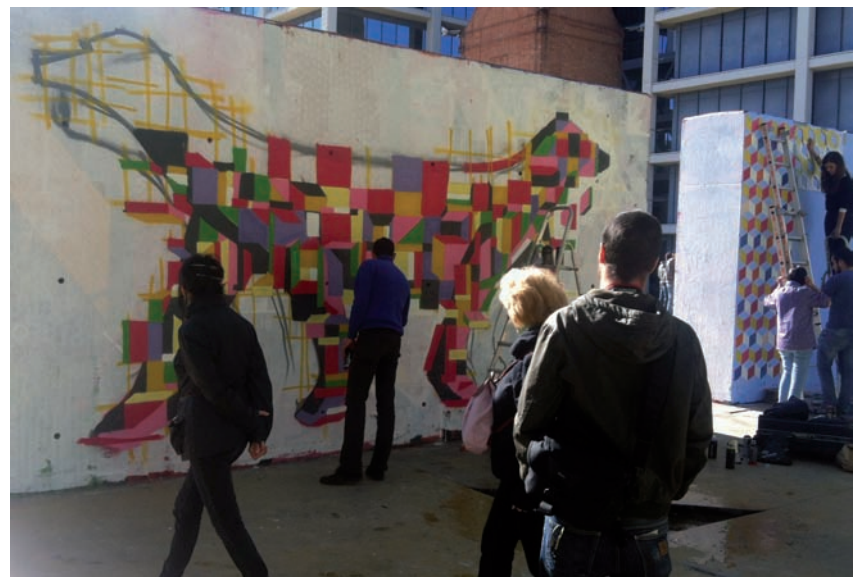
També és perillós que l'art urbà es relegui només a zones abandonades o de la perifèria, perquè aleshores perd el seu caràcter sorprenent, espontani, i no arriba més que al públic que el va a visitar de expressament. L'Ajuntament dedica

10.800 euros diaris a la neteja de grafitis: si una part d'aquest pressupost s'invertís en la integració de l'art urbà a la ciutat oferint múltiples espais a tot arreu, potser no faria falta tanta neteja.

I no hem d'oblidar el tercer actor, la ciutadania: si el ciutadà no entén per què es fa un projecte, el rebutjarà; i els artistes generaran rebuig si pinten sobre propietats privades sense l'aprovació del propietari. Cal que la ciutadania tingui veu i participació en la presa de decisions, i els projectes s'han de dur a terme tenint en compte que l'espai urbà ha de ser un espai viscut i compartit. Cal treballar, doncs, perquè el consens sigui possible. ■

Una imatge de l'edició de novembre de 2016 del festival Ús Barcelona, que es va fer a Can Ricart del Poblenou. Al fons es pot veure l'espai dedicat als nens, Ús Kids. A sota, inauguració del projecte Murs Lliures al parc de les Tres Xemeneies, l'1 d'octubre de 2012.

Rebobinart

Una galeria internacional a l'aire lliure

El llegat dels artistes barcelonins, alguns dels quals han aconseguit una gran projecció, s'ha enriquit amb contribucions de primeres figures mundials.

El gran impuls que Barcelona va tenir pels volts del 2000 com a centre artístic d'art urbà ha deixat el seu llegat amb artistes que van sorgir d'aquesta escena i que han assolit un gran reconeixement. Potser el més veterà és el Xupet Negre, que pinta sobre parets i mobiliari de Barcelona des del 1989. La seva icona, un xumet negre que es presenta sovint envoltat de símbols i paraules pacifistes, és una de les imatges que podem trobar més freqüentment passejant per Barcelona.

Sixe Paredes és un dels artistes amb més projecció internacional. La seva obra, influïda per Miró i per l'art primitiu, es caracteritza per una abstracció colorista de formes geomètriques que se superposen formant estructures complexes, carregades de simbolisme, i que donen a l'espectador l'oportunitat de fer volar la imaginació. A Barcelona podem visitar dos grans murals d'aquest artista: el gran

mur *El espíritu de la montaña*, pintat al carrer de Lepant en el marc de l'Open Walls Conference del 2016, i el mur *Tribut a Miró*, elaborat l'any 2014 per al Projecte Ciutat Vella.

Una altra de les grans figures és El Pez, creador de l'estil que ell mateix bateja com a "Barcelona Happy Style". Marcat pels seus orígens en el grafit, les seves obres, plenes de color, es caracteritzen per la presència de la seva icona, un peix amb un enorme somriure. A Barcelona podem veure algunes peces seves a La Escocesa o a Sant Adrià de Besòs, i fins i tot, si tenim sort, un camió decorat per ell que circula per la ciutat.

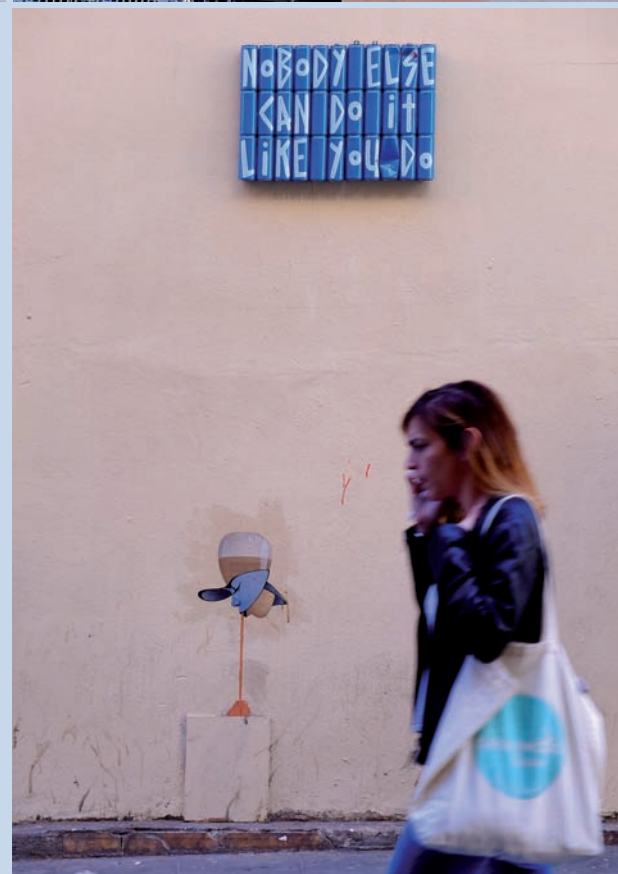
D'altra banda, en l'actualitat Barcelona segueix sent un punt de parada important per als artistes urbans. Un passeig de mirada atenta per Ciutat Vella o pel districte de Sant Martí ens portarà a descobrir peces realitzades amb tot tipus

de tècniques: esprais, plantilles, pintura, adhesius, etc. Els mosaics de Space Invaders, els missatges i les composicions amb llaunes de Los Latas, els adhesius pop de TvBoy o l'art crític fet amb brossa d'Art is Trash conviuen i se superposen en una mostra canviant, efímera i sorprenent.

Gràcies a la xarxa Wallspots de murs lliures en què pintar és legal, Barcelona gaudeix de *galleries* de grafit i art urbà que es renoven contínuament en diversos punts de la ciutat: les Tres Xemeneies, el Poblenou, el Fòrum, etc. Finalment, podem gaudir també de grans obres murals: potser una de les més antigues és el gran tauró que Blu va fer al Carmel l'any 2009. I el col·lectiu Difusor ha aconseguit, amb el festival Open Walls Conference, que artistes de renom internacional facin intervencions de grans dimensions: en són exemple el mur del Centre Cívic de Sant Martí, pintat per Jorge Rodríguez-Gerada; el del carrer del Montseny, a l'Hospitalet, executat per Zosen i Mina Hamada, o el dedicat a Carmen Amaya, pintat per Btoy i Uriginal, al parc del Clot.

A.B.R. ■

A dalt, a la pàgina anterior, homenatge de Btoy i Uriginal a Carmen Amaya al parc del Clot. A cavall de les dues pàgines, el tauró de Blu al Carmel, amb escates que són bitllets de cent euros, una de les obres murals més antigues de la ciutat. Damunt d'aquestes línies, pintura de Jorge Rodríguez Gerada al Centre Cívic de Sant Martí. A l'esquerra, composició de llaunes de Los Latas al carrer de Joaquim Costa.

Fotos:
Vicente Zambrano

Patossa

Text: **Michele Catanzaro** Doctor en física i periodista Fotos: **Dani Codina**

Descontaminar el cos dels habitants de les ciutats

Hi ha una contaminació més subtil i invisible que la de l'aire i de l'aigua: la que és dins del mateix cos humà. Els disruptors endocrins, substàncies contingudes al menjar, als objectes de la casa i de l'oficina, als productes de neteja i cosmètics, etcètera, s'acumulen a l'organisme, alteren el funcionament de les hormones i contribueixen a l'aparició d'obesitat, diabetis, càncer, problemes reproductius i del desenvolupament del cervell.

L'evidència científica està consolidada, però la majoria dels governs miren cap a un altre costat. La mateixa Comissió Europea s'ha saltat tots els terminis per posar límits al disruptors: la qüestió irresolta és la definició d'alterador hormonal, definició que determinarà modificacions en cascada de les lleis comunitàries sobre plaguicides, biocides i cosmètics, i del registre de substàncies químiques. Mentrestant, algunes ciutats i poblacions més petites s'estan posant al capdavant de les iniciatives per descontaminar el cos dels seus habitants.

Els ajuntaments suecs d'Estocolm i Göteborg exigeixen l'absència de disruptors endocrins als productes adquirits amb diners municipals. París ha eliminat els biberons amb bisfenol A i certs tipus de bolquers de les escoles bressol públiques. Barcelona ja no empra l'herbicida glifosat als seus parcs i jardins. I nou ajuntaments espanyols, començant pel municipi gironí d'Anglès, s'han unit en una xarxa de ciutats que aspiren a alliberar-se dels alteradors hormonals, anomenada "Mi ciudad cuida mis hormonas".

"Quan una ciutat, especialment si és gran, pren una decisió d'aquest tipus, això pot tenir un impacte important sobre els fabricants", afirma Leonardo Trasande, investigador de l'escola de medicina de la Universitat de Nova York. "Els polítics prendran decisions només si canvia l'opinió pública, i les accions de les ciutats faran que els ciutadans s'informin i es facin preguntes", argumenta Barbara Demeneix, investigadora del Centre Nacional de Recerca Científica francès (CNRS). Els dos són investigadors de referència en disruptors endocrins.

"Pensem en el dia a dia d'un nen: si al menjador no està exposat a aquestes substàncies, si quan surt a jugar no les troba al parc..., realment es reduirà la seva càrrega de contaminants", il·lustra Dolores Romano, responsable de polítiques de substàncies químiques d'Ecologistes en Acció. "És cert que als ajuntaments els falten certes competències, però poden prendre iniciatives que tenen un impacte directe sobre els ciutadans", afegeix Ruth Echeverría, coordinadora de formació i investigació de la Fundación Alborada. Aquestes dues entitats ecologistes són les promotores de la xarxa "Mi ciudad cuida mis hormonas".

Les primeres alarmes sobre els disruptors endocrins daten de fa més de mig segle. Als anys cinquanta i seixanta, els metges van observar als Estats Units que entre les noies joves que durant l'embaràs havien pres dietilestilbestrol (un estrogen sintètic que se solia prescriure per evitar avortaments) hi havia més incidència de càncer. Els mateixos anys es va descobrir que certes substàncies anomenades xenoestrògens produïen la feminització dels animals. Algunes eren naturals, per exemple la isoflavona de la soja, però les que tenien efectes més inquietants eren les artificials.

A principis dels vuitanta, la infiltració de DDT en el llac Apopka de Florida va afectar tant la capacitat reproductiva dels caimans que la seva població es va reduir dràsticament. En aquella mateixa dècada, els metges van detectar anomalies reproductives també en humans; en concret, en les víctimes del desastre de 1976 a Seveso (Itàlia), durant el qual es va alliberar una gran quantitat de dioxina. Com més altes eren les concentracions de dioxina en els cossos dels pares, menor probabilitat de tenir fills mascles. Algunes parelles van tenir només nenes.

Barcelona va tenir el seu cas particular. El 1996 un grup de dones de fer feines de l'hospital de la Vall d'Hebron es va intoxicar amb dissolvents i altres productes. Les afectades tenien més flux menstrual, més mastitis, cansament, hipersensibilitat a les olors, etcètera.

L'element comú a tots aquests episodis és que les substàncies implicades tenen una capacitat especial: la de simular el comportament de les hormones naturals. Les hormones són produïdes per les glàndules del sistema endocrí: una dotzena de teixits, des de l'hipotàlem del cervell fins a les

glàndules dels òrgans reproductors. Les glàndules produeixen la combinació d'hormones que el cos necessita en cada moment per activar els receptors hormonals de les cèl·lules i generar els diferents processos biològics.

Un equilibri molt delicat

El còctel hormonal té un equilibri delicat: cada ingredient hi és present en una concentració determinada i molt baixa (pocs picograms o nanograms per mil·lilitre de sang). Aquest equilibri se'n va en orris quan s'hi barreja un disruptor endocrí. Les substàncies disruptores imiten la funció de certes hormones o impedeixen que d'altres funcionin. N'hi ha prou amb petites quantitats d'alteradors hormonals perquè aquests interfereixin amb les funcions biològiques.

Aquest quadre ja era clar l'any 1991, quan per primera vegada un grup de científics el va plasmar en l'anomenada declaració de Wingspread 1. Des de llavors, s'han acumulat evidències i declaracions fins als documents de referència de l'Organització Mundial de la Salut (OMS) de 2012 i de la Societat Mundial d'Endocrinologia de 2015. "Sabem que les malalties endocrines van en l'alça. Hi ha cada vegada més

Hi ha prop de vuit-centes substàncies de les quals se sap o sospita que poden interferir amb les hormones i causar malalties i altres problemes de salut, com ara problemes reproductius femenins i masculins, problemes del neurodesenvolupament, obesitat, diabetis i certs tipus de càncer.

Reduir l'ús de recipients i envasos de plàstic en el menjar diari és una de les mesures indicades per protegir-se dels disruptors endocrins.

evidència que estan relacionades amb els disruptors endocrins. Sabem, doncs, que els disruptors tenen un cost, però també com reduir l'exposició humana als disruptors", resumeix l'investigador Leonardo Trasande. "Nombrosos estudis [...] confirmen la idea que l'exposició a substàncies químiques contribueix a desordres endocrins. [...] Hi ha prop de vuit-centes substàncies de les quals se sap o sospita que poden interferir amb les hormones", diu l'informe de l'OMS.

L'estudi de la Societat Mundial d'Endocrinologia detalla les malalties sobre les quals hi ha proves sòlides: problemes del neurodesenvolupament (com podrien ser l'autisme i la hiperactivitat), obesitat, diabetis, problemes reproductius femenins i masculins (com la baixa qualitat del semen, les malformacions genitals, els naixements prematurs...) i càncers relacionats amb hormones (per exemple, de mama, endometri, ovari, pròstata, testicles i tiroides).

L'estudi assenyala les principals substàncies sobre les quals hi ha estudis concloents: l'atrazina i el DDT es troben en herbicides i pesticides; el bisfenol A (BPA) és present en llaunes de menjar i en la tinta dels tiquets del supermercat; els ftalats, en embolcalls de menjar, cosmètics, xampús i paviments de vinil; i els bifenils policlorats (PCB) i els èters difenilics polibromats (PBDE), en retardants de flama i en dispositius electrònics.

L'empremta química

"Cada país té una mena d'empremta dactilar [de disruptors] en funció de les seves activitats [industrials]. Una placenta amb molt PCB és probablement danesa; una amb abundància d'endosulfan, francesa, i una altra amb molt monoetil ftalat, espanyola", explica Nicolás Olea, catedràtic de medicina de la Universitat de Granada. "S'ha fet habitual que la gent tingui a dins del cos certes concentracions de compos-

tos tòxics", constata per la seva banda Miquel Porta, investigador de l'Institut Municipal d'Investigació Mèdica (IMIM) de Barcelona. "De dinou compostos tòxics que hem analitzat, ningú no en té menys de tres: de mitjana, en detectem onze per persona", explica en referència a una mostra de ciutadans catalans d'entre divuit i setanta-quatre anys. "El DDT, que va ser prohibit fa trenta-cinc anys, es detecta avui en el 88 % de la població. L'hexaclorobenzè, un fungicida, en més del 90 %", detalla.

Els disruptors endocrins funcionen d'una manera especialment subtil. En primer lloc, poden ser perillosos també en dosis molt baixes, ja que les hormones que emulen també operen a dosis baixes i atès que els alteradors es potencien entre si. Per aquest motiu, la Societat Mundial d'Endocrinologia considera que "no hi ha un llindar d'exposició segur".

Els disruptors, a més, actuen de forma diferent en funció de la fase de la vida i el gènere. L'OMS i la Societat Mundial d'Endocrinologia coincideixen que els anys de la infància són els més delicats, tot i que l'exposició comença fins i tot abans del naixement. "Fa molts anys que detectem aquestes substàncies al líquid amniòtic en què flota el fetus. Hi ha evidències que els disruptors poden causar una programació prenatal d'obesitat, sobrepès, resistència a la insulina, diabetis de tipus 2 i malalties cardiovasculars", afirma Porta.

Les dones pateixen més exposició per diverses raons. En primer lloc, pel tipus de feines: el personal de neteja, les mestres, les instructoras de piscines i les tècniques de laboratori, per exemple, hi estan més exposades. En segon lloc, pel major ús de cosmètics i maquillatge. I finalment, perquè la barreja hormonal de les dones és més sensible a efectes adversos que la dels homes.

Malgrat la càrrega d'evidències sobre els alteradors hormonals, aquest camp continua obert a les disputes. Per

El personal de neteja és un dels col·lectius més exposats als productes químics, i, per tant, al risc de ser afectats pels disruptors endocrins.

exemple, el 2015 l'Autoritat Europea de Seguretat Alimentària (EFSA) i l'OMS van discrepar sobre la naturalesa cancerígena del glifosat.

Interès a generar dubtes

“L'estat de la ciència i de la reglamentació és semblant al que hi havia sobre el canvi climàtic fa un decenni. [...] Davant de l'evidència [...] un petit grup de científics –molts d'ells amb connexions documentades amb la indústria– s'han dedicat a generar un estat de dubte que no guarda proporció amb el nivell real de desacord científic”, va escriure Trasande a la revista *Nature*.

El darrer document de la Societat Mundial d'Endocrinologia va rebre l'aprovació prèvia de tretze mil experts. “Hi ha entre vuit i dotze científics, amb molts conflictes d'interessos, que hi van en contra”, apunta Àngel Nadal, catedràtic de fisiologia de la Universitat Miguel Hernández d'Elx i coordinador del grup assessor sobre disruptors endocrins de la Societat Mundial d'Endocrinologia.

“L'impacte dels disruptors endocrins sobre la salut és més important que el que tindria sobre la indústria química la reglamentació del seu ús”, observa Demeneix. Un estudi de 2016 de Trasande estima l'impacte econòmic dels disruptors endocrins –pel que fa a costos associats a les malalties que causen– en 217.000 milions de dòlars a Europa i 340.000 milions als EUA.

La situació, segons alguns científics, s'assembla també al cas del plom a la gasolina. Aquest ingredient es va eliminar progressivament entre els anys setanta i els noranta, i com a conseqüència en va disminuir la concentració a l'aire i a la sang dels nens (al començament, el 88 % dels infants dels EUA en tenien en quantitat perillosa, i al final, només l'1 %). Durant els mateixos anys, el coeficient d'intel·ligència dels

nens dels Estats Units va pujar entre 2 i 5 punts, en part perquè anteriorment el plom havia afectat el cervell. Traduït en termes de PIB, s'estima que la millora d'aquest coeficient gràcies al descens del nivell de plom en la sang suposa uns beneficis econòmics d'entre 110.000 i 319.000 milions de dòlars anuals.

Definir els alteradors hormonals, el coll d'ampolla

No obstant això, la Comissió Europea s'ha saltat tots els terminis per posar límits als disruptors. La qüestió irresolta és la definició d'alterador hormonal. En funció de la definició que s'emprí, hi haurà modificacions en cascada de les lleis comunitàries sobre plaguicides, biocides i cosmètics, i del registre europeu de substàncies químiques (REACH).

El juny de 2013 la Direcció General de Medi Ambient va presentar un esborrany de definició basat en la feina d'un grup d'experts. L'aprovació estava prevista per al mes de desembre. “Però l'esborrany no va agradar a la indústria, que va emprendre maniobres per aturar-lo. Llavors, l'hivern de 2013 la Comissió Europea va encarregar un estudi sobre el cost socioeconòmic d'aquells criteris”, explica Dolores Romano. També va traslladar el tema a la Direcció General de Sanitat i Consum. El temps va passar i el 2014 Suècia va denunciar la Comissió davant el Tribunal Superior Europeu per incompliment. A finals de 2015 el tribunal va dictar que la definició s'havia de publicar immediatament. Finalment, el juny de 2016 la Comissió va presentar un nou esborrany.

La proposta va decebre activistes i experts. “S'exigeix un nivell d'evidència molt més alt que per a qualsevol altra substància”, explica Dolores Romano, d'Ecologistes en Acció. Àngel Nadal afegeix que aquest nivell és “superior al demanat per declarar que una substància és carcinògena. En aquest darrer cas n'hi ha prou a demostrar que provoca

El govern municipal ha bandejat l'ús d'herbicides químics als parcs i jardins de Barcelona –a la imatge, el parc de la Ciutadella– des del gener de 2017.

anomalies en cèl·lules i animals. Voldríem el mateix per als disruptors”.

Però tampoc no és suficient demostrar els efectes negatius de la substància, sinó que es demana, a més, coneixen el mode d'acció. “Ens trobem amb uns modes d'acció molt complexos, com ara la producció de canvis epigenètics durant el període fetal o la lactància, amb efectes que apareixen al cap d'anys. Quant trigarem per fer totes les proves sobre desenes de milers de compostos?”, argumenta Nadal. D'altra banda, la proposta europea introdueix una exempció a priori per als insecticides.

“La Comissió Europea està massa influïda per la indústria química”, resumeix Demeneix. Tot i que ja ha modificat la definició quatre vegades, diversos països (encapçalats pels nòrdics) han impedit que s'aprovés. En un moviment que alguns activistes consideren sospitosos, l'esmentada Autoritat Europea de Seguretat Alimentària va crear el desembre de 2016 un grup de treball per desenvolupar una guia d'aplicació de la definició, encara que aquesta no estigués aprovada.

Ajuntaments amb iniciativa

Les coses no han anat millor als àmbits estatal i autonòmic. Com a gest simbòlic, el 2004 la ministra de Medi Ambient, Cristina Narbona, va fer analitzar una mostra de la seva sang: contenia desenes de contaminants. El 2010 es va plantejar un pla nacional de salut ambiental, que va quedar en un calaix.

Pel que fa al govern de Catalunya, des de 2012 no s'han tornat a monitorar els disruptors endocrins en la població, tot i que més recentment s'han engegat converses sobre la represa d'aquests controls, segons informa Miquel Porta.

“A escala municipal tot és més ràpid”, opina Ruth Echeverría. El novembre de 2016 la Fundación Alborada i Ecologistes en Acció van constituir la xarxa “Mi ciudad cuida mis hormonas”, que agrupa nou ciutats i pobles que han aprovat mocions per la reducció de l'exposició als disruptors endocrins: Alcalá de Guadaíra (Sevilla), Anglès (Girona), Brunete (Madrid), Estella-Lizarra (Navarra), Onda (Castelló), Quijorna (Madrid), Robledo de Chavela (Madrid), San Fernando de Henares (Madrid) i Saragossa. Algunes més, com ara Barcelona, ho estan tramitant.

Així mateix, tres comunitats autònomes (el País Valencià, la Rioja i l'Aragó) han aprovat proposicions no de llei sobre el mateix tema. És notable que els governs d'aquests ajuntaments i comunitats abracin tot l'espectre polític espanyol, des del Partit Popular fins a Podem.

El petit municipi gironí d'Anglès va ser el primer que va aprovar una moció a Espanya, el febrer de 2016. “Tenim una secretària amb hipotiroidisme, igual que jo”, explica Astrid Desset, alcaldessa elegida sota la sigla de CiU. “Ella va suggerir que des de l'Ajuntament instéssim les autoritats de salut a elaborar una guia per a administracions locals”. Anglès ha eliminat els estris de tefló a la cuina de l'escola pública i n'ha canviat el menú, ha eliminat el glifosat de la jardineria, ha substituït l'aigua embotellada per fonts amb filtres d'osmosi i ha reemplaçat els sabons de mans de tots els edificis municipals. Però “no tenim ningú que ens ajudi a anar més enllà”, lamenta l'alcaldessa.

El març de 2016 Ecologistes en Acció va publicar una guia per eliminar els contaminants hormonals adreçada a les administracions locals. Les experiències de municipis de tot el món estan definint un conjunt de pràctiques de disminu-

ció de l'exposició. La mesura més popular és l'eliminació d'herbicides químics als parcs i jardins. El govern de Barcelona (BeC) els ha bandejat des del gener de 2017. Fins a l'any anterior s'empraven, per exemple, 2.500 litres de glifosat als tractaments anuals, en dos-cents mil escocells d'arbres i en àrees cobertes amb grava, segons informa Izaskun Martí, directora de conservació de Parcs i Jardins. Actualment, l'Ajuntament disposa de quatre màquines que maten les males herbes amb vapor escalfat i de vint-i-quatre persones que hi intervenen manualment, contractades per sis mesos amb un pla d'ocupació per a aturats. A més, alguns escocells s'han cobert amb escorça de pi, que evita que creixin herbes, o s'han sembrat amb plantes que són enemigues naturals de les plagues dels arbres.

L'Ajuntament de Madrid (Ahora Madrid) també ha eliminat el glifosat per al tractament de les herbes de les carreteres. Però alguns ajuntaments han anat més enllà i han aplicat el mateix enfocament a les plagues. És el cas del petit municipi de Brunete: a més de prohibir certs herbicides, el seu govern (PP) està reemplaçant els plaguicides, i així, per exemple, els nius de les processionàries del pi s'eliminen mitjançant mètodes mecànics, com xarxes o discos de recollida de les erugues.

El febrer de 2017 Brunete també es va comprometre a introduir alimentació orgànica a les escoles bressol, els menjadors escolars i les residències municipals, i a comprar productes lliures de disruptors per a les instal·lacions públiques. Encara que a petita escala, aquests són dos grans eixos més de les polítiques municipals contra els disruptors: eliminar-los dels menjadors col·lectius i dels subministraments públics de productes, com els de neteja i els materials de

construcció. “Els habitants [de Brunete] estan contents fins a un cert punt. De vegades no entenen les mesures. Cal fer molta tasca educativa”, observa la coordinadora de formació i investigació de la Fundación Alborada, Ruth Echeverría, que ha assessorat aquest ajuntament de la Comunitat de Madrid. Per aquesta raó, altres municipis, com Estella-Lizarra (EH Bildu), a Navarra, han començat el seu procés de transformació amb unes jornades per formar els professionals i comunicar-se amb els ciutadans.

Entre les ciutats de fora d'Espanya que estan fent canvis hi ha París i Irvine (Califòrnia). Les dues darreres administracions socialistes de la ciutat de París han prohibit els biberons amb bisfenol A i certs tipus de bolquers a les escoles bressol públiques. L'alcaldia actual ha adoptat un pla de salut ambiental (Paris Santé Environnement) que inclou un servei d'assessorament a les oficines municipals sobre compres lliures d'alteradors d'hormones.

Pel que fa a Irvine, la iniciativa va sorgir d'un grup de quatre pares compromesos, que es van assessorar amb tres científics locals i van formar el col·lectiu Non Toxic Irvine. Després d'organitzar una petició, el grup va aconseguir el febrer de 2016 que la ciutat reemplacés tots els pesticides i plaguicides amb productes orgànics.

“Aquí es valora molt l'aspecte de la ciutat i es toleren poc les males herbes”, explica Ayn Craciun, una de les mares promotores. “Però la gent va entendre que no tenia sentit emprar substàncies tòxiques als jardins on juguen els nens i els animals domèstics”, afegeix Bruce Blumberg, professor de biologia de la Universitat de Califòrnia-Irvine i assessor del projecte. Els cinc regidors de la ciutat californiana (quatre d'ells republicans) van votar a favor de l'eliminació dels tòxics. “La pressió d'un grup ferm de pares com el nostre i els arguments dels científics van ser essencials per convence'ls”, explica Craciun. “Altres ciutats de la nostra regió estan seguint l'exemple d'Irvine”, apunta la regidora Christina Shea, amb una experiència personal prèvia de càncer, que des del començament va donar suport al projecte. L'ús de productes orgànics ha suposat un encariment dels tractaments no superior al 6 %, informa Craciun.

Biomonitoratge de sang

Una altra actuació que ja han aplicat diverses ciutats del món, però única fins ara a Espanya, es du a terme aquests mesos a Barcelona. Es tracta del biomonitoratge de mostres de sang d'unes 240 persones representatives de la població de la ciutat. L'anàlisi de les mostres, coordinada per l'investigador de l'IMIM Miquel Porta, permetrà estimar la presència de disruptors als organismes de la ciutadania. El procés s'havia dut a terme anteriorment els anys 2002 i 2006. “Haurem de veure si segueix la tendència a la baixa que es va registrar entre els dos mesuraments anteriors”, indica Porta.

“La falta de regles d'abast europeu deixa la iniciativa en mans de les administracions locals. Aquestes poden reduir l'ús de certes substàncies, fomentar el mercat d'alternatives més segures i, en suma, donar bon exemple als ciutadans. Les ciutats tenen molt a fer en relació amb els disruptors endocrins”, acaba Dolores Romano. ■

Accions individuals per protegir-se dels disruptors endocrins

Hi ha una sèrie de regles senzilles i ben comprovades per reduir l'exposició d'un habitant de ciutat típic als alteradors hormonal.

“El problema dels disruptors és global i s'ha de solucionar a escala global: amb una reglamentació a un nivell com més alt millor. Tanmateix, mentre no es disposi d'aquesta normativa, es poden prendre mesures individuals per reduir l'exposició als disruptors endocrins”, afirma el catedràtic de fisiologia d'Elx Ángel Nadal.

“Les mesures individuals requereixen treball. Llegir les etiquetes és cansat i no pots demanar als ciutadans que siguin experts. A més, alguns productes sense disruptors tenen preus més elevats”, reconeix Ruth Echeverría, que imparteix cursos sobre productes sense disruptors a la Fundació Alborada.

Tanmateix, els experts consultats coincideixen en una sèrie de regles senzilles que poden ajudar a reduir l'exposició als disruptors d'un habitant típic d'una ciutat. Pel que fa al menjar, per exemple, es recomana comprar fruites i verdures de producció ecològica, i rentar i pelar sempre les que no ho siguin; cuinar a casa i fer servir cassoles i paelles d'acer inoxidable (evitar les antiadherents); menjar menys productes envasats en plàstic i llaunes o conservats en tàpers: millor el vidre o la ceràmica; no escalfar el menjar en tàpers ni beure cafè en gots o tasses de plàstic; no rentar el plàstic al rentavaixelles; i, durant l'embaràs, no menjar tonyina o salmó més d'una vegada per setmana.

En l'apartat de neteja i cosmètica, és millor evitar els

cosmètics (especialment els que contenen ftalats, triclosan i parabens) i reduir l'ús de cremes solars (millor emprar barrets i samarretes) i de tovallolletes humides, especialment en nens petits. Una altra recomanació és rentar els vestits acabats de comprar abans de posar-se'ls.

Ventilar bé la casa i no usar insecticides i plaguicides amb les plantes domèstiques també són mesures contra la presència de disruptors. Si podem triar, és preferible tenir objectes de fusta, paper, metall, cristall o ceràmica en lloc de plàstic (per exemple, pel que fa a les joguines). I cal anar amb compte amb la tinta dels tiquets de la compra.

Aquests consells es basen en estudis que n'han demostrat l'efectivitat. Per exemple, una investigació de 2011 va mostrar que els indicadors de la presència de disruptors en l'orina en vint individus que van limitar l'ús de menjar en plàstic o llauna durant tres dies es van reduir entre el 50 % i el 100 %.

Aplicació mòbil

La feina de seleccionar productes lliures de disruptors es podria simplificar aviat gràcies a una aplicació de mòbil feta a Barcelona, actualment en fase de prototipatge, que es llançarà aviat a un mercat més ampli. Es tracta d'Aboutit, una aplicació promoguda per l'empresari Tabaré Majem Olivera, que ha comptat amb l'assessorament de l'Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals (ICTA) de la Universitat Autònoma de Barcelona, entre altres. L'aplicació escaneja el codi de barres del producte i dona informació sobre aspectes de salut, impacte ambiental i responsabilitat corporativa. La seva base de dades conté informació de desenes de milers de productes, basada en publicacions científiques i experiments fets expressament en el laboratori de l'empresa catalana Inkemia.

Per molt que s'emprin solucions individuals, la protecció dels disruptors no serà mai completa. Es tracta d'un problema sistèmic: per exemple, el 2011 es van trobar dioxines fins i tot en ous ecològics produïts a l'Aragó.

“La solució s'ha de basar en una combinació de regulació i accions individuals. La regulació pot produir canvis instantanis i de gran escala. A la vegada, els consumidors poden fer un paper pressionant els productors”, opina Leonardo Trasande, investigador de l'escola de medicina de la Universitat de Nova York. “Els disruptors són un problema, però també una oportunitat per innovar en agricultura, alimentació i química verda: afavoriríem la nostra salut, i també l'economia”, conclou de la seva banda Nadal. ■

Una aplicació mòbil feta a Barcelona permetrà obtenir, a partir del codi de barres d'un producte, totes les seves dades relatives a efectes sobre la salut, impacte ambiental i responsabilitat corporativa.

Text: **Albert Forns** Periodista i escriptor. Fotos: **Albert Armengol**

Mariana Mazzucato

Reivindicació de l'estat emprenedor

Mariana Mazzucato, professora d'economia de la innovació a Londres, s'ha fet un lloc principal al món acadèmic desfent els grans mites ideològics de l'emprenedoria privada. El mes d'abril passat va participar al CCCB en un cicle de conferències sobre la incidència de les noves tecnologies en l'economia i la democràcia.

Quan pensem en innovació tecnològica, sempre ens ve al cap la imatge d'emprenedors tancats en garatges, que inverteixen tots els seus estalvis i espremen la seva creativitat en una idea revolucionària que canviarà el món i els farà milionaris. En l'era de *l'storytelling*, el relat de la innovació que venen els mitjans de comunicació, les empreses i una determinada classe política es lliga de manera sistemàtica a les virtuts de l'emprenedoria i el sector privat, la força creativa dels quals es veu constreta pel dinosaure de l'estat i la seva burocràcia inercial. Sovint hem pogut llegir coses com que "els governs sempre han estat incapaços de prendre les decisions correctes" (*The Economist*), un argumentari que invariablement acaba demanant que es limitin les atribucions estatals a allò més bàsic: esta-

blir unes regles de joc i deixar camp per córrer als revolucionaris.

El que omet tota aquesta mitologia d'emprenedors i garatges –el garatge on va néixer HP, el garatge de Google, el garatge de Steve Jobs– és que l'èxit de companyies com Apple no hauria estat possible sense un impressionant finançament públic al darrere. Des de l'internet fins al GPS, passant per les pantalles tàctils o les últimes innovacions com el reconeixement de veu de l'assistent Siri, totes les tecnologies que han permès l'iPhone, l'iPad i els telèfons intel·ligents són producte de dècades d'inversió estatal en innovació. El mèrit de la companyia, és clar, ha estat integrar-les en una arquitectura revolucionària, però no deixa de ser paradigmàtic que cap biografia de Steve Jobs no dedi-

Segons Mazzucato –a la imatge, durant la conferència que va pronunciar al CCCB el mes d'abril passat–, la capacitat d'assumir riscos és allò que fa l'estat imbatible davant dels *business angels* i les *start-ups*.

qui ni una sola línia a l'empenteta pública que va permetre a Apple obtenir uns beneficis de 26.000 milions de dòlars l'any 2011. Uns beneficis que, tot i ser deutors de tecnologies desenvolupades per la CIA o l'exèrcit dels EUA, no tenen cap retorn als contribuents, ans al contrari: on sí que la companyia ha invertit de debò ha estat en una sofisticada enginyeria fiscal que els ha permès evadir els impostos dels centenars de milers de terminals venuts a Europa.

Però, com es pot plantar cara a tota aquesta retòrica que glorifica l'empresa i fustiga l'estat? El David que s'està enfrontant al Goliat en aquesta gran batalla discursiva és Mariana Mazzucato. D'origen italià però crescuda a Princeton, aquesta professora d'economia de la innovació a l'University College de Londres s'ha fet un nom al món acadèmic desfent els grans mites ideològics de l'emprenedoria privada (de fet, la recerca sobre l'origen públic de l'èxit d'Apple és només un dels seus casos d'estudi més sonats). El seu aplaudit *El estado emprendedor: mitos del sector público frente al privado*, llibre de l'any per al *Financial Times* (versió espanyola a RBA), ha esdevingut la nova Bíblia mundial en polítiques públiques d'innovació, i la seva autora ja ha estat cridada arreu del món per assessorar, entre altres, organitzacions com la NASA, l'Agència Espacial Europea (ESA) o el ministeri brasiler de Ciència i Innovació.

Mariana Mazzucato va ser a Barcelona a finals d'abril, convidada pel Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) i la Barcelona Initiative for Technological Sovereignty (BITS), en un cicle de conferències sobre la incidència de les noves tecnologies en l'economia i la democràcia, comissariat per Evgeny Morozov.

“Des dels anys setanta hem viscut un atac discursiu contra el paper de l'estat en la innovació”, explica Mazzucato, que des del Mirador del CCCB va reptar l'audiència a intentar capgirar el paradigma amb un canvi de lèxic que provoqui un canvi de mentalitat: “Cal passar d'un estat *facilitador* del mercat a un estat que sigui capaç de *modelar i crear* mercats nous. En lloc de deixar que l'estat aplani el terreny al mercat, per què no fem que l'alteri en direccions interessants, com per exemple dirigint l'economia cap al creixement verd?” En aquest sentit, les xifres parlen per si

soles: economies com la danesa, que fa anys que destina grans esforços de recerca a la sostenibilitat, comencen a recollir-ne els fruits en forma d'inversions milionàries per exportar tecnologia verda a la Xina.

“Els països que encapçalen la revolució verda són aquells on l'estat fa un paper actiu en la innovació”, ens diu Mazzucato, circumstància que encara fa més tràgic el cas espanyol, on la frenada governamental a les energies renovables serà un d'aquells errors estratègics que entraran als llibres d'història. A *El estado emprendedor* també recull l'exemple del banc d'inversió estatal brasiler (BNDES), que amb inversions de risc en biotecnologia o tecnologies netes està obtenint beneficis rècord amb inversions productives i no purament especulatives, amb una rendibilitat del 21,2 % el 2010. Quina és la recepta de l'èxit, doncs? Atrevir-se a proporcionar crèdit anticíclic, i dirigir-lo cap a sectors estratègics on la incertesa frena les inversions de les multinacionals i el capital de risc.

De fet, segons Mazzucato, és aquesta capacitat d'assumir riscos el que fa l'estat imbatible davant dels *business angels* i les *start-ups*. Durant dècades, l'estat ha demostrat que és l'únic actor del sistema amb una capacitat inigualable de despesa, fins i tot en sectors on l'anàlisi cost-beneficis suggeriria no invertir. “Fins i tot durant un boom, la majoria d'empreses i bancs prefereixen finançar innovacions incrementals de baix risc, i esperar que l'estat tingui èxit en les àrees més radicals”, explica. I els exemples es multipliquen: les quantioses inversions que van promoure la darrera revolució biomèdica i farmacològica no han estat provocades pel capital de risc o els inventors de garatge, insisteix Mazzucato, sinó per “la mà visible” de l'estat. “Només el 2012, durant la crisi, els Estats Units van gastar 32.000 milions de dòlars en els sectors biotecnològic i farmacèutic”, recordava Mazzucato a *El País*. Les milionàries inversions dels Estats Units, que van promoure amb diners públics el que ara és Silicon Valley, són un exemple ideal per a Mazzucato, ja que el govern de Washington no és gens sospitós de ser socialista ni d'advocar per una intervenció excessiva de l'estat.

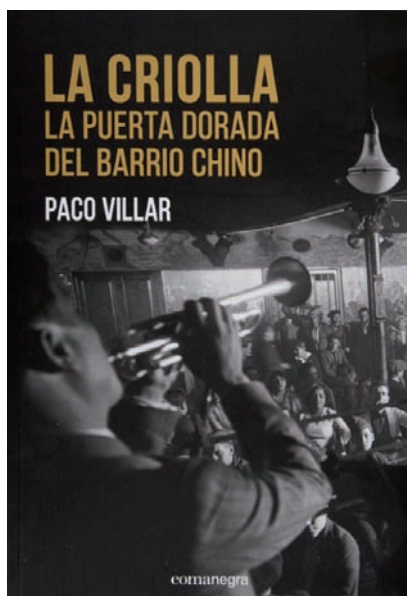
El que tradicionalment han fet els Estats Units és, segons Mazzucato, tenir una visió a llarg termini –cap on anirà l'economia?, cap on volem que vagi?– i focalitzar-hi inversions, actuant en simbiosi amb el sector privat, no com un enemic o un competidor. “L'estat ha de ser un soci del sector privat, i sovint el més agosarat, el que està disposat a fer-se càrrec d'uns riscos que les empreses no volen assumir”, indica. Així sí, Mazzucato defensa un canvi en les regles de joc per evitar que els beneficis de la innovació, quan n'hi ha, sempre acabin privatitzats, mentre que els riscos se socialitzen, i més en un context de dècades en què els augments del PIB no arriben mai als salaris reals.

Repensar el capitalisme no és demanar la lluna, és pura justícia, ens ve a dir Mariana Mazzucato. L'economista italiana va reblar la seva intervenció amb una evocació del programa Apol·lo: per què no recuperem els grans projectes visionaris dels seixanta, com el repte de col·locar l'home a la lluna? Llavors l'estat va ser capaç d'articular un projecte de recerca titànic, que combinava esforços creuats de diverses disciplines per aconseguir un impossible. Per què no impulsar un programa Apol·lo contra el canvi climàtic o contra les desigualtats socials? ■

Text: Lilian Neuman

Retorn al Xino

La Criolla. La puerta dorada del Barrio Chino

Autor: Paco Villar

Editen: Editorial Comanegra

i Ajuntament de Barcelona

253 pàgines

Barcelona, 2017

Aquell llibre anomenat *Historia y leyenda del Barrio Chino* (La Campana, 1966) va ser –i és– un treball sorprenent, un mapa dels locals més tètricament (i alegrement) cèlebres del que en diem habitualment el Raval, territori extramurs que va enamorar i va desesperar gent del país i estrangers. En aquest llibre, Paco Villar (Barcelona, 1961) recorre en text i fotos l'eufòria i la follia, però també la misèria, des de principis del segle XX i durant dècades. És un llibre ineludible al qual ara s'afegeix aquest retorn, amb un fil narratiu més ferri, a través del naixement i l'apogeu d'una taverna nascuda al cor d'un carrer de malviure que, amb la guerra de 1914, refinaria les seves males arts: “Mejor dicho un bar con pianola, luces eléctricas lechosas y espejos muy grandes que cubren las sábanas de la pared.”

En aquesta ressenya és impossible reflectir el poder de les imatges que desfilen per aquesta obra, algunes tan increïbles com la del cèlebre Flor de

Otoño: “El personaje más enigmático de todos los que concurrieron a La Criolla [...], un anarquista de acción, homosexual y cocainómano, que por las noches se maquillaba el rostro y acudía habitualmente a los bailes siniestros de la calle Cid”, o la foto de la Carmela, una noia molt bonica que seria escollida Miss Barri Xino el 1934, i que només de prop es percep –i perquè algú de la taula del costat ho adverteix al càndid burgès rendit al seu encís– que en veritat és un home.

El transformisme, l'homosexualitat extremada, regnaran en aquest carrer del Cid, així com el doble tall, la no integritat, la condició trencada i equívoca de les persones. L'amo de La Criolla, el qui regentava aquest local que va deixar de ser antre per convertir-se en meca, havia començat jugant brut i va acabar pitjor.

El Xino tanca moltes històries. Començant per la crònica de la seva penúria; tan miserable, tan dur i insà era formar-ne part, tan naturalment lúgubre. Els reservats de llits sense llençols, els nens que hi passen corrents davant de l'espectacle de les dones que es lloquen per estones, per hores.

Paco Villar és periodista de trajectòria. Què seria de nosaltres sense ell, i què hauria estat d'ell sense Francisco Madrid i el seu relat d'aquella nit en què es va atrevir a dormir en un d'aquests albergs amb cent quaranta llits tronats i milions de puces. O sense Sebastià Gash, fervent admirador d'una nena de catorze anys que ballava com una fera: “Carmencita [Carmen Amaya] se mantiene impasible y estatuaria, altiva y noble, con una nobleza racial indes-

criptible, hermética, ausente [...] De repente, un salto. Y la gitana baila. Lo indescriptible. Alma. Alma pura. La transcripción del alma por medio del baile.” O sense Juli Vallmitjana i les seves insuperables descripcions d'un món que va explorar de veritat.

La història de la prostitució i la droga queda aquí reflectida en la seva evolució de negoci menor –el port proper, els mariners que arriben amb partides de cocaïna (la *mandanga*) i el seu procés d'internacionalització. Així mateix, aquelles noies que portaven els jueus polonesos són les mateixes –per la connexió amb Buenos Aires– sobre les quals un escriptor jueu argentí (César Tiempo) narraria que es llençaven des d'un balcó, portades amb enganys de feina i casament (i són les mateixes dones esclaves que veiem avui i de les quals no coneixem la terrible veritat).

El lector no oblidarà aquest relat de brillantors i ronya: la pobresa d'aquella Barcelona que de sobte ha de ser maca –a l'exposició de 1929–, la ingenuïtat d'una pianola mecànica i un decorat d'àngels i cels blaus. La pobra i obesa senyora Rosa que mor al seu bordell i amb l'extremunció d'un capellà que hi entra a contracor. I per això, per aquesta brillantor i aquesta ronya, tampoc no oblidarà les celebritats que hi comencen a acudir, des de Jacinto Benavente i Margarida Xirgu fins a Jean Genet, en silenci i enfonsat fins al coll.

Un relat fosc, una llegenda en dos colors. Com aquesta Flor de Otoño que de dia traficava amb explosius i de nit es pintava els llavis. ■

Ballbé. Col·lecció particular

Text: Daniel Venteo

Una ciutat olímpica palpitant i ambivalent

Amics per sempre

Autor: Lluís-Anton Baulenas

Edita: Bromera Edicions

344 pàgines

Barcelona, 2016

L'1 de juny de 1992 una tempesta d'estiu va caure sobre Barcelona i també sobre els magnètics protagonistes de l'última obra de Lluís-Anton Baulenas, *Amics per sempre*. Ambientada a la ciutat que va viure els Jocs Olímpics, els personatges de la novel·la –guardonada amb el premi Ciutat d'Alzira 2016– oscil·len entre l'ambient d'eufòria oficial que ha portat feina i projecció internacional a tot el país, d'una banda, i la cruesa de la vida quotidiana, de l'altra. Són tres joves que lluiten pel futur i, com no podia ser d'una altra manera, per la recerca de la felicitat.

Les vides d'un enginyer industrial, una grafista i una arxivera en atur s'entrecreuen per atzar. El mateix atzar que va portar el noi, Ferran Simó, a patir en pròpia carn el drama de la guerra a l'antiga Iugoslàvia. El seu error va ser trobar-se en el lloc i el moment equivo-

cats, una situació que li canviaria la vida i que el perseguiria fins i tot després del seu alliberament i retorn a la Barcelona dels Jocs Olímpics de 1992.

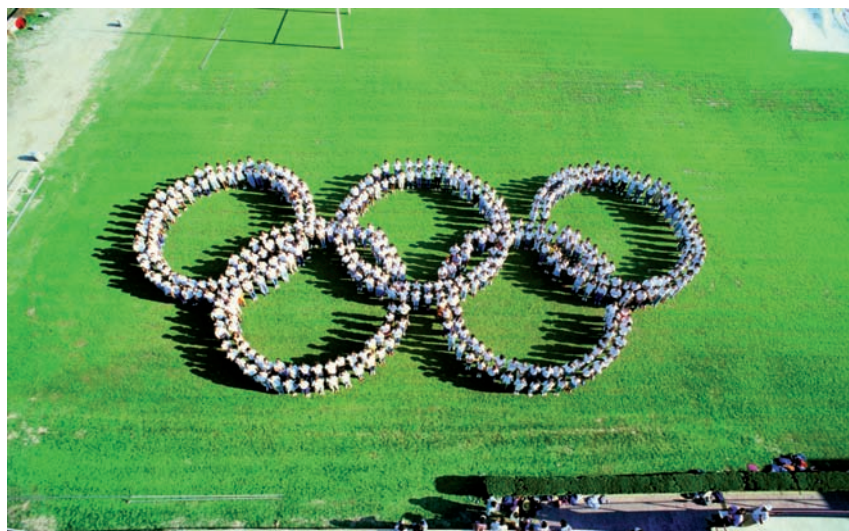
Per les pàgines de la novel·la desfilen voluntàries olímpiques, la passió desacomplexada i fins i tot transgressora de qui vol gaudir de la sexualitat al marge de les convencions socials i, també, de l'absurditat de les guerres. Les guerres que, ja siguin en una plaça de Puigcerdà durant la Guerra Civil, a Polònia durant la Segona Guerra Mundial o a la població de Novo Mesto d'Eslovènia durant el conflicte dels Balcans, sempre tenen conseqüències funestes sobre els més dèbils i indefensos, sobre la gent comuna innocent. "Em matarien només per haver estat en el lloc incorrecte, en el moment incorrecte?", pensa el protagonista. Preguntes sense resposta que Baulenas explora amb imaginació infinita i un domini sempre sorprenent de la paraula i la trama.

Molt abans que l'anomenada novel·la històrica estigués de moda, Baulenas ja havia trobat la seva veu pròpia amb una obra que sempre fa de Barcelona un territori literari inèdit i sorprenent. Aquesta vegada, una pensió del Barri Gòtic, una botigueta de tes i cafès de Santa Caterina, un pàrquing del carrer de la Princesa, l'oficina de l'atur a prop de la catedral, una merceria del Portal de l'Àngel, la rambla de Canaletes i el bar Zurich, la desapareguda Bodega Bohèmia del Raval, el carrer de Pere IV al Poblenou, el Rec Comtal, el barri barraquista de la Perona o el nucli antic de Sant Andreu són alguns dels escenaris urbans on s'ambienta la sorprenent trama literària construïda a l'entorn

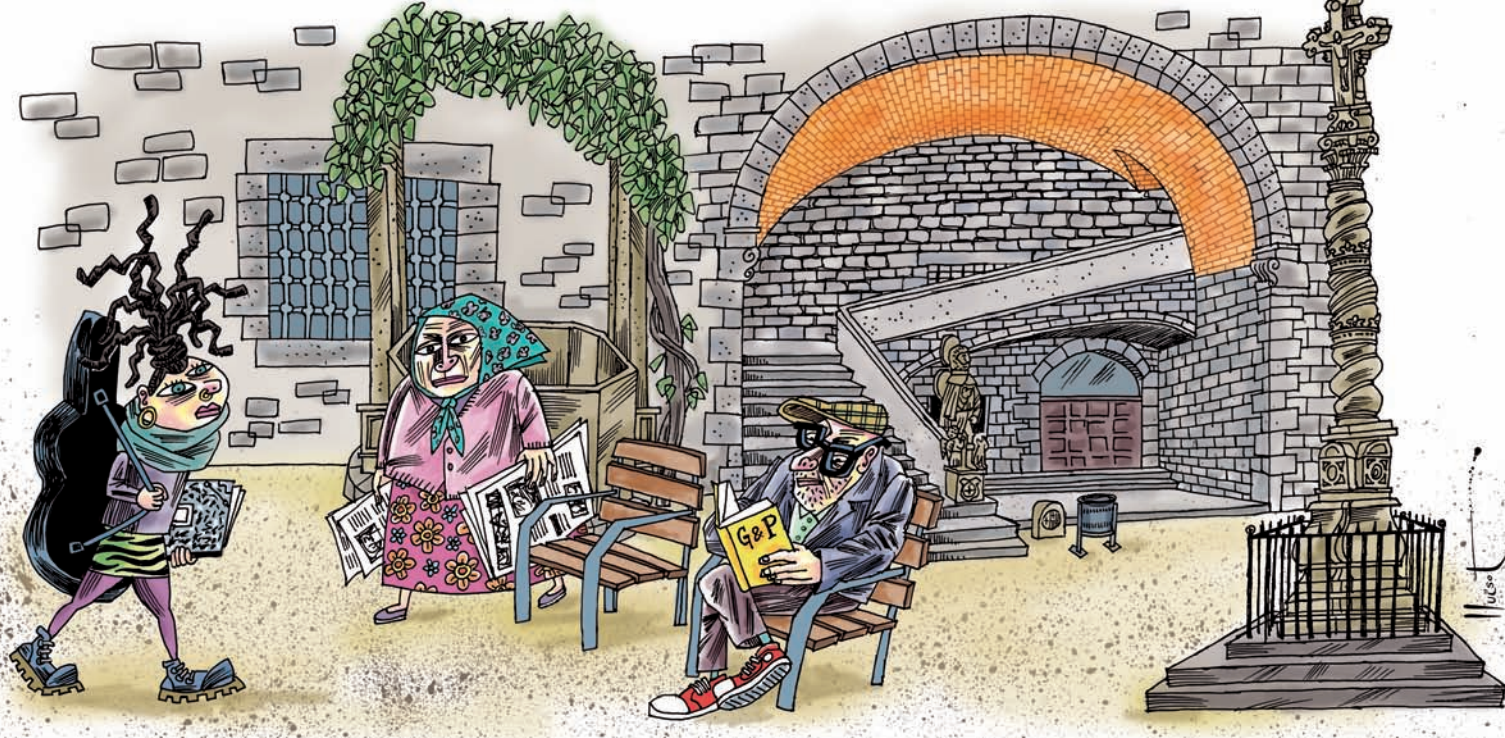
d'un triangle eròtic de tres barcelonins i un misteriós Volvo 940 de color crema i matrícula provisional que els persegueix incansablement. És la Barcelona de 1992, la ciutat simbolitzada per la mascota Cobi, les places i els carrers on l'escriptor situa la història de Ferran Simó, un jove que la guerra ha convertit, en paraules del narrador, en un gos. Pinzellades de realisme màgic tornen novament a ser presents en aquesta novel·la de Baulenas, com ja va ser el cas, magistral, de *La felicitat* (2001).

Intriga, sexe i crònica històrica són alguns dels elements que fan d'*Amics per sempre* una obra emocionant, pàgina rere pàgina, escena rere escena, que provoca palpitations inesperades. En arribar al final hi haurà lectors, de ben segur, que fins i tot es preguntaran si el que han fet és llegir una novel·la o anar al cinema a veure una altra de les pel·lícules de Ventura Pons basades en les obres de Baulenas.

"De vegades potser cal enfonsar-se del tot per començar a sortir del pou", confessa Baulenas. L'autor va manllevar per a la seva novel·la el títol de la cançó d'Andrew Lloyd Webber que van popularitzar Josep Carreras i Los Manolos, un títol convertit en lema per a molts barcelonins que van viure aquelles jornades entre l'entusiasme i les dificultats de cada dia. ■

A la dreta, voluntaris olímpics en un assaig de la cerimònia d'inauguració dels Jocs de 1992. A la pàgina anterior, participants al concurs de travestits Miss Barri Xino de 1934, imatge reproduïda al llibre *La Criolla. La puerta dorada del Barrio Chino*.

Luisot

Text: **Abilio Estévez**

El jardí de l'antic hospital

Llavors no tenia papers, cosa que volia dir (vol dir) mancar de realitat. Però a la biblioteca no hi havia res a témer.

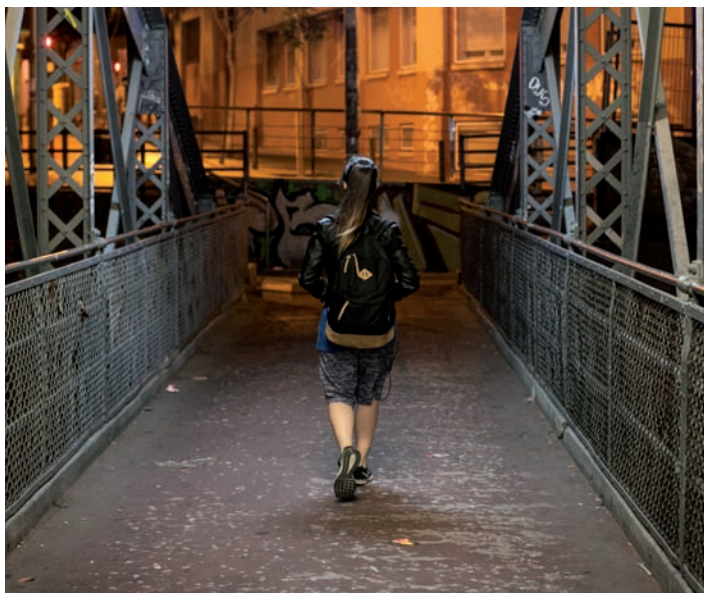
Durant uns mesos vaig tenir la sort de viure al carrer de la Riereta. El Raval té aquest ambient de suburbi propi dels grans ports en què he tingut l'oportunitat de viure. Allà he sentit que soc a casa i al món; o millor: la casa es confon amb el món. És la protegida desprotecció d'una cruïlla de camins, de drames i d'històries. Potser és per la meua infància de barri pobre. Viure entre la diversitat és una sort i sospito que només en la diversitat aflora la semblança. De manera que vaig ser feliç durant aquells mesos, entre nadius i viatgers arribats de llocs distants. L'edifici antic (segle XIX?) tenia parets amples, humides, i escales tortuosos. M'agradaven el teginat del sostre, la finestreta de la cambra, un espirall que s'obria a un dibuix de sostres ennegrits, com en un llenç de Braque. Gaudia de l'olor dels menjars que començaven a arribar de diversos llocs: una sola i estranya aroma que en la meua imaginació tenia a veure amb *Les mil i una nits*. Crit llunyà dels nens, alguna festa, algú que repetia (amb molt poca traça) un exercici de piano, servien per fer més intens el silenci. Com que soc havà, el silenci em sorprèn, com un prodigi; hi aspiro, com a un miracle. I encara molt més quan es veia associat a parets amples, antigues, que parlaven d'un temps en què Cuba ni tan sols pertanyia al "món conegut" per Occident. El silenci, l'antiguitat, són enigmes per a un havà. Un edifici anterior al segle XVIII ens sumeix en la perplexitat, en la malenconia.

Jo caminava pel carrer de l'Hospital i arribava a la Biblio-

teca de Catalunya amb la sensació que havia transcendit el petit espai i el temps que se m'havia concedit. És difícil d'explicar l'estremiment de qui necessita recordar un temps impossible. L'extraordinària biblioteca havia estat un hospital. Continuava amb el propòsit de salvar vides. Les seves parets s'havien començat a aixecar abans que les tres caravel·les salpessin cap a les Índies equivocades. Em sentia protegit. En aquells anys no tenia papers. "No tenir papers" volia dir (vol dir) mancar de realitat. Tenia, diguem-ne, el dubtós "avantatge" que era blanc, d'ulls blaus: complia amb els "paràmetres", home-dels-nostres-decent-inofensiu. Si no parlava, em podia camuflar; si abaixava la mirada, em tornava invisible. No obstant això, saber que el passaport i el visat han caducat et fa sentir com un funàmbul però sense el do de cordes i equilibris. A la biblioteca no hi havia res a témer –el paradís en forma de biblioteca, en diria Borges–, ni tampoc als jardins de l'antic hospital. Tots érem el mateix. Estudiants radiants i captaires dignes. Joiós o decididament trist, el jardí no perdia la virtut hospitalària.

Quan no llegia, una de les meves grans passions consistia a imaginar la vida dels desconeguts. D'on venia el noi d'aparença marroquina? Gràcies a quins designis la senyora del mocador, amb aspecte de romanesa, havia acabat recollint diaris per seure a les galeries? No tots érem estrangers. Un jove blanquíssim dormia en un banc i, les vegades que es despertava, parlava en català. "És d'Igualada", informava una noia amb rastes que havia arribat de Berga. M'asseia al costat d'un ancià que llegia. Em va sorprendre descobrir quin llibre tenia entre les mans: *Gargantua i Pantagruel*. Jo hauria esperat que llegís *Isis desvelada*: gairebé mai l'encertem amb els prejudicis. De vegades aixecava la vista, com qui emergeix per comprovar que la Terra continua girant. Em sentia un rodamon més, però no ho era. Tot i "sense papers", m'esperava un petit pis en una finca de Riereta; les parets em protegrien del clima. Em dutxaria, prendria sopa, tindria un llit amb llençols. M'ajauria i coneixeria el sobresalt de ser al centre del món. Barcelona seria el centre del món, i el vagabund lector de Rabelais, el profeta d'un entusiasme desconegut. ■

Arianna Giménez

Justicia de género

En los últimos años, la crisis económica ha afectado negativamente a nuestra ciudad, una crisis que, tal como demuestran los datos, afecta con más crudeza a las mujeres. Ellas han asumido los cuidados y han sufrido más que los hombres el paro de larga duración y la precariedad laboral. Demasiado a menudo hemos visto cómo la maternidad tenía una penalización que se traducían en sueldos inferiores y en la inaccesibilidad a cargos directivos.

Pese a la inercia patriarcal de la sociedad, una fuerza atávica difícil de corregir, algo comienza ya a cambiar, y en Barcelona hay claros indicios de ello. En primer lugar, no es extraño que una ciudad que ha elegido por primera vez en su historia a una mujer para ocupar la alcaldía se fije ahora como prioritario un Plan por la Justicia de Género. La acción no es un designio impuesto desde el consistorio, sino que se suma a la lluvia fina que ha dado ya los primeros brotes verdes de un nuevo modo de entender la justicia social. Hemos asistido a la aparición de numerosas iniciativas que posibilitan un cambio auténtico: la red vecinal se ha activado para facilitar el acceso a los bienes comunes desde múltiples ejemplos de innovación social, como grupos de consumo, bancos de tiempo, huertos urbanos, finanzas sociales. El sentido comunitario de estas prácticas debe formar parte de los cambios estructurales hacia otro modelo de urbe. Y, para ser real, la transformación tendrá que estar impregnada también de justicia de género.

El Plan por la Justicia de Género (2016-2020), impulsado desde la Concejalía de Ciclo de Vida, Feminismos y LGTBI, constituye el instrumento municipal básico en el camino de eliminar las desigualdades de género. Es una herramienta para la promoción de la equidad entre hombres y mujeres, y entre las mujeres mismas. El plan marca el camino para construir una ciudad en que las mujeres tengan voz y capacidad de decisión; en que las tareas domésticas y de cuidados estén distribuidas de manera más justa; en que la pobreza y la precariedad, que ahora tienen rostro de

mujer, vayan desapareciendo; una ciudad, también, donde ninguna mujer tenga miedo al volver a casa sola de noche.

El Plan de Justicia de Género se define en un contexto de cambio en que se están produciendo múltiples crisis a la vez –económica, de sostenibilidad de los cuidados, ecológica y de representación–, con un impacto significativo en la desigualdad entre mujeres y hombres. Es en el ámbito local donde somos más conscientes de este impacto, pero a la vez es también el espacio en que disponemos de más instrumentos para mitigarlo. Tenemos la oportunidad de mejorar el sistema representativo, democratizar la democracia con mecanismos que permitan a hombres y mujeres participar en la toma de decisiones de modo equitativo.

Uno de los objetivos del plan es reforzar los mecanismos de participación política, social y tecnológica de las mujeres, trabajar el reconocimiento de sus voces y dar alas a la emancipación que busca transformar la sociedad patriarcal.

Una ciudad inclusiva requiere repensar sus bases económicas. Debemos poner el cuidado de las personas en su centro, como actividad que genera valor social y no solo de mercado. No se trata de crear simples mecanismos de compensación para garantizar los derechos y el bienestar de las mujeres, sino de poner en solfa una política que transforme todos los ámbitos. Es un cambio institucional que ha de empezar por el propio consistorio, y que comporta revisar los procesos que se siguen a la hora de incorporar la igualdad como requisito y garantizar que las condiciones laborales de la función pública sean igualitarias.

Precisamos una ciudad más femenina, que prestigie las tareas que han ejercido sobre todo las mujeres, también para repartirlas equitativamente, pues de nada serviría prestigiar la labor abnegada y anónima de tantas mujeres que prestan servicio a los demás si los hombres no quisieran asumirla o compartirla. No se trata de premiar a las mujeres por realizar los trabajos menos gratificantes, sino de darles el valor que tienen para el bienestar de la colectividad. ■

Barcelona Metròpolis

Entrevista: **Maria Coll** Codirectora de la revista *Valors*. Fotos: **Pere Virgili**

Simona Levi, dramaturga y activista

Pasiones positivas para cambiar la realidad

La tecnología digital ha modificado la sociedad, pero todavía queda mucho por hacer. Simona Levi, desde el grupo de activistas Xnet, trabaja por la mejora de la democracia en la era digital y por hacer que valores como la transparencia o la participación sean una realidad y no palabras discursivas vacías de contenido.

Conversamos en la terraza de un establecimiento de Ciutat Vella. Mientras hablamos, el tímido sol de la tarde se retira y las mesas próximas se llenan de gente. Un muchacho trabaja con un ordenador portátil y muchos clientes tienen el móvil en la mesa. Hace tiempo que entramos en la era digital, pero en algunos campos la tecnología aún no ha traído un auténtico cambio de sistema.

Simona Levi (Turín, Italia, 1966), dramaturga y activista, trabaja para que tengan lugar dos resoluciones en el nuevo mundo digital: una democracia gestionada desde la ciudadanía y la liberalización de la cultura. Esta italiana afincada en Barcelona desde el año 1990 ha sido impulsora de los movimientos Xnet, del Grupo Ciudadano contra la Corrupción y de 15MpaRato, plataforma que ha llevado a los tribunales el caso Bankia y ha destapado el escándalo de las tarjetas black. Precisamente, en su último libro, *Votar y cobrar. La impunidad como forma de gobierno* (Capitan Swing), escrito conjuntamente con Sergio Salgado, explica la evolución de este escándalo y publica el texto de la obra teatral *Hazte banquero*, que se estrenó con gran éxito en el Festival Grec de Barcelona de 2016. Aunque su profesión es propiamente la dirección teatral, sus obras siempre van ligadas a la denuncia en temas como la especulación, los límites de la democracia representativa o el concepto de propiedad. Ahora, sin embargo, precisamente acaba de iniciar una nueva aventura profesional, la dirección del Máster en Derechos Civiles, Tecnopolítica y Cultura Digital que ha puesto en marcha la Universidad Pompeu Fabra (UPF), primero en todo el ámbito estatal de estas características.

El pasado 23 de febrero se conoció la sentencia del caso de las tarjetas black. Las condenas de todos los acusados, entre ellos Rodrigo Rato, exministro de Economía y expresidente del Fondo Monetario Internacional, suman ciento veinte años de prisión. Después de seis años de denuncia a través del movimiento 15MpaRato, ¿cómo lo valora?

La sentencia está muy bien; solo faltaría que no hubiera habido una resolución condenatoria. Pese a las dudas de muchas personas, nosotros estamos convencidos de lo que hacemos y sabemos que la historia acabará bien.

La historia continúa: los acusados han recurrido la sentencia y queda por juzgar la estafa de las preferentes y la salida a bolsa de Bankia. ¿Esta victoria es un éxito de la sociedad civil?

Sí, sin duda. Nosotros solo somos los catalizadores; como activistas, nuestro trabajo consiste en montar dispositivos para impulsar los esfuerzos colectivos. 15MpaRato es un claro ejemplo de mi teoría política basada en la tecnopolítica, y de cómo planteo los diseños de estrategia, centrados en catalizar los esfuerzos colectivos. Cuando el movimiento 15MpaRato empezó solo teníamos la idea de descubrir a los responsables de lo que sucedía con Bankia. Por tanto, sin las 144 personas que nos han ofrecido su caso para podernos personar como acusación particular, sin la gente que ha aportado pruebas y nos ha filtrado los correos de Miguel Blesa, expresidente del consejo de administración de Caja Madrid, o sin los ciudadanos que han aportado dinero por medio de la financiación colectiva, no habríamos podido hacer nada.

Teniendo en cuenta la dureza de la crisis económica, ¿la sociedad ha sido lo suficientemente combativa?

Precisamente, si tenemos en cuenta la situación –una persona en el paro de cada cuatro–, creo que la inteligencia colectiva en España ha sido ejemplar, y en Cataluña aún más. En general tenemos una sociedad civil muy activa. Hemos vivido una situación económica peor que la de Grecia, pero aquí no hemos quemado nada: solo hemos hecho política, en el sentido más amplio de la palabra. Para mí, la revolución de este siglo la empezaron los indignados el 15M, un movimiento equiparable a la Revolución Francesa. Ambos son procesos surgidos con una tecnología. Como efecto de la invención de la imprenta en Alemania y de la consecuente difusión de la información nació la Ilustración y tuvo lugar la Revolución Francesa. Y ahora ha pasado lo mismo con internet. Tanto el 15M como las revueltas del 2011, ambas acompañadas de la filosofía hacker, han sido revoluciones nativas digitales. No significa que sus protagonistas sean nativos digitales, pero por primera vez estas revoluciones han nacido en internet, en Facebook, en Twitter, etc. Y eso se tiene que contemplar como un paso muy grande en las nuevas formas de democracia.

Cuando de estas revoluciones nacen partidos políticos, como ha sido el caso del 15M, ¿sus valores se desvirtúan?

Depende. Nosotros en 2013 fundamos el Partido X, que quiere ser un ejemplo de cómo deberían de ser los partidos que no tendrían que ser partidos. En este tema mi diseño siempre es muy futurista...

Sí, ya lo veo. ¿Y cómo tendría que ser un “partido que no sea partido”?

Internet, como ya han hecho otras tecnologías a lo largo de la historia, realiza una desintermediación, es decir, modifica la función de los mediadores. Eso ya lo hemos experimentado en el ámbito de los mass media, en la difusión de la cultura, en la economía... Y ahora también debe tener consecuencias en la gobernanza y en la organización de los partidos. Antes los partidos eran indispensables para saber qué pasaba en los parlamentos, pero hoy el ciudadano mismo tiene acceso al interior de las cámaras. Por tanto, si los partidos han perdido parte de sus funciones quizás no han de desaparecer, pero sí reformularse. El Partido X propone la creación de formaciones políticas no intermediarias, que no roben la narrativa a la sociedad civil, sino que catalicen sus esfuerzos. También sostenemos que las legislaciones ya forman parte del pasado, porque condensan y congelan los esfuerzos de la sociedad civil. La aprobación de una ley tendría que ser el final de un proceso y no su principio. Por ejemplo, la lucha de las sufragistas acabó cuando las mujeres consiguieron el derecho a voto. Es decir, los partidos han de ayudar a la sociedad civil a crear la gobernanza, porque la democracia no la hacen los partidos y los gobiernos, sino la gente. Tampoco creo en el sistema asambleario; me parece superado porque hoy internet ya permite nuevas formas de participación y de control de las instituciones.

¿Los partidos tradicionales pueden adaptarse a los cambios que supone esta revolución democrática en

la era digital o cree que el cambio solo vendrá a partir de nuevas formaciones?

La marca Podemos es una estafa política, no ha cambiado nada respecto a Izquierda Unida. En su caso no podemos hablar de nueva política. En cambio, Barcelona en Comú sí que es nueva política porque está reformulando algunas cosas, por ejemplo, reconoce a la sociedad civil en su alteridad. Mientras que Podemos quiere representar y neutralizar a la sociedad civil, Barcelona en Comú reconoce la combinación de esfuerzos de diversos colectivos: la PAH, Xnet, 15MpaRato, etc. La CUP también tendría cosas interesantes, y otras formaciones también se estarían reformando. Ahora bien, los únicos que hemos planteado realmente un rediseño de las formaciones políticas hemos sido el Partido X. Hemos sido un partido anónimo durante los diez meses anteriores a las elecciones precisamente para alejarnos de la construcción de fanatismos. No nos tiene que gustar un político, sino unos hechos, unos resultados y unas soluciones. Y, un último elemento, no hay que olvidar que hoy en día los partidos políticos son grandes estructuras clientelares –la lista siempre depende de un líder– y, por tanto, son fácilmente corruptibles. En este escenario yo defiendiendo partidos pequeños y nuevas formas de relación; todo lo cual, sin embargo, no significa que hoy no trabaje fluidamente con los partidos políticos existentes.

La corrupción y el fraude, por debajo del paro, son la segunda preocupación de los españoles según el CIS, pero en las elecciones parece que no se castigue lo suficiente a los partidos de gobierno. ¿Tenemos la política que nos merecemos?

Eso es porque no hay otras opciones y porque las elecciones están mitificadas. Las elecciones no son la democracia, solo un momento pequeño e importante de esta. La democracia debería ser una labor cotidiana y normal, no dolorosa. No podemos valorar las transformaciones solo a través de los cambios electorales.

Dos palabras hoy están de moda en política: transparencia y participación. ¿Qué piensa de la tarea que se está haciendo en Barcelona en estos ámbitos?

Es un experimento muy interesante. Ada Colau es una inteligencia política muy grande; una mujer capaz de trabajar con matices y desde el pragmatismo. Y eso, para mí, representa la política del futuro. Hasta ahora la política estaba conducida por la ideología y en función de esta se aplicaban soluciones aunque no fuesen eficientes; en cambio la nueva política intenta resolver los problemas a partir de las experiencias personales. Aunque la estructura de Barcelona en Comú tiene cosas buenas y otras que lo son menos, es un espacio interesante y creo en Ada Colau.

Respecto a la transparencia, se está haciendo un buen trabajo tanto desde la Generalitat de Cataluña como desde el Ayuntamiento de Barcelona. La Ley de Transparencia aprobada en el Parlament no tiene ni punto de comparación con la española. En este ámbito, la Generalitat, desde la concreción y sin dogmatismo, está haciendo un buen trabajo. De hecho, si tenemos en cuenta que la transparencia ha pasado a ser una parte dogmática de todos los partidos, sorprende encontrar una institución que la trabaje seria-

mente. Y, por su parte, el Ayuntamiento de Barcelona también ha estado en cabeza en este tema. Nosotros hemos participado en la creación del Buzón Ético, el primero de una institución de gobierno en el mundo, a través del cual los funcionarios y la ciudadanía pueden denunciar prácticas corruptas. El director de la Oficina de Transparencia, Joan Llinares, es un alertador de casos de corrupción y, por tanto, tiene una gran competencia y lleva a cabo una labor de vanguardia. Hemos ofrecido nuestra ayuda porque tenemos la impresión de que este buzón estará bien utilizado y bien protegido. Es un hecho que hay mucha manipulación en torno a la idea de anonimato; hay gente que denuncia pensando que lo hace de manera anónima, pero en realidad les están registrando. Por eso desde Xnet hemos promovido la campaña “Torna l’Stasi”, para denunciar que hay administraciones que prometen anonimato, pero no cumplen.

Tengo la impresión de que hemos gastado el término “transparencia” ya antes de hacerlo realidad.

Sí, se han generado muchos errores respecto a la transparencia; por eso a mí me gusta más trabajar el concepto de asimetría. Es muy diferente la transparencia que hemos de pedir a una institución de la que hay que exigir a la gente. En otras palabras, las instituciones han de ser cristalinas, pero las personas han de disfrutar de privacidad. En cambio hoy se está aplicando una idea fanática de la transparencia; se les exige más a las personas pequeñas y desprotegidas que a las instituciones, más a una asociación que a un diputado. Se ha fanatizado el concepto, y por eso tenemos sobre este tema conversaciones muy fructíferas con la Generalitat y con el Ayuntamiento y muy poco fructíferas con el Estado.

Así, ¿cuál sería la receta de la buena gobernanza?

La transparencia de las instituciones, la protección de la privacidad de las personas, la *wikilegislación* o poder legislativo del pueblo, el derecho a voto real y no delegado y los referéndums. En definitiva, crear canales efectivos y reales de vigilancia de la ciudadanía sobre las instituciones.

En el mes de marzo la UPF anunció que usted dirigía el Máster en Derechos Civiles, Tecnopolítica y Cultura Digital, una oferta formativa pionera.

Hay que tener presente que internet aporta tecnología, pero sobre todo un cambio de mentalidad. La imprenta no ha hecho que todos tengan en casa una impresora, pero sí que la información circule ahora de otro modo. Pues, en la misma línea, internet actualmente también permite que los dogmas se puedan discutir con más facilidad. Este cambio de mentalidad se está produciendo y tendrá repercusiones en la política, en la economía, los derechos humanos, etc. Pero también tenemos que entenderlo para modificar los derechos civiles, saber utilizar las herramientas y crear nuevas legislaciones y oportunidades en este contexto.

Hemos hablado de tecnopolítica, pero no de cultura digital. Usted se ha mostrado a favor de la piratería. ¿Por qué?

Parto de la premisa de que la cultura ha de circular y de que se ha de compartir. Pero, cuidado, tenemos que compartir los conceptos, pero también los beneficios. La piratería

histórica existió porque España y Portugal detentaban el monopolio del comercio con América. Cuando el monopolio desapareció, también lo hicieron los piratas. Hoy, pues, nos encontramos en la misma situación. Tenemos que dejar circular la información y la cultura porque somos sus destinatarios, pero el dinero que se genera de esta distribución también hay que compartirlo. Precisamente, justo antes de la publicación de mi último libro *Votar y cobrar* decidí cambiar de editorial porque la primera me ofrecía el contrato estándar de las editoriales, un documento que no comparte nada, que solo busca someter al autor y arrebatarle los derechos. La editorial nos aseguró que en cuarenta años éramos los primeros que rechazábamos el documento, lo que significa que los autores están firmando contratos humillantes. Por ejemplo, los manuscritos no se pagan, cuando son la base de un libro. En conclusión, los piratas no son los ciudadanos que disfrutan de la cultura y la hacen circular, sino aquellos que los acusan de piratas. Lo que realmente destroza al autor no es la piratería, sino que no se reconozca su trabajo. Dicho de otro modo, la piratería no existe, pero sí que existen monopolios que no quieren compartir la cultura.

Esto también pide un cambio de mentalidad de los autores, a menudo demasiado protectores de su propia obra...

El creador se ha creído que los derechos de autor eran suyos, como indica la propia palabra, cuando en realidad no lo son. El editor vende el producto en el mercado y después entrega al autor una parte de este beneficio, un 10 % o menos. ¡Esto no es una cuestión de derechos! Nos hallamos en un momento de perversión del lenguaje. Insisto: todo ello solo demuestra que los piratas reales son otros, no la gente que intercambia cultura, y, en general, deberían hacerse unos contratos más redistributivos.

De hecho, usted y Sergio Salgado, en el libro *Votar y cobrar*, publican íntegramente el texto teatral de la función *Hazte banquero*, basada en los correos de Blesa. Para Simona Levi, ¿los conceptos teatro y denuncia siempre han de ir de la mano?

Mi oficio es hacer teatro y tal es la herramienta que utilizo. Desde Xnet y 15MpaRato siempre hemos pensado que la narrativa es clave para cambiar las cosas. Y el teatro es un vehículo muy importante. Solo con diez o quince funciones de *Hazte banquero* hemos conseguido la mitad del impacto obtenido con siete años de trabajo y denuncia.

También está previsto que la función se convierta en película, ¿cierto?

Trabajamos con Minoría Absoluta. Ya hemos firmado los derechos. Probablemente será una producción anglocatalana porque los productores españoles con quienes hemos contactado encuentran que nos metemos demasiado con todos los partidos. También podríamos haber trabajado con productores españoles que dan apoyo a Podemos, porque los hay, pero nosotros no seremos nunca de la formación de Pablo Iglesias.

¿Toda denuncia se ha de hacer siempre con sentido del humor?

Sí. Las pasiones tristes no sirven para transformar las cosas, solo para debilitarnos y autodestruirnos. La simple constatación de que los políticos no nos respetan y nos roban y de que nos rodea la corrupción no ayuda a construir nada. En cambio, las pasiones positivas son herramientas de transformación. Yo solo trabajo con humor y con información. ■

Urbanismo y género

¿Hemos pensado alguna vez qué uso prioritario damos a la ciudad y al espacio público? Hombres y mujeres utilizan la ciudad de manera diferente: los hombres se desplazan más por motivos ocupacionales (19,4 %) y las mujeres mayoritariamente por razones familiares (15,6 %) y en segundo lugar ocupacionales.

Históricamente, las calles y los transportes de las ciudades se han pensado poniendo el foco en el mercado laboral y en la economía más que en los servicios públicos, las tiendas, las escuelas o los centros de asistencia primaria, entre otros. En este contexto, el urbanismo para la vida cotidiana pretende dar la vuelta a este modo de organizar el espacio en función casi exclusivamente de la productividad y repensarlo o cambiarlo para volver a un uso humano de la ciudad. El Ayuntamiento se propone este reto desde una perspectiva igualitaria con base feminista. La estrategia incluye actuaciones dirigidas, por un lado, a evitar que las mujeres sufran discriminaciones y, por otro, a equilibrar la participación de mujeres y hombres: por ejemplo, facilitando que las tareas de cuidados no recaigan solo ni sobre todo en las primeras.

En las páginas siguientes se exponen los principales problemas que se precisa abordar con este objetivo, en los ámbitos de la movilidad, el trabajo, la seguridad y la lucha contra la feminización de la pobreza y la gentrificación. El cambio de paradigma a favor de una ciudad cuidadora se halla en los artículos firmados por Sara Ortiz, Blanca Valdivia, Clàudia Rius, Carla Alsina, Socorro Pérez Rincón, Esther Fernández Cifuentes, Zaida Muxí y Gerardo Santos.

El Ayuntamiento propone rediseñar la ciudad para visibilizar la diversidad de actividades que se realizan en ella cada día, y no solo ni principalmente las centradas en la productividad.

Desde el departamento de Transversalidad de Género se apunta que la ciudad actual está “centrada en el modelo del macho ganador de pan”.

Texto: **Gerardo Santos** Periodista Fotos: **Arianna Giménez**

El urbanismo barcelonés, una mirada a la vida cotidiana

En el camino de desplazar el foco del urbanismo de la vertiente productiva a la humana cobra un relieve especial la perspectiva de género: se trata de conseguir un uso igualitario de la ciudad partiendo de la diversidad de género, origen, edad o funcional de la vecindad.

La calle Princesa se inauguró en noviembre de 1853, el mismo año en que el Ayuntamiento de Barcelona enviaba a Madrid el proyecto de demolición de las murallas, que comenzaría al año siguiente. Casi diecinueve siglos después de la fundación de Barcino, la ciudad se preparaba para su transformación urbanística más importante: la expansión hacia el Llobregat y el Besós. La construcción de la calle Princesa comportó el derribo de decenas de viviendas y algunas callejas medievales desaparecieron. Pero, para los dirigentes de la época, valía la pena: la apertura de la calle citada aseguraba una vía recta, directa y ancha para que los carruajes (militares) pudiesen cubrir fácilmente los 750 metros que separan la Ciutadella de la plaza de Sant Jaume.

Se buscaba esponjar la ciudad todo lo posible para evitar las revueltas populares en las callejas, en las que levantar una barricada era mucho más sencillo que en la esquina de la Gran Vía con el paseo de Gràcia, por poner un ejemplo. El resultado fue una ciudad que facilitaba acudir al trabajo con un vehículo a motor, una ciudad que fue creciendo paralelamente a la consolidación del sistema capitalista y que tomaba como referencia para definirse el mundo público –el del hombre trabajador, el hombre público que lleva el sueldo a casa– frente al mundo privado –el de la mujer ama de casa, la mujer privada, que no ve ni un duro por su trabajo.

Las ciudades no son neutras; Barcelona, tampoco. Sonia Ruiz, jefa del Departamento de Transversalidad de Género del Ayuntamiento, apunta que hace falta un modelo de

ciudad que responda a las necesidades y experiencias de la vida cotidiana: “La ciudad está centrada en el modelo del *male bread winner* [macho ganador del pan]. No está pensada para otros usos, los que no tienen en el centro tan solo el mercado laboral formal: es decir, los servicios públicos, las tiendas, las escuelas, los centros de asistencia primaria (CAP), entre otros”.

A fin de tener en cuenta otras necesidades y vivencias, imprescindibles para construir barrios, el Ayuntamiento de Barcelona se ha propuesto rediseñar la ciudad con el objetivo de visibilizar la diversidad de actividades, usos y tareas que realizan cada día las personas: desplazar el foco del urbanismo de la vertiente productiva a la humana. Este ambicioso objetivo necesita, pues, actuar de manera transversal –no solo desde el urbanismo– para asegurar que tales cambios tengan éxito. Al poco rato de conversar con Sonia Ruiz, esta necesidad sale a la luz: “Antes de poner en marcha algunas medidas, había que ordenar la casa”. En diciembre de 2015 (medio año después de iniciarse el mandato), la nueva administración municipal presentó la medida de gobierno de transversalidad de género, que tenía como objetivo “integrar la perspectiva de género en todas las fases de las políticas públicas”, explica Ruiz. Todo ello supone un proceso de cambio institucional que implica revisar procesos y rutinas para incorporar la igualdad como requisito, formar al personal del Ayuntamiento e incorporar expertos en feminismos.

Urbanismo con perspectiva de género

Ha sido, precisamente, el Área de Ecología, Urbanismo y Movilidad la que más ha trabajado la medida de gobierno “Urbanismo con perspectiva de género”, significativamente subtitulada “Urbanismo de la vida cotidiana”, que se presentó el 22 de marzo. El plan no se propone preocuparse solo de las problemáticas referidas a las mujeres, sino que pretende devolver el uso humano a la ciudad desde una perspectiva de igualdad teniendo en cuenta la diversidad de género, origen, edad o funcional de la vecindad. Una perspectiva que, justamente por basarse en la igualdad, se fundamenta en el feminismo: “Es cierto que tenemos más en cuenta a las mujeres porque hay una exclusión histórica, pero la medida no está pensada para las mujeres, sino que su objetivo es situar la vida cotidiana de las personas en el centro, con una perspectiva clara de género”, asegura Mercè Llopis, coordinadora técnica de la Dirección de Modelo Urbano (en el seno de la Gerencia de Ecología Urbana) del Ayuntamiento.

Hombres y mujeres no usamos la ciudad de la misma manera. El Plan por la justicia de género, publicado en julio de 2016, explicita que existe un “fuerte sesgo de género tanto en lo referente a los usos como en cuanto a las libertades y a los derechos asociados” a la ciudad. Además, el Plan muestra que las mujeres utilizan las tiendas de barrio, los CAP, las escuelas, las guarderías y los parques infantiles más que los hombres, que a su vez usan más los equipamientos deportivos y los de ocio. Una fotografía demasiado bien enfocada de los roles tradicionales: la mujer cuida de la familia, el hombre es el proveedor y disfruta de su ocio.

La Encuesta de Movilidad en Día Laborable realizada en 2014 por la Autoridad Metropolitana del Transporte, junto

con el Ayuntamiento y la Generalitat, también muestra un uso diferenciado por sexos. Las mujeres, según la encuesta, se desplazan mayoritariamente por motivos familiares y en segundo término por motivos ocupacionales (15,6 %), mientras que los hombres se mueven sobre todo por motivos ocupacionales (19,4 %). Las mujeres realizan más trayectos, con más frecuencia y, sobre todo, de más proximidad. Aparte, las mujeres utilizan más el transporte público y caminan más, y los hombres, en cambio, usan más el transporte privado: un 32,3 % de los hombres utilizan el coche, por delante de un 25,4 % de las mujeres. Son las mujeres, pues, las que más necesitan una ciudad accesible porque son las que más la pisan, a menudo cargadas con el carrito de la compra o con el cochecito del hijo o la hija.

Ante esta situación, Sonia Ruiz, desde el Departamento de Transversalidad de Género, informa de que la estrategia a seguir tiene que ser dual: “Hay algunas actuaciones en que intentamos que las mujeres no sufran discriminaciones y

Las mujeres necesitan más imperiosamente una ciudad accesible porque son las que más la pisan, a menudo cargadas con el carro de la compra o con el cochecito del hijo o la hija.

Los hombres, que se mueven sobre todo por motivos ocupacionales, usan más el transporte privado que las mujeres: un 32,3 % de los hombres utiliza el coche en sus desplazamientos, por delante de un 25,4% de las mujeres, según la última Encuesta de Movilidad en Día Laborable (2014) en el Área Metropolitana.

otras en que el objetivo es equilibrar la participación de hombres y mujeres. Hay acciones positivas en espacios a los que nunca van mujeres, y otras en espacios a los que intentamos que vayan más los hombres, como las guarderías”.

Una de las actuaciones que contempla la perspectiva de género es la de los ejes transversales de la avenida Meridiana. El objetivo, según Mercè Llopis, es convertirla en una calle más amable con aceras más transitables y por la que no circulen tantos coches. En estas mejoras la perspectiva de género se manifestará en la conformación de los itinerarios que siguen principalmente las vecinas para atravesar la avenida de lado a lado: “Intentaremos que las rutas que la cruzan sean cómodas, que la gente que vive a un lado de la Meridiana pueda ir al otro y comprar, ir a la escuela o llevar a cabo la actividad que prefiera. Hay que dejar de concebir la Meridiana como un río difícil de cruzar”, manifiesta Llopis.

Contra la feminización de la pobreza

Sin embargo, para romper con esta narrativa de separación de género en los ámbitos urbanos se precisa actuar de raíz sobre el problema de la feminización de la pobreza, un impedimento estructural para conseguir más igualdad de condiciones. El 28 % de los habitantes de Barcelona se encuentra en riesgo o situación de exclusión y, de este total, un 55 % son mujeres. “La media de ingresos de las mujeres por rentas del trabajo es un 18 % inferior a la de los hombres”, se recoge en el Plan para la justicia de género en Barcelona. Además, debido a su responsabilidad desproporcionada en la prestación de cuidados y en el trabajo doméstico no remunerado, para las mujeres barcelonesas es más difícil salir de

la precariedad. “La gentrificación también afecta más a las mujeres no blancas, de edad avanzada, pobres, familias numerosas, mujeres mayores, familias monoparentales femeninas y mujeres inmigradas, entre otras”, según la medida de gobierno de Urbanismo y Género.

Sin duda, los ejes de desigualdad habituales (edad, origen, clase, identidad u orientación sexual) generan las experiencias de pobreza más flagrantes: “Así, la falta de permiso de trabajo y de certificación de estudios y la transexualidad excluyen a las mujeres del mercado laboral formal”, recoge la Estrategia contra la feminización de la pobreza y la precariedad, publicada en julio de 2016. Este plan, que busca reducir a medio y largo plazo la pobreza femenina en la ciudad, estudia las realidades socioeconómicas diferenciadas por género: “Las mujeres mayores, a consecuencia de una trayectoria laboral intermitente o centrada en el hogar, reciben pensiones contributivas en un 38 % menos de casos que los hombres, y las familias monoparentales encabezadas por mujeres sufren un riesgo de pobreza elevadísimo, del 40 %”.

Las políticas de austeridad y los recortes de derechos que han supuesto las reformas laborales y de las pensiones, junto con la reforma del artículo 135 de la Constitución o la firma del rescate bancario con dinero público han provocado una reducción de los presupuestos y del personal de los servicios públicos que afecta más a las mujeres, porque son las que más necesidades tienen.

Esta situación de desigualdad en el reparto de la riqueza se vio agravada con la disminución del gasto público destinado a los servicios de cuidados –debido a la congelación de

Los patrones de movilidad de las personas cambian según la carga de cuidados que pesa sobre ellas, una carga que es especialmente importante en el caso de las mujeres. Buena parte de las actuaciones urbanísticas previstas se pensarán desde esta perspectiva.

la Ley 39/2006 de Autonomía Personal– y la reducción de plazas públicas en las guarderías. Con este panorama, y sin perder de vista el enfoque urbanístico, el Ayuntamiento trabaja por democratizar y sociabilizar los cuidados: no los pueden seguir llevando a cabo mayoritariamente las familias y, dentro de ellas, las mujeres, sino que deben responsabilizarse más de ellas los hombres y la Administración. O, como mínimo, se propone ayudar a cambiar la cara a la ciudad para que sea más amable e inclusiva con las personas que ejercen los cuidados.

En esta línea, la Concejalía de Ciclo de Vida, Feminismos y LGTBI preparó una medida sobre democratización de los cuidados que se presentó en plenario a finales del mes de mayo. Marta Cruells, asesora de políticas de igualdad de género de la Concejalía, asegura que esta medida se ha preparado durante un año y medio, realizando un diagnóstico con personas que son cuidadas y personas que cuidan, con grupos y servicios que proveen de cuidados, de crianza compartida y con organizaciones que cuidan de las personas mayores, entre otros.

La medida tiene como objetivo reconocer los cuidados y ponerlos en valor teniendo en cuenta, tal como explica Marta Cruells, que desde que nacemos y hasta que morimos “todas las personas necesitaremos ser cuidadas y, probablemente, todas también cuidaremos a alguien”. Una manera evidente de reconocer socialmente esta actividad es contabilizarla: “Los cuidados suponen un porcentaje de un 25 % del producto interior bruto de una sociedad”, asegura Cruells. Es, pues, mucho dinero para una actividad que a menudo no está remunerada.

La medida contempla más de setenta actuaciones, la primera de las cuales fue la realización de un mapa con todos los programas y los servicios que ya ofrece el Ayuntamiento a la hora de proveer de cuidados. Buena parte de las actuaciones urbanísticas se pensarán desde la perspectiva de los cuidados, ya que, como explica Marta Cruells, los patrones de movilidad cambian según la carga de cuidados que pesa sobre las personas: “Es una manera más de entender la ciudad desde la vida cotidiana”. Entre las medidas concretas que se proponen se cuentan la construcción de cinco espacios familiares más y la ampliación en diez el número de guarderías.

Seguridad y prevención

Los cambios estructurales en materia de transversalidad, lucha contra la precarización, movilidad y cuidados no tendrán nunca éxito si no se acaba con las violencias machistas. El Área de Prevención y Seguridad llevó a cabo una auditoría de seguridad y género en 2013 para transversalizar la perspectiva de género en la recogida de datos sobre seguridad y en la implementación de políticas públicas de seguridad y prevención en Barcelona. A raíz de la auditoría se formó al personal técnico municipal en la metodología de marchas exploratorias de seguridad con perspectiva de género. Las marchas sirvieron para empezar a diagnosticar los espacios que crean percepción de inseguridad y establecer actuaciones para mejorar el espacio público con el fin de erradicar las violencias machistas urbanas.

Sonia Ruiz, jefa del Departamento de Transversalidad de Género, valora la única marcha exploratoria que se ha reali-

El Plan de barrios prevé realizar marchas exploratorias de mujeres en todos los barrios para detectar los factores que les crean inseguridad.

zado durante el presente mandato, el 24 de noviembre de 2016, en la Colonia Santiveri del barrio de la Mare de Déu del Port, en la Zona Franca: “Las demandas de las asistentes –unas veinte vecinas, técnicas y activistas, entre otras– eran muy asumibles, como por ejemplo alumbrado, escaleras, poda de árboles o limpieza”. Los lugares más peligrosos acostumbran a ser los puntos oscuros y las zonas con mucha vegetación, donde las mujeres son más vulnerables, allí donde no pueden ver ni ser vistas: “Por eso procuramos que a las marchas exploratorias asistan los actores que tienen el poder de ejecutar las mejoras; por ejemplo, Guardia Urbana y Parques y Jardines”.

En el marco del Plan de barrios está previsto llevar a cabo, como mínimo, una marcha de estas características en cada barrio. “La previsión es completar diez más durante los próximos dos años”, informa Sonia Ruiz. Una de estas tendrá lugar, probablemente, en la calle de Pi i Margall, en el marco del plan de remodelación de esta vía. Mercè Llopis, desde el Área de Ecología Urbana, asegura que se ha abierto un proceso de participación en el que se han implicado vecinos, comerciantes y, especialmente, los consejos de mujeres de los dos distritos afectados, Gràcia y Horta-Guinardó. El peligro radica en la posibilidad de que esta participación no contemple la perspectiva de género: “Dependiendo de la hora en que se realice el encuentro y si no ponemos herramientas para asegurar la participación de las mujeres (como un espacio de atención para cuidar de los niños pequeños) asistirán muchos más hombres que mujeres –argumenta Sonia Ruiz–. Y lo más probable es que los hombres, cuando les preguntes en qué tendría que consistir la renovación de

su calle, respondan que se necesitan más plazas de aparcamiento”.

El 29,9 % de barcelonesas han sufrido a lo largo de su vida una agresión machista grave y el 16,3 % la ha sufrido en la calle; un 29 % procura no salir nunca sola, y solo un 0,4 % de las mujeres victimizadas ha denunciado los hechos. Son datos de la Encuesta de violencia machista publicada en 2011; unos datos aterradores que ponen de manifiesto el aprendizaje de numerosas estrategias de autoprotección que son exclusivamente femeninas (más de un 9 % lleva encima algún objeto de autodefensa, como por ejemplo un espray) y que se basan en limitar la exposición a los riesgos del espacio público, lo que, de paso, limita su libertad de movimientos y su autonomía personal.

Los movimientos sociales y feministas del barrio del Poble-sec, avanzándose a la institución, establecieron un protocolo de acción durante las fiestas mayores del año 2015 para actuar ante las agresiones sexistas que pudieran producirse. El protocolo fue galardonado por el Consistorio con el Premio 25 de Noviembre (Día Internacional para la Eliminación de la Violencia hacia las Mujeres). Tras esta experiencia, durante el año 2016 se ha ido trabajando en el resto de distritos para poner en funcionamiento protocolos similares, pero adaptados a la idiosincrasia de cada fiesta: “Desde la Concejalía –explica Marta Cruells– hemos pedido que todos los protocolos incluyan unos mínimos elementos comunes, como la impartición de una formación básica a todas las personas responsables de la organización de cada fiesta. No es lo mismo una fiesta macro como la de Gràcia que una más pequeña como la de Nou Barris, que prácticamente no tiene conciertos”.

Durante las fiestas de la Mercè de 2016 se actuó siguiendo otra línea. Se colocó un stand en la avenida de la Reina Maria Cristina, que es donde se llevaban a cabo los conciertos que atraían a un público más joven. Dos personas atendían el stand y dos más deambulaban por la zona de conciertos. “Si presenciaban alguna situación de agresión o si alguien les reclamaba, actuaban directamente. Lo hicieron en un par de ocasiones. También se dirigieron personas al stand para informar que habían sufrido una agresión y pidiendo ayuda. En total hubo una decena de casos”, recuerda Marta Cruells.

Este mismo modelo también se puso en funcionamiento en las fiestas de la Lali Jove, el 12 de febrero, y el stand se instalará de manera permanente en la Vila Olímpica, una zona de ocio nocturno intensivo con abundancia de bares y discotecas, con mucha población extranjera que viene a pasar unos días de fiesta a Barcelona y muchos estudiantes universitarios con becas Erasmus. “Los Mossos –informa Cruells– detectaron un aumento de los datos de denuncia por agresión sexual en esta zona de la ciudad”.

Una de las actuaciones que se propusieron para las fiestas del Poble-sec consistía en detener la música cuando se produjese una agresión sexista y se informara del hecho a los asistentes por la megafonía. Que el motor del modelo urbanístico barcelonés se detenga del todo y vuelva a arrancar con una mirada diferente es algo que solo será posible gracias a la labor de vanguardia de los movimientos sociales y a la conciencia política de un consistorio con perspectiva de género. ■

Texto: **Sara Ortiz Escalante** Urbanista y socióloga. Col·lectiu Punt 6

Movilidad y seguridad, principales afanes de la trabajadora nocturna

La movilidad y la seguridad son los problemas que más afectan a la vida cotidiana de las mujeres que trabajan de noche en el área metropolitana, sobre todo de aquellas que se mueven en transporte público o a pie, según las conclusiones de un estudio participativo impulsado por el Col·lectiu Punt 6.

El urbanismo ha reproducido históricamente un modelo androcéntrico de ciudad que ha excluido a las mujeres del espacio público, considerado como un espacio predominantemente masculino. Solo hay que pensar que en nuestra sociedad ser un hombre público o ser una mujer pública tienen significados diferentes, y de qué modo estos significados se materializan en la configuración física de los espacios.

El problema se hace más evidente durante las horas nocturnas. La noche se ha concebido como un espacio prohibido para las mujeres, en el que nuestra presencia muchas veces es cuestionada, sobre todo cuando vamos solas, y en el que nuestros cuerpos se perciben como vulnerables, pero también como objetos. Esto ha influido en las percepciones

de seguridad de las mujeres en la noche –sobre todo en relación con la violencia sexual, que afecta a la parte más íntima de nuestros cuerpos– y limita nuestro derecho a la ciudad.

La mayor parte de los planes y proyectos urbanísticos que abordan el urbanismo nocturno se han centrado en lo que se denomina la economía nocturna de los centros de las ciudades, que busca la revitalización económica a través del ocio y el consumo de alcohol y que perpetúa una cultura nocturna predominantemente masculina y heteropatriarcal.

Así pues, la planificación urbana nocturna se ha centrado en una pequeña parte de la vida nocturna, reproduciendo una concepción romántica sobre los usuarios de la noche como grupo consumidor de ocio, sin reconocer que la noche también es un espacio de trabajo, cuidados y reproducción,

Un punto negro de la seguridad en relación con la movilidad y el transporte en horas de noche: el túnel para cruzar la Gran Via entre el Hospital de Bellvitge y la parada del Baixbus. En la imagen, la entrada al túnel por el lado del hospital.

Dos parajes peligrosos del área de Barcelona, especialmente para las mujeres que han de moverse de noche: el puente que conecta la estación del metro de Santa Eulàlia con el barrio de Collblanc en L'Hospitalet y, en la página siguiente, el paso subterráneo que conduce al Hospital de Bellvitge desde la parada del autobús, al otro lado de la Gran Via.

carente de todo glamour para aquellas personas que trabajan durante estas horas con impactos significativos en su vida cotidiana.

Con el afán de visibilizar la necesidad de incluir desde una perspectiva feminista interseccional la parte productiva/reproductiva de la noche, que rompa con la cultura nocturna predominantemente masculina y vinculada al ocio, el Col·lectiu Punt 6 nos planteamos realizar un proyecto de investigación con mujeres que trabajan de noche. “Nocturnes: la vida cotidiana de les dones que treballen de nit a l’Àrea Metropolitana de Barcelona” [Nocturnas: la vida cotidiana de las mujeres que trabajan de noche en el área metropolitana de Barcelona] es un proyecto de investigación-acción feminista participativa realizado entre 2015 y 2017 que analiza cómo la planificación urbana de las ciudades del área metropolitana de Barcelona condiciona la vida cotidiana de las mujeres que trabajan de noche y, más en concreto, estudia la influencia de los roles de género en la movilidad, la percepción de seguridad, la decisión de trabajar de noche, el desarrollo de la vida cotidiana, las relaciones sociales, la salud y las desigualdades laborales.

Este proyecto se ha realizado conjuntamente con la Fundació Àmbit Prevenció, la Secretaria de la Mujer de CC.OO., Ca la Dona e Irídia, y con la colaboración de un equipo de veinticuatro mujeres que trabajan de noche en diferentes sectores y zonas de trabajo (limpieza, atención sanitaria, cuidados geriátricos, policía local, servicio de emergencias sociales y trabajo sexual).

Transportes y seguridad insuficientes

La movilidad nocturna y la percepción de seguridad son los problemas que más afectan a la vida cotidiana de las traba-

jadoras de noche, sobre todo de aquellas que se mueven en transporte público o a pie. El transporte público no responde a la población de mujeres trabajadoras nocturnas: los horarios, la frecuencia y las rutas en horarios nocturnos dificultan su vida cotidiana. El sistema de transporte público conecta la periferia del área metropolitana con la ciudad de Barcelona, pero la conexión entre municipios es muy deficiente, en especial en el Baix Llobregat, pese a la proximidad geográfica entre municipios. No es que no haya transporte público, sino que la inversión de tiempo necesaria para trasladarse de un punto a otro es tan grande que se perjudica muy gravemente a las personas que más dependen de este transporte, sobre todo a ciertas horas de la madrugada (entre las 5 y las 6.30 horas) y los fines de semana, de modo más destacado en ciertas rutas.

La percepción de inseguridad también se identifica como elemento que limita el derecho de las mujeres a la ciudad y viene condicionada, en parte, por aspectos físicos del entorno como la monofuncionalidad de las zonas de trabajo y la falta de visibilidad en estas zonas. Pero también es un factor transversal con la movilidad: en el trayecto a pie hacia el transporte público, en las infraestructuras de movilidad y en el interior del transporte público.

El diseño de las infraestructuras ligadas a la movilidad no proporciona ni autonomía ni seguridad ni libertad de movimiento a las mujeres. Factores que van desde la configuración de las zonas de aparcamiento hasta los tipos de conexión a pie existentes entre el transporte y el puesto de trabajo o la residencia llevan a las mujeres a cambiar los recorridos, buscar alternativas o depender de otras personas para acudir al trabajo y volver de él. En estos lugares se han documentado casos de violencia sexual extremada-

mente preocupantes, como por ejemplo en el túnel que permite pasar, bajo la Gran Via, entre el Hospital de Bellvitge y la parada del Baixbus, o en el puente que conecta la estación de metro de Santa Eulàlia con el barrio de Collblanc en L'Hospitalet.

En zonas de trabajo monofuncionales la falta de diversidad de actividades y usos mixtos va ligada a un diseño no concebido para quien camina. Son zonas que presentan grandes deficiencias de transporte público, en las que la prioridad es el tráfico rodado, con avenidas amplias y no siempre bien iluminadas, donde no se ve a casi nadie caminando por la noche y que carecen de buenas conexiones con los barrios del entorno.

La inseguridad, además de basarse en elementos físicos, también está condicionada por aspectos sociales. Un tema muy preocupante es el miedo que provocan los grupos de personas ebrias, particularmente hombres, durante los desplazamientos nocturnos de los viernes y los sábados. Muchas mujeres comparten historias de acoso sexual vividas en los trayectos, lo que las ha obligado a cambiar de ruta para no dejar rastro de los recorridos y evitar que alguien las controle.

Los grupos más vulnerables

Conviene destacar la existencia de grupos más vulnerables a las agresiones. Tanto las trabajadoras de limpieza viaria como las trabajadoras sexuales sufren acosos sexuales y actos de violencia; una situación vinculada al modo en que se interpreta socialmente la presencia en el espacio público nocturno del cuerpo de una mujer y al tipo de trabajo que realizan, menos valorado desde este punto de vista social. Las trabajadoras sexuales se sienten vulnerables por el

hecho de ejercer en la calle, porque sus cuerpos se ven como objetos que pueden ser violentados y de los que se puede abusar más allá de su trabajo. Las trabajadoras de la limpieza viaria también sufren acoso y agresiones por ser mujeres que limpian la calle. La baja valoración social del trabajo de limpieza hace que muchas veces se les trate como un objeto más del mobiliario urbano o que se les acose o agrede.

Estos son algunos de los resultados que se han extraído del proyecto. El análisis de la vida cotidiana con la participación activa de sus protagonistas ha ayudado a visibilizar el uso que las mujeres hacemos de la ciudad nocturna, y a reivindicar nuestro derecho a la noche y a apropiarnos de ella independientemente del uso que le demos o de la actividad que desarrollemos durante esas horas. ■

Más información

Contenido del informe:

https://issuu.com/punt6/docs/nocturnes_catala

Vídeo sobre el proyecto:

<https://www.youtube.com/watch?v=LvKxqeAJRTY>

Vídeo sobre movilidad y seguridad:

<https://www.youtube.com/watch?v=vp3EZiQufsA&t=8s>

Vídeo sobre los impactos en la salud:

<https://www.youtube.com/watch?v=JC2oJY2OERc&t=7s>

Este proyecto ha sido posible gracias a una beca doctoral de dos años (2015-2017) de la Public Scholars Initiative del departamento de Graduate and Postdoctoral Studies de la Universidad de Columbia Británica (Vancouver, Canadá) y a una subvención otorgada a entidades por el Ayuntamiento de Barcelona en 2016.

Texto: **Blanca Valdivia** Socióloga. Col·lectiu Punt 6

Hacia un cambio de paradigma: la ciudad cuidadora

Repensar la ciudad desde una perspectiva feminista es dejar de crear espacios con una lógica productivista, social y políticamente restrictiva, y empezar a pensar en entornos que prioricen a las personas que los van a utilizar.

Los entornos urbanos son el escenario en el que desarrollamos nuestras vidas cotidianas, en una estructura urbana que está definida sobre la base de los valores de una sociedad capitalista y patriarcal y en la que ambos sistemas se retroalimentan. Como consecuencia de la dominación patriarcal y de su influencia en la producción del espacio, determinadas actividades son consideradas socialmente más importantes. Esto se materializa en una configuración urbana que jerarquiza actividades y usos, haciendo prevalecer unos frente a otros dedicándoles más espacio, mejores localizaciones y conectividad. Simultáneamente, las políticas neoliberales y los recortes provocan grandes desequilibrios sociales que se concretan territorialmente en fenómenos como la mercantilización del espacio público, la especulación, la gentrificación y/o la turistificación.

En esta ciudad social y económicamente injusta las características sociales como el género, la clase social, el ser una persona racializada, la identidad sexual, la diversidad funcional o la edad, entre otros aspectos, determinan los

privilegios y las opresiones que experimentamos en nuestro día a día en el espacio urbano.

La ciudad que tenemos es la materialización territorial de un modelo social y económicamente injusto, por lo que para acabar con las desigualdades sociales y económicas es imprescindible un cambio estructural de paradigma. Amaia Pérez Orozco señala que el feminismo reclama poner la sostenibilidad de la vida en el centro para poder alcanzar un vida digna de ser vivida y generar un bienestar encarnado y cotidiano tras todo el engranaje de trabajos remunerados y no remunerados, de políticas y procesos mercantiles y no mercantiles que van desde lo macro hasta lo micro, atravesando el nivel meso

El urbanismo feminista reivindica la importancia social de los cuidados sin que esto signifique encasillar a las mujeres en el rol de cuidadoras, sino asumiendo que todas las personas somos dependientes unas de otras y del entorno y que, por lo tanto, los cuidados deben ser una responsabilidad colectiva. Repensar la ciudad desde una perspectiva feminista es dejar de generar espacios desde una lógica produc-

tivista, social y políticamente restrictiva, y empezar a pensar en entornos que prioricen a las personas que los van a utilizar. Para ello se propone un cambio radical de prioridades a la hora de concebir los espacios y los tiempos en la ciudad.

Las personas en el centro

Este nuevo modelo urbano ubica a las personas en el centro de las decisiones, teniendo en cuenta la diversidad de experiencias y rompiendo con la estandarización de sujetos, cuerpos, vivencias y deseos. Busca, además, que los espacios estén adaptados a las diferentes necesidades de las personas y no que las personas se adapten a las condiciones del espacio. Este nuevo paradigma urbano se concreta en el modelo de la ciudad cuidadora, pensando ciudades que nos cuiden, que cuiden nuestro entorno, nos dejen cuidarnos y nos permitan cuidar a otras personas.

En una ciudad que te cuida los espacios públicos transmiten una percepción de seguridad, porque están bien señalizados e iluminados; hay gente alrededor que pueda ayudarte; son visibles, vitales y promueven el apoyo mutuo, por lo que cualquier persona puede caminar tranquila por la calle a cualquier hora del día sin temor a que la acosen o la agredan.

En este modelo urbano no existe un dominio de los vehículos motorizados que producen altos índices de contaminación, accidentes e inseguridad vial especialmente para las personas mayores y los niños y las niñas. La ciudad que te cuida prioriza una red de transporte público accesible, física y económicamente, que conecta con una amplia red peatonal y con diferentes espacios (productivos, reproductivos, espacios de ocio, deporte...) en una variedad de franjas horarias, con espacios de espera seguros y sin obligar a invertir una parte considerable de la jornada en desplazamientos.

Una ciudad que cuida no expulsa a las vecinas de sus barrios por contratos de alquiler abusivos, por la especulación y por regulaciones que solo velan por la propiedad, sino que permite acceder a una vivienda digna en condiciones económicas justas y promueve diferentes modelos de habitar más allá de la convivencia de la familia nuclear heteropatriarcal.

Un paradigma urbano que tiene en cuenta la diversidad y los cuidados asume que las personas somos funcionalmente diversas, que a veces estamos enfermas, tenemos dolores crónicos y que pasamos por diferentes etapas en el ciclo vital que hacen que no encajemos con unos ritmos y niveles de productividad impuestos y que generan frustraciones, miedos y merman nuestra autonomía a la hora de disfrutar de la ciudad.

La ciudad que cuida nuestro entorno no consume recursos territoriales, energéticos y ambientales sin límite. Intenta minimizar los residuos que produce y promueve acciones para limpiar el aire que nos contamina y el agua. Impulsa estrategias para el aprovechamiento de los recursos existentes, por ejemplo utilizando equipamientos y espacios infrautilizados y priorizando la rehabilitación de edificios y espacios frente a la práctica de la tabula rasa, tan frecuente en urbanismo. Fomenta la distribución equitativa de servicios, equipamientos y comercios de proximidad en los diferentes barrios, lo que da lugar a recorridos funcionales y

minimiza el uso del vehículo privado. La ciudad que se preocupa por el entorno construye corredores verdes y desarrolla estrategias para recuperar la flora y la fauna autóctonas.

Una ciudad que permite a las personas cuidarse proporciona espacios equipados para el ocio y la diversidad de prácticas deportivas, y favorece las relaciones interpersonales en espacios públicos exteriores o a salvo de las inclemencias meteorológicas, donde estar, sentarse, charlar y relacionarse, todo ello sin necesidad de mediación de ninguna actividad comercial. Esta ciudad también ofrece espacios para la participación política libres de la instrumentalización de los entes políticos.

Una ciudad cuidadora también te permite cuidar porque te proporciona el soporte físico necesario para el desarrollo de las tareas correspondientes, como hacer la compra, llevar a niños y niñas al colegio, acompañar a personas enfermas al centro de salud... Este soporte físico se concreta en espacios públicos con juegos infantiles para diferentes edades, con fuentes, baños públicos, vegetación, sombra, bancos y mesas y otros elementos, así como con equipamientos y servicios próximos que facilitan las actividades. La ciudad cuidadora favorece la autonomía de las personas dependientes y, además, permite conciliar las diferentes esferas de la vida cotidiana.

Barcelona se encuentra en un momento crucial en que las políticas urbanas decantarán el modelo de ciudad que se está configurando. Como señala Clara Greed, la planificación urbanística puede ser cualquier cosa que queramos, no es algo que esté prefijado, no es un don de Dios, sino una creación de realidades para mujeres y hombres. Es el momento de cambiar las realidades, construyendo una sociedad más justa erigida sobre los pilares de una ciudad cuidadora que cambie radicalmente los principios en que se ha basado nuestro modelo urbano. ■

Parque infantil en la plaza del Poeta Boscà, en la Barceloneta. En la página anterior, el espacio familiar Cadí del barrio del Raval.

El machismo es uno de los grandes obstáculos para el libre disfrute de la fiesta y para la convivencia entre las personas. Evitar lugares o situaciones por miedo a ser atacadas supone una limitación de la libertad que es también un efecto de la violencia sexista.

Texto: **Carla Alsina Muro** Poble Sec Feminista

Una experiencia pionera en el Poble-sec

Entidades y colectivos del barrio del Poble-sec crearon en 2015 un protocolo, la *Guía para unas fiestas feministas*, para prevenir las agresiones sexistas en la fiesta mayor y actuar frente a ellas. Se pretende hacer extensiva la guía a cualquier espacio de ocio del barrio y a la vida cotidiana.

En el año 2015 algunas entidades y colectivos del barrio del Poble-sec decidimos abordar el machismo en la fiesta mayor, entendiendo el machismo como una de las grandes problemáticas que impiden el libre disfrute de la fiesta y la convivencia de las personas.

Nos encontramos ante un fenómeno complejo, dado que, cuando queremos señalar y definir la violencia sexista, a menudo se nos hace difícil establecer un límite claro entre las violencias física, psicológica y sexual. Por ejemplo, entendemos que evitar lugares o situaciones por miedo a ser atacadas física o sexualmente es también un efecto de la violencia sexista, porque supone un condicionamiento de la libertad de movimientos de mujeres, lesbianas y trans.

No debemos perder de vista que el objetivo último de las agresiones machistas es evidenciar quién detenta el poder y, por tanto, una posición de privilegio social. Este fenómeno ordena jerárquicamente no solo las relaciones entre las personas, sino también el espacio público, la economía y la política. Ante una realidad de la cultura de la violación defendemos la cultura de los afectos, es decir, una cultura que tenga en cuenta la interrelación personal desde el buen trato y la libertad de opciones. Además, entendemos que el consentimiento ha de ser explícito y libre, y que siempre va asociado a prácticas, situaciones y personas determinadas.

La violencia machista no es fruto de situaciones casuales, individuales e íntimas, sino que es una consecuencia de la sociedad patriarcal. Por este motivo, la respuesta que hay que darle no puede ser aislada, sino organizada y colectiva.

El documento que tenía que dar respuesta a esta situación, construyendo una cultura de fiesta mayor libre de machismo, lo denominamos en un inicio “protocolo”. Surgió como iniciativa de diferentes entidades del Poble-sec para decidir colectivamente cómo tenía que ser la fiesta mayor. Durante dos años nos hemos organizado en el marco del colectivo Poble Sec Feminista para construirlo y hacerlo extensivo a todo el barrio.

En el año 2016 el proceso ganó el Premio contra la Violencia Machista que otorga el Ayuntamiento de Barcelona con motivo del Día Internacional contra la Violencia hacia las Mujeres, que se celebra el 25 de noviembre.

En el proyecto, del que se hizo eco el pregón de la fiesta mayor del año 2016, logramos implicar a ocho entidades locales gracias a un trabajo de sensibilización sobre la necesidad de afrontar el machismo de modo colectivo. Desde entonces hemos conseguido crear un espacio unitario de fiesta con todas las entidades adheridas al protocolo.

Habiendo empezado por la fiesta mayor como espacio de encuentro comunitario, nuestra voluntad es hacer extensiva

Texto: **Clàudia Rius i Llorens** Periodista

Urbanismo y género de Barcelona para el mundo

Desde la red estratégica Metropolis Women, presidida por la concejala barcelonesa de Feminismos y LGTBI, se trabaja para incorporar la visión de género a la Asociación Mundial de las Grandes Metrópolis, que reúne a 138 ciudades.

la propuesta a todos los espacios de ocio del barrio, abiertos o cerrados, y a la vez a nuestra vida cotidiana en el espacio público.

El doble objetivo con que trabajamos responde a las dimensiones individual y colectiva de las agresiones sexistas en espacios de ocio. Por un lado, abordamos la dimensión colectiva desde el ámbito de la cultura y, por tanto, desde el imaginario de la propia fiesta. El objetivo es velar y trabajar por una fiesta mayor feminista, lo que significa promover un cambio de paradigma cultural en lo referente a los contenidos de la fiesta y también en el ámbito de las relaciones humanas que se establecen en ella, los mensajes que se lanzan, la disposición del espacio, los tipos de actividades programadas teniendo en cuenta las diferentes edades y procedencias, etc.

Por otro lado, nos ocupamos de la dimensión individual de la vivencia de la fiesta y en este sentido nos marcamos como objetivo transversal el empoderamiento de las personas ante las agresiones sexistas. La idea es garantizar que la fiesta se convierta en un espacio de seguridad y confianza en el que, en caso de producirse una agresión machista, las personas afectadas se sientan con suficiente confianza para hacerle frente por sí mismas o dispongan de puntos de apoyo para denunciar dichas situaciones. La prevención incluye charlas para explicar qué se puede considerar una agresión sexista y cómo identificar situaciones de violencia, haciendo hincapié en los conceptos de límite y consentimiento.

Dos años después del inicio de este proyecto para promover la perspectiva de género en la fiesta mayor, hemos creído oportuna una revisión del proceso y hemos reescrito el documento marco, la *Guía para unas fiestas feministas*, que presentamos actualizada a finales del pasado mes de mayo. ■

La Asociación Mundial de las Grandes Metrópolis, conocida con el nombre de Metropolis, es un espacio de lobby integrado por 138 ciudades que reivindica el papel central de las urbes a escala internacional y permite el intercambio de conocimientos y de buenas prácticas urbanísticas. Ada Colau es una de las copresidentas de Metropolis, cuya secretaría general se encuentra en Barcelona. La organización cuenta con una red estratégica, Metropolis Women, que trabaja para incorporar la visión de género a la asociación. La presidencia de esta red recae en Barcelona, y desde hace un año la asume Laura Pérez Castaño, concejala de Feminismos y LGTBI.

Se inicia así una nueva etapa en la que Metropolis Women se concibe como un instrumento para incorporar la perspectiva de género, con la misión de construir unas ciudades más humanas que sitúen la vida cotidiana en el centro de las políticas urbanas. “El objetivo principal es dotar a Metropolis de visión de género”, explica Sílvia Llorente, jefa de proyectos de la iniciativa. Metropolis Women no se concibe solo como una sección concreta de la asociación, sino como una línea estratégica transversal. Este enfoque sigue la dinámica del Ayuntamiento de impregnar todas las políticas de visión de género.

Metropolis, mediante Metropolis Women, trabaja para otorgar a todas las personas el derecho a la ciudad, como decía el filósofo Henri Lefebvre, para que se acerquen y participen del entorno urbano. “Cuando se habla de urbanismo todo se plantea como si fuese neutro, y no lo es. Las ciudades son los espacios físicos de nuestra sociedad, en las que, por lo tanto, también se reproducen roles y desigualdades”, afirma Llorente.

Las ciudades que participan en Metropolis se dividen en cinco regiones: Europa, Asia-Pacífico, África, América del Norte y América del Sur. Es preciso tener en cuenta que incluye territorios como Mashhad (Irán), Seúl (Corea del Sur), Bogotá (Colombia) o Montreal (Canadá), de donde es el presidente de la Asociación, Denis Coderre.

No todas las urbes trabajan en la misma línea ni priorizan incorporar la perspectiva de género a las políticas urbanas.

Las políticas urbanas han de tener en cuenta las diferentes formas de movilidad, que varían en función del ciclo de vida y de los roles de género en la estructura social. A la derecha, ascensor de acceso a la estación del metro de la Sagrera. En la página siguiente, paso de peatones en la Meridiana.

En el seno de Metropolis, solo el 18 % del total de representantes de las ciudades asociadas son mujeres. Para revertir estas y otras discriminaciones, y bajo la nueva presidencia de Barcelona, en octubre de 2016 se aprobaron en Bogotá las nuevas líneas estratégicas de la asociación. Se pretende, en primer lugar, dotar a todas sus estructuras de una visión de género, y definir una nueva agenda política que incluya dicha perspectiva. En segundo lugar, identificar y compartir las buenas experiencias que llevan a cabo las ciudades miembros y crear sinergias que generen nuevos conocimientos. Por último, posicionar Metropolis como un referente internacional de políticas urbanas con visión de género.

En el ámbito interno, Metropolis ya ha logrado cambios que han repercutido en toda la organización, como por ejemplo el otorgamiento a Metropolis Women de voz y voto en el consejo de administración, máximo órgano de toma de decisiones. Siguiendo la apuesta por una ciudad diversa, cuidadora y sostenible planificada para facilitar la vida cotidiana de las personas, la red de mujeres ha elaborado una agenda política con dos líneas temáticas: la movilidad sostenible y la seguridad en el espacio público.

En cuanto a la primera, Sílvia Llorente argumenta que hay políticas urbanas que no tienen en cuenta otras formas de movilidad –como por ejemplo la de las mujeres–; una movilidad que varía en función del ciclo de vida y los roles de género en la estructura social. Por eso es imprescindible analizar cuáles son los motivos que originan los desplaza-

mientos, sus características y su espacio temporal. “El transporte público debe responder a la diversidad de necesidades; la ausencia de respuesta repercute sobre el derecho a la ciudad de las mujeres”, expresa Llorente.

En referencia a la seguridad en el espacio público, hasta ahora se ha enmarcado en un modelo patriarcal que se asocia con la criminalidad: si no hay violencia, hay seguridad. La jefa de proyectos de Metropolis Women afirma que se requiere un cambio conceptual, porque se ha constatado que la percepción de la seguridad es una construcción fundamentada en las posiciones que ocupan mujeres y hombres en la estructura de poder y los roles tradicionales respectivos en el espacio público. “Tenemos que leer la ciudad con otros ojos y velar por la seguridad de todas”, reflexiona Llorente.

Para lograrlo, la presidencia de Metropolis Women, junto con ciudades como Seúl, Quito y Bruselas, ha presentado una propuesta a la convocatoria internacional Pilot Project de Metropolis. El objetivo es crear una auditoría de género que guíe a los diferentes gobiernos de las ciudades miembros en la implementación de políticas públicas para combatir la violencia sexual en el espacio urbano.

Un modelo internacional

“En el seno de Metropolis, Barcelona se concibe como una ciudad feminista, pionera y referente en las políticas de género”, declara Sílvia Llorente. La ciudad recibe muchas

peticiones de participación en todo tipo de seminarios y congresos. “No vamos solo allí donde el discurso es similar al nuestro, sino también donde podemos abrir rendijas e incorporar la visión de género”, añade.

Barcelona lleva a cabo políticas de cambio, pero aún puede fijarse en otras metrópolis. En términos de carácter técnico, como por ejemplo los presupuestos con visión de género, el referente es Bruselas. En lo que a dinámicas participativas se refiere, la mirada se mueve hasta las ciudades de las dos Américas. De allí destacan el trabajo comunitario de las asociaciones feministas y de mujeres y las políticas de los gobiernos para combatir la violencia sexual en el espacio público, precisamente porque son ciudades con tasas elevadas de inseguridad.

La presidencia de Metropolis Women remarca la necesidad de pensar ciudades que respondan a la diversidad de funciones, usos y actividades sostenibles en un mismo espacio para garantizar, como diría Jane Jacobs, una “danza urbana” constante, en la que una multiplicidad de personas den vida a nuestras calles y las hagan activas y seguras. Y es que, resume Llorente, “la perspectiva de género es el instrumento principal para construir unas metrópolis en las que el derecho a la ciudad sea democrático y, por tanto, es importante que esté presente en el ADN de Metropolis”. ■

Ocho puntos clave para la movilidad inclusiva

1. Construir un modelo de ciudad cocreada, inclusiva y sostenible en el que se entienda el derecho a la ciudad como un derecho democrático fundamental. En el centro se debe situar el concepto de “cuidado”, es decir, las actividades reproductivas de la sociedad que a menudo se traducen en tareas domésticas y que implican cuidar de los demás.
2. Dotarse de un modelo de gobernabilidad con perspectiva de género, en que las mujeres participen en el diseño e implantación de las políticas de movilidad. Debe ser ser metropolitano, multinivel, intersectorial y coproductivo.
3. Incorporar los usos personales, sociales y familiares a los valores de uso de la ciudad, que han de ser plurales y basarse en las necesidades de la vida cotidiana.
4. Promover una movilidad urbana democrática que sea accesible física, económica y socialmente, para que se adapte a toda la ciudadanía y favorezca la autonomía de las personas.
5. Partir del concepto de ciudad compacta y mixta, que privilegie el uso de un transporte público sostenible basado en la proximidad, la adaptación de horarios y frecuencias y la conexión entre ciudades y áreas periurbanas y rurales, y que proteja la salud de la ciudadanía.
6. Reconocer que hombres y mujeres perciben y viven de modo diferente su seguridad, que es un derecho fundamental. Teniendo en cuenta esto, velar por la seguridad física y psicológica general, prestando atención a indicadores que vayan más allá de los conceptos de conflicto, criminalidad o ausencia de seguridad.
7. Utilizar estrategias de interseccionalidad a la hora de formular políticas inclusivas de movilidad urbanas, que deberían incorporar todo tipo de categorías sociales: clase, edad, origen y orientación sexual, diversidad funcional, etc.
8. Favorecer la creación de nuevas maneras de desplazarse respetuosas con el medio ambiente y con la preeminencia del transporte público.

La Barceloneta hace años que sufre las consecuencias de la especulación y la movilización vecinal ha sido constante. A la derecha, una calle de la Barceloneta con un cartel en contra de los pisos turísticos en un balcón. En la página siguiente, asamblea de vecinos sobre los problemas de la vivienda.

Texto: **Socorro Pérez Rincón** Profesora asociada del Departamento de Geografía de la Universidad de Barcelona

Feminismo popular y resistencia contra la gentrificación

El feminismo popular halla su expresión en múltiples formas de lucha por el espacio urbano que rompen el estereotipo de la pasividad femenina y llevan a las mujeres de la vulnerabilidad a la resistencia.

La mirada y las necesidades diferenciadas de las mujeres han sido excluidas de los modelos urbanos. Lejos de considerar su experiencia, el urbanismo neoliberal se ha centrado en concebir espacios que privilegian la gentrificación y estereotipan los roles de género. Se aplican políticas excluyentes que provocan una feminización de la pobreza con efectos especialmente visibles en los barrios turísticos.

En las movilizaciones sociales que tienen como objeto la lucha por el espacio urbano y la visibilización de las desigualdades, el papel de las mujeres, no siempre tan visible como debiera, acostumbra a ser fundamental. El feminismo y el movimiento urbano popular aparecen como diferentes registros de lucha para redefinir las relaciones desiguales, uno a través de la política de cuerpo y otro a través de la lucha por el espacio urbano. Se reconoce el carácter de género propio de esta movilización, definiéndola como otra manifestación

específica de las desigualdades por diferencias de sexo pero representadas en la división del espacio urbano.

Las condiciones de vida y el rol de las mujeres en los barrios céntricos deteriorados y en proceso de gentrificación es un fenómeno poco documentado. En el caso de los movimientos urbanos en Barcelona, el feminismo popular halla su expresión en múltiples formas de lucha por el espacio urbano que rompen el estereotipo de la pasividad femenina y llevan a las mujeres de la vulnerabilidad a la resistencia en ámbitos como la exigencia al derecho a la vivienda, la reivindicación de los espacios colectivos o la defensa de los barrios populares de procesos especulativos de transformación urbana para la industria turística.

El acoso inmobiliario se convierte en la más clara representación del desplazamiento constante de los más pobres para elitizar los barrios. Cuando un espacio se visualiza atractivo se activan los mecanismos de especulación y la

consecuente expulsión que afecta especialmente a las mujeres de menores recursos, mecanismos que tienen como efecto una reconcentración espacial de pobreza feminizada.

El mercado de la vivienda de Ciutat Vella se caracteriza, en primer lugar, por contar con edificios de viviendas muy deteriorados debido a la desinversión de los dueños, propietarios de edificios completos. Asimismo, por la concentración de alquileres antiguos congelados, acogidos a la ley de arrendamientos de 1964, que preveía contratos indefinidos y no permitía la subida del precio del alquiler. Otro de los factores característicos de este mercado es la concentración de contratos precarios realizados a personas inmigradas. Finalmente, las expectativas de revalorización de los inmuebles abiertas por los planes de reforma urbana en diferentes momentos han acentuado una lógica de expulsión social con diferentes ciclos que coinciden con grandes reformas urbanas, momentos de crisis y planes de regeneración urbana. En este escenario el mobbing inmobiliario es una práctica habitual que solo desde hace pocos años se ha tipificado como delito.

Un titular de periódico del año 2005 ya empezaba a denunciar este delito de acoso reconociendo que el problema tiene cara de mujer: “El mobbing inmobiliario aumenta un 25 % en Barcelona. La mayoría de los casos están en Ciutat Vella y afectan a mujeres mayores que viven solas”. Los entornos próximos a edificios patrimoniales son susceptibles de la más violenta especulación con fines de transformación turística; tal fue el origen del mobbing realizado a veinticuatro familias del entorno del museo Picasso, en 2015, cuando el propio Ayuntamiento autorizó la demolición de un edificio habitado sin tener la constatación de su estado ruinoso ni de cómo afectaría a sus vecinos. Después de la presión inmobiliaria solo quedó una vecina de alquiler antiguo resistiendo la violencia inmobiliaria con el apoyo vecinal, y que finalmente fue realojada.¹ En este caso, el edificio era una antigua fábrica con vivienda, que con el tiempo se transformó en una propiedad de gran potencial inmobiliario por su proximidad al circuito turístico del Born.

En 2009 se crea la Asociación de Afectadas por Mobbing Inmobiliario, promovida por la abogada Laia Serra para dar visibilidad a los casos de asechamiento inmobiliario. Así nos explicaba su experiencia una afectada de setenta años:

“[...] Desde 1996 tengo problemas de mobbing. Las afectadas son básicamente mujeres mayores, con rentas limitadas. Sufrimos acoso desde hace unos veinte años con hechos muy graves. El miedo es fundamental en la táctica del acosador inmobiliario: cortes de agua, no cobrar el recibo, amenazas, soltar ratones, colocar a gente que molesta. El acoso se debe a que aquí la propiedad privada está por encima de cualquier derecho humano. Por eso fundamos la asociación contra el acoso inmobiliario. La gente empieza a tomar conciencia y a perder el miedo a decir que aquí está”.²

Otro ejemplo emblemático de movilización tuvo lugar en la Barceloneta en 2008, impulsada por la Associació de Veïns de l'Òstia y la Plataforma de Afectados por la Modificación del Plan General Metropolitano, dos colectivos compuestos mayoritariamente por mujeres conscientes de los problemas de vivienda en el barrio y que rechazaban el llamado Plan de Ascensores. A base de movilizaciones, estos dos colectivos detuvieron un gran proyecto urbanístico que hubiera provo-

cado una reurbanización de la Barceloneta, un plan con un camuflaje discursivo a favor de mejorar la accesibilidad, cuando en realidad lo que se promovía era una gran operación especulativa y la destrucción masiva de la vivienda tradicional. Se difundía un discurso políticamente correcto que defendía la configuración de un barrio totalmente accesible, pero que en realidad enmascaraba un gran proyecto inmobiliario para expulsar a los vecinos de alquiler moderado y potenciar los apartamentos turísticos.

Este tipo de protestas y otras muchas luchas invisibles ejemplifican el uso transgresor del cuerpo para señalar cómo los paisajes urbanos son transformados por proyectos neoliberales. El cuerpo tiene voz en las reivindicaciones sociales cuando estas se convierten en escenificaciones públicas de las desigualdades, unas escenificaciones con un enorme potencial subversivo que ponen de manifiesto la artificiosidad de los proyectos y su concepción mercantilista del espacio público y los derechos sociales.

Estas manifestaciones del feminismo popular son la expresión pública del significado oculto de la planificación neoliberal con la implantación de sus políticas de recorte social y la priorización de la imagen urbana en lugar del bienestar humano. En este sentido, las alegorías que utilizan los movimientos son formas subversivas de discurso y de praxis con las que se denuncian los mecanismos que generan paisajes urbanos exclusivos y excluyentes. ■

Notas

1.- *Directa*, 4 de diciembre de 2015. “L'Ajuntament de Barcelona acusa la Delegació del Govern d'autoritzar un enderroc 'contrari als preceptes de la llei'” [El Ayuntamiento de Barcelona acusa a la Delegación del Gobierno de autorizar un derribo “contrario a los preceptos de la ley”].

2.- Entrevista realizada a las afectadas para la investigación doctoral de la autora. PÉREZ RINCÓN, S. 2014. *Voces femeninas en barrios en transformación: desorden aparente y realidades paralelas*. Universidad de Barcelona: Barcelona.

Fotograma de la película *Jeanne Dielman, 23, quai du Commerce, 1080 Bruxelles*, de Chantal Akerman (1975).

En la página siguiente, imagen de la película de Helke Sander *Nr. 1 – Aus Berichten der Wach- und Patrouillendienste* (1984).

Texto: **Esther Fernández Cifuentes** Grupo de investigación Cuerpo y Textualidad. UAB

Sinfonía para una ciudad feminista

La nueva visibilidad de la mujer y de sus reivindicaciones buscará perpetuarse también a través del cine, que reflejará las acciones políticas de los colectivos feministas de la segunda ola, y del que se hará un uso propagandístico para impulsar la toma de conciencia.

Con la aparición del dispositivo cinematográfico se multiplican las imágenes de las ciudades posibles: recogiendo el testimonio del *flâneur*, esa figura histórica convertida en literaria por Charles Baudelaire, el cineasta, como el fotógrafo, se convierte en el vagabundo que transita la metrópolis y la captura con su lente. El *flâneur*, criatura de la modernidad, ese ocioso que se ejercitaba en el deambular por las calles, ávido espectador del entramado urbano y de la vida que allí sucede, se convierte en artista al transformar su experiencia en lenguaje. Su disposición a la contemplación de la ciudad, así como la movilidad espacio-temporal en el interior de esta, encuentran en el cineasta a un heredero, a un mirón capaz de recrear y moldear con su lenguaje a los propios espacio y tiempo. La ciudad será el objeto de algunas de las primeras obras cinematográficas, como *Milan, Place du Dôme*, de los hermanos Lumière (1896), de vocación documental, y material para la experimentación formal en títulos como *Berlin: Die Sinfonie der Großstadt*, de Walter Ruttmann (1927), así como escenario

distópico para describir las miserias de la sociedad que la diseña, como en *Metropolis*, de Fritz Lang (1926) o *The crowd*, de King Vidor (1928), y, más tarde, imagen de la destrucción bélica en el neorrealismo italiano.

El acto de inmersión en la multitud, es decir, el flanqueo del espacio privado para penetrar en aquel público propio de la *flânerie*, definida en el siglo XIX, será un gesto reservado a los hombres, así como la observación lúdica lo será a la clase burguesa. Sin un equivalente en la mujer perteneciente a esta clase social, serán las prostitutas las más cercanas a esta figura que merodea por el entramado urbano, si bien constituye para estas el lugar de exposición desde el que ofrecer su fuerza de trabajo. La ocupación del espacio público por parte de las mujeres se relacionará por tiempo con el trabajo sexual, que encuentra su equivalente en la locución “hacer la calle”. Aunque la industrialización será responsable de la paulatina separación entre los espacios público y privado desde el siglo XVIII en Europa, su desarrollo necesitará del tránsito de las mujeres por este primero:

durante la segunda mitad del siglo XIX, en ciudades altamente industrializadas como Londres, las mujeres se incorporarán en gran número como mano de obra en las fábricas, mientras que el fin de siglo convertirá a las burguesas parisinas en consumidoras que se acercarán hasta los primeros grandes almacenes construidos en la vía pública.

La toma de las calles se convertirá en herramienta de las primeras movilizaciones de mujeres feministas que, mediante el gesto de hacerse presentes, de situarse en el espacio de la política, buscarán una nueva posición en la sociedad. Los cuerpos del movimiento sufragista y también del feminismo de la segunda ola se personarán en el espacio público para resistir así a su destierro al espacio doméstico, en un afán por alcanzar nuevas condiciones de posibilidad. Pisar la calle devendrá un acto de autoliberación.

La nueva visibilidad de estos cuerpos y de sus reivindicaciones buscará perpetuarse también a través del cine, dispositivo que inscribirá las acciones políticas de los colectivos feministas de la segunda ola y del que se hará un uso propagandístico para impulsar la toma de conciencia feminista, cuando no servirá como vehículo de autoexpresión o como lugar desde el que proyectar nuevas imágenes de las mujeres. Asimismo, la interrogación y transfiguración del lenguaje cinematográfico, en trabajos con vocación formalista, buscará desvelar los códigos ideológicos de la representación.

La cautividad doméstica

Una película como *Jeanne Dielman, 23, quai du Commerce, 1080 Bruxelles*, de Chantal Akerman (1975), representa el encierro que supone para las mujeres la ideología del hogar y su limitación al trabajo de cuidados o repro-

ductivo. Y nos muestra a su protagonista, una viuda belga de mediana edad y de clase trabajadora, cautiva en ese espacio doméstico en el que ya no hay marido, pero en el que persiste el patriarcado. El olvido de sí para cuidar al otro – sea al hijo, sea a los hombres que le proporcionan dinero a cambio de sexo–, la renuncia al deseo o la imposibilidad de expresarse constituyen los muros en que se encuentra recluida. La insistencia ante la cámara de ese apartamento, filmado desde distintos ángulos y en planos fijos que subrayan, como su duración, la estaticidad de la existencia de su protagonista, delimita el espacio en el que desplegar el eslogan “lo personal es político”. Atrapada en la repetición de unos gestos que son, en su mayoría, trabajo no remunerado, Jeanne termina por desafiar, con la acción de su cuerpo, el orden establecido.

Si el título de Akerman hacía visible el trabajo que mantiene funcionando la ciudad y el sistema capitalista tras los muros de la residencia familiar, la película de Helke Sander *Nr. 1 – Aus Berichten der Wach- und Patrouillendienst* (1984) incide en cuestiones como la feminización de la pobreza y la derivada dificultad para acceder a la vivienda. La protagonista de este film, cargada con dos hijos y un mensaje de socorro, escala hasta lo alto de una grúa para reclamar un domicilio. Desde las alturas, con la vista puesta sobre esa ciudad que la relega a la marginalidad, deja caer su mensaje, y con él plantea la necesidad de construir; desde esa misma grúa, una nueva urbe que se ajuste a las necesidades de las mujeres.

Opresiones tras la revolución

Ambas obras ponen el foco en la experiencia de la mujer de ciudad y descubren las grietas a reparar, como también la

Born in Flames
(1984), de Lizzie
Borden

Young Filmmakers / Album

película de Lizzie Borden *Born in Flames* (1984), aunque en esta se ensayan algunas de las soluciones. Ambientada en la Nueva York del futuro y en una fallida revolución social-demócrata, la cinta nos sitúa ante una diversidad de voces de mujeres en su cruce con la raza, la clase o la orientación del deseo y sus distintas necesidades. El mantenimiento de las opresiones tras la revolución llevará a los distintos grupos de mujeres a organizarse y a tomar las calles para defender sus puestos de trabajo, así como a combatir el acoso callejero o a cooperar en los trabajos de cuidado con tal de facilitar la conciliación del trabajo doméstico y productivo. La movilización, la creación de alianzas, la acción directa y la toma de canales de comunicación desde los que enunciarse como sujetos políticos, serán las fórmulas practicadas para conseguir la emancipación.

El cine feminista ha propuesto la creación de una nueva visión social, ha imaginado nuevas subjetividades y espacios habitables, creando imágenes en las que improvisar nuevas formas de comunidad. La ciudad incendió los deseos utópicos de sufragistas y activistas feministas de conquistar un espacio que les había sido negado y se situó como lugar desde el que explorar la vida pública y privada de la mujer en expresiones como la cinematográfica, posibilitando la aparición tras la cámara de una tardía *flâneuse*. Hoy es necesario seguir alimentando nuestras fantasías colectivas para transformar la ciudad en un espacio igualitario y libre de sexismo; es necesario reescribir los usos de la ciudad desde la diversidad de sujetos políticos que la habitan. ■

Texto: **Zaida Muxí Martínez** Doctora arquitecta

Un futuro diferente es posible

Los cambios de los que surgirán las nuevas ciudades serán feministas porque estarán basados en la vida y no en la producción; en los cuidados y no en la depredación; en la colaboración y el mutuo apoyo y no en la competencia, valores todos defendidos por los feminismos.

Nos encontramos inmersos en una época de crisis, que augura grandes cambios y es desde las ciudades desde donde se llevarán a cabo. Diferentes razones dan el protagonismo a las ciudades: la mayoría de la población mundial vive ya, desde 2008, en entornos urbanos; los gobiernos locales sufren y gozan directamente las dificultades y los beneficios de las personas que las habitan, y las ciudades son los sistemas de máxima complejidad, por lo tanto espacios fértiles para ser las incubadoras de los cambios. Y estos cambios serán, sin duda, informados desde los feminismos.

Lo que me lleva a afirmar que los cambios serán feministas es que estarán basados en la vida y no en la producción; en los cuidados y no en la depredación; en la colaboración y el apoyo mutuo y no en la competencia. En definitiva, valores defendidos por los feminismos, como lo hiciera entre 1404 y 1405 Christine de Pizan a través de su libro *La ciudad de las damas*, en el cual soñó y describió una ciudad que perduraría en el tiempo, en la que reinaría la paz y en la que las mujeres serían tratadas en igualdad.

Las utopías y prácticas feministas a lo largo de los siglos son espejos en los que mirar otra organización posible de nuestra sociedad y, por lo tanto, un futuro diferente. Desde las beguinas medievales y su mundo alternativo al dominante, de sororidad y apoyo, donde vivir al margen de lo reglado para ellas, hasta las casas de madres surgidas a partir de 1980 como espacios para la autoorganización de los cuidados, el apoyo y la formación entre las mujeres de un barrio.¹

Los cambios que imagino se verán facilitados por las tecnologías, y transformarán el mundo del trabajo productivo tal como se ha concebido desde la revolución industrial. Las máquinas hasta ahora han servido para producir más, en línea con la competitividad y la productividad entendidas como cantidad, sin tener en cuenta sus efectos colaterales ni futuros. Imagino una sociedad con conciencia de la finitud de los elementos, que tendrá en cuenta el mantenimiento de la vida y de los recursos; por lo tanto, el sistema organizativo tiene que ser necesariamente otro. El sistema depredador

patriarcal nos ha llevado a una vía muerta. Por ello, podemos hablar de un futuro en que el trabajo será una faceta más, pero no preponderante de nuestras vidas; porque los tiempos de las relaciones, de la política y del compromiso con nuestro entorno natural y social serán los predominantes. Un mundo de tiempos y espacios compartidos y cogestionados, de tiempos y relaciones sociales no mercantilizadas, en que el trabajo remunerado seguirá siendo necesario, pero no la base de nuestra existencia ni de nuestras ciudades. Tal como expresó Marina Garcés en su intervención en el Aula Oberta del Institut d'Humanitats, en octubre de 2016, a propósito del futuro de las humanidades –que no deja de ser una reflexión sobre nuestro futuro como humanidad–: “Lo que está en juego, en definitiva, es qué significa ser humanos, la victoria de ‘lo necesario contra lo imperativo’, es decir, entre la necesidad de vivir comprometidos con el sentido de lo que es ser humanos y el imperativo del proyecto epistemológico del capitalismo”.

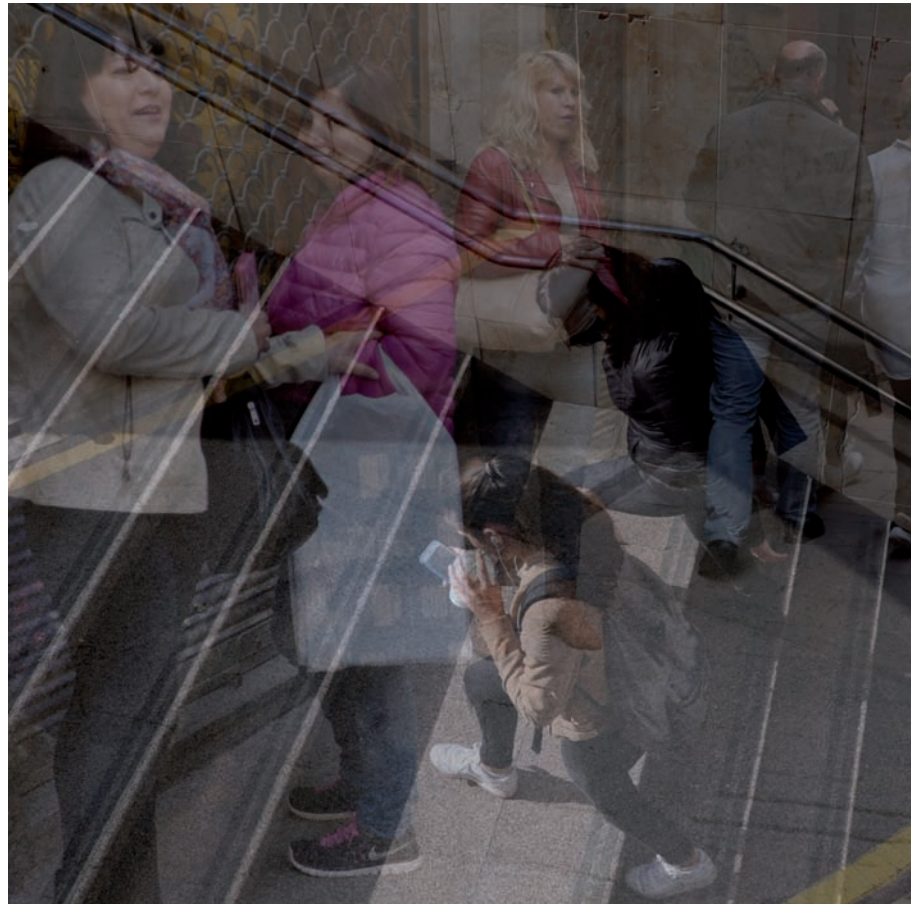
El cuidado como prioridad y valor esencial

Las ciudades que me gustaría imaginar para las futuras generaciones tendrían el cuidado como prioridad y valor esencial. Los cuidados en acepciones múltiples, de una misma y de los otros, cuidar y ser cuidada. Ciudades pensadas para las prioridades de la vida y las necesidades diferentes de cada persona, según edades y capacidades. Ciudades que no expulsen, sino que reciban. En las que no haya exclusiones porque todas las personas, desde las diferencias, podremos aportar a una construcción colectiva por un bienestar común.

Llegará un momento en que lo físico de la ciudad, especialmente las estructuras e infraestructuras, ya serán suficientes, o hasta podrán sobrar, y por lo tanto será necesario entretejer y moldear lo existente para las diferentes cotidianidades. Nuevamente podemos remitirnos a la historia de las aportaciones de las mujeres a las ciudades. La ciudad proyectada como escaparate del poder que olvidaba, y olvida, a sus sectores más débiles representó y representa para muchas mujeres la oportunidad de aportar y trabajar en la mejora y la humanización de los espacios y con las personas olvidadas, de manera copartícipe entre habitantes de los barrios y personas externas; en una transformación social, económica, educativa y espacial.

En esta ciudad futura el vehículo de movilidad individual estaría en desuso, sea cual sea su fuente de energía, ya que el espacio público es compartido, y siendo escaso no se puede entregar a usos individuales desproporcionados. Los transportes públicos de calidad, de varias modalidades, permitirán llegar sin dilación a todos los rincones y la mayoría del espacio público estará a disposición de las personas. Usos aún no desarrollados de la informática aplicada a la movilidad permitirán que esta se ajuste a las necesidades cambiantes de la sociedad, con frecuencias que se modifiquen según las demandas, recorridos alterados para atender afluencias diversas según horarios, etc.

La ciudad futura será querida y cuidada por las personas que la habiten de forma permanente o de paso, y que de manera recíproca se sientan arropadas por ella. Una ciudad de tiempos más lentos, de proximidades; en equilibrio con un entorno natural biodiverso, productivo y reproductivo.

Accesible a la naturaleza, que entre para ablandar la dureza pétrea heredada de los siglos XIX y XX. Una ciudad que no se expanda al infinito y que se alimente energéticamente del sol y del viento, que recupere y reutilice las aguas de lluvia y residuales.

Una ciudad en la que podamos elegir la manera de vivir el entorno doméstico y cotidiano, con opciones para vidas diferentes, espacios compartidos y colectivos para la nutrición, los mantenimientos diversos y los cuidados. Una ciudad que se adapte a nuestras edades y necesidades.

Seguramente, a quienes conozcan los pensamientos feministas sobre la ciudad todo les sonará muy conocido y ya dicho. Aunque el camino por recorrer sea aún largo, hay en la actualidad indicios de cambio que provienen de las nuevas fuerzas municipalistas, que en el caso de Barcelona son indudablemente feministas y están dando espacio, visibilidad y voz a las personas que quieren imaginar y trabajar para que esta ciudad futura sea cada día más posible. ■

Nota

1.– SPAIN, Daphne “La importancia de los espacios de género urbanos en el ámbito público”, en *Urbanismo y género: una visión necesaria para todos*. Barcelona: Diputació, 2006.

Texto: **M. Àngels Cabré** Escritora y directora del Observatori Cultural de Gènere

Las Barcelonas de Aurora Bertrana

Los años republicanos fueron la época dorada de Bertrana, tanto desde el punto de vista de la creación literaria como por su actividad pública.

Este año se conmemora el 125 aniversario del nacimiento de la escritora Aurora Bertrana (Gerona, 29 de octubre de 1892 – Berga, 3 de septiembre de 1974), un buen motivo para revisar su figura y su obra, que han sido largamente olvidadas. Los que estudiamos en la escuela los libros de su padre, Prudenci Bertrana, nunca oímos nombrarla ni de pasada.

Ahora muy celebrada durante los años de la República, en especial gracias a sus libros de viajes, cuando años más tarde volvió del exilio en Suiza comenzó para ella una etapa poco estimulante de la vida. Su rebeldía, su espíritu libre, no encajaban con el ambiente de aquella España que retrocedía a ojos vista. En Barcelona se había formado y en Barcelona

había triunfado, y ahora volvía como perdedora. Que fuese la Ciudad Condal el lugar en el que desarrolló su trayectoria literaria nos permite revisarla desde el marco de esta Barcelona cambiante, sacudida por las vicisitudes históricas.

Una gerundense en la Barcelona novecentista

Aunque su gran pasión fue siempre la literatura, desde muy tierna edad Aurora Bertrana sintió inclinación por la música. Pero la ciudad del río Onyar pronto se le quedó pequeña: “Mis padres habían decidido hacerme ir a Barcelona dos veces por semana a tomar lecciones de violoncelo y practicar con alguna orquesta”, leemos en sus *Memòries fins al 1935*. Y siendo adolescente aterrizó en la Acadèmia Ainaud, en la Gran Via.

A caballo entre la Exposición Universal de 1888 y la Internacional de 1929, aquí el novecentismo se esforzaba por europeizar Cataluña desde el *seny* y el modernismo por singularizarla desde la *rauixa*. La escritora y feminista Carme Karr –amiga de la familia, directora de la revista *Feminal* e impulsora de diversas iniciativas feministas– le aconsejó que se instalase en Barcelona y pasó una temporada en su casa, donde fue acogida como una hija más y conoció a personas relevantes del mundo cultural, entre ellas a mujeres como Dolors Monserdà o la pintora Lluïsa Vidal. La joven Bertrana ingresó en la Escuela Municipal de Música, que entonces dirigía el maestro Nicolau y se ubicaba en el parque de la Ciutadella, en el llamado Castell dels Tres Dragons. Ella, una chica de provincias, se nutrió en una ciudad en proceso de transformación y en franca ebullición cultural.

Más tarde, el trabajo del padre llevó a la familia entera a Barcelona. Encontraron un piso en el barrio Gótico, con vistas al convento de Santa Clara, donde vivieron todos juntos. La familia nunca tuvo una situación holgada y la precariedad económica les volvió a atezar, por lo que súbitamente la vida de la Aurora dio un vuelco: “Se celebró un breve consejo de familia y sin ningún voto en contra se aprobó la moción. Así fue como de futura concertista de violoncelo, futura (gran) compositora o catedrática, pasé a simple violoncelista de un terceto de mujeres”.

Aurora Bertrana toca de madrugada en un café no muy lujoso de la rambla de Santa Mònica y vive sola en un apartamento de la plaza del Rei. El escenario de esta nueva etapa de formación vital es, pues, la Barcelona bohemia que atisba los “locos años veinte”, cuando en el Paral·lel estallan las luces y los aires nuevos. Es por entonces cuando se interesa por la condición de las mujeres y se incorpora al equipo docente del Instituto de Cultura y Biblioteca Popular de la Mujer, que ha puesto en marcha la pedagoga Francesca Bonnemaison. Después parte hacia Ginebra para estudiar el método musical Dalcroze, de donde volverá casada con un suizo, monsieur Choffat, a quien siempre llamará así.

¡Viva la República!

Aurora Bertrana y su marido vivieron desde 1926 hasta 1929 en la Polinesia francesa. Desde aquel rincón lejano del mundo fueron enviando crónicas de viaje a la prensa, con las que cautivó a los lectores: su vocación literaria finalmente había germinado. El libro que resultaría de estas crónicas,

Estela Films / Álbum

Paradisos oceànics, publicado en 1930, tuvo un gran éxito. Pasado este período volvieron a Barcelona y se fueron a vivir a un pequeño chalet solitario de Montcada y, más adelante, a un piso señorial de la Diagonal.

La Bertrana de aquellos años es la más radiante, tanto en lo vital como en lo literario. Comparte escena con periodistas y escritores como Irene Polo, Rosa Maria Arquimbau, Anna Murià e incluso Mercè Rodoreda. Le piden artículos, le solicitan conferencias y la nombran presidenta del Lyceum Club barcelonés, una entidad de mujeres con inquietudes culturales creada a imagen de la célebre de Madrid. La feminista que llevaba dentro ha salido a la luz y también manifiesta su compromiso político presentándose como candidata a diputada por Esquerra Republicana en las elecciones legislativas de 1933, aunque no sale elegida. Barcelona es entonces un trampolín para la visibilidad femenina. Nunca las mujeres habían alcanzado cotas tan altas de libertad de movimientos.

En 1934 publica un libro de cuentos de temática exótica, *Peikea, princesa caníbal*. La protagonista que da nombre al volumen vive una historia de pasión con un hombre blanco, en la que ella es quien lleva las riendas en vez de él. Es la confirmación de que Bertrana se erige en portavoz de la mujer que guía su propio destino. En 1935 aparece *L'illa perduda*, una novela juvenil realizada a cuatro manos con Prudenci Bertrana, y en 1936 publica su cuarto título de éxito, *El Marroc sensual i fanàtic*, fruto también de un viaje. Como dice una de sus estudiosas, Neus Real: “Gracias a la prensa y a sus libros, Aurora Bertrana se convirtió en una de las voces femeninas más prestigiadas en los círculos izquierdistas”.

Los bombardeos de 1938 alcanzan de lleno el piso de la Diagonal. Los cristales se hacen añicos y los herrajes de un balcón son arrancados y proyectados contra la pared del estudio, de donde se ha ausentado muy poco antes. Solo queda partir al exilio. En el mes de junio de 1936 Aurora

Bertrana abandona sola “una Barcelona arruinada, hambrienta, bombardeada y sucia”. Atrás quedan los aplausos y el prestigio. En Suiza le esperan amarguras y una década de nostalgia.

La Barcelona triste y oscura de la posguerra

Con un gesto cargado de simbolismo, Bertrana no quiso dejar huella en sus memorias de lo que vivió a partir de su regreso a Cataluña, en la España hipócrita del general Franco. Su testimonio escrito se interrumpe a principios del año 1949, cuando volvió al sexto piso de la calle Llúria 4, donde, ya fallecido su padre, viviría con su madre y su tía. “Estos últimos años no he vivido. Es difícil de explicar. Son años sin ninguna aventura, años lánguidos, años grises. Solo he vivido en mis obras literarias”, nos dice. Unas obras literarias que, ante la imposibilidad de llevar a cabo una carrera literaria normal, se diversifican en registros diferentes, un poco erráticos: novelas que recuerdan las heridas de la Segunda Guerra Mundial –*Entre dos silencis* y *Tres presoners*–; de ambiente exótico –*Ariatea*–; de retrato social –*Fracàs*–, o sentimentales, como *Vent de grop*, un éxito comercial que, en 1970, llevó al cine el director barcelonés Francesc Rovira-Beleta, con el título de *La larga agonía de los peces fuera del agua* y Joan Manuel Serrat y Emma Cohen entre los protagonistas. La redacción de sus memorias, un testimonio de mil páginas, supuso un final inmejorable.

En 1974, cuando Bertrana nos dejó, ya nadie recordaba a la adolescente que cada mañana rondaba por el parque de la Ciutadella con el violoncelo a cuestas, ni a la joven que entrada la noche subía por la Rambla, ni a la mujer ya hecha que de sus éxitos literarios en tiempos de la República hizo un hito más de la historia cultural y social femenina, siempre digna de recuerdo. ■

De izquierda a derecha, Aurora Bertrana en Tahití, donde vivió entre 1926 y 1929, y donde cristalizó su vocación literaria en unas crónicas de viajes que tuvieron mucho éxito. A la derecha, cuando estudiaba violonchelo en Gerona, con Tomás Sobrequés, antes de instalarse en Barcelona. En el centro, Joan Manuel Serrat y Emma Cohen, protagonistas de *La larga agonía de los peces fuera del agua*, película de Francesc Rovira-Beleta basada en la novela *Vent de grop*. En la página anterior, retrato de Bertrana a su regreso de la Polinesia, los primeros años treinta.

Texto: Guillem Vidal Fotos: Ray Molinari

Ser músico sin normas, patrones ni concesiones

No se sienten interpelados cuando se les habla de los cambios profundos que ha sufrido la industria musical en los últimos veinte años. Nacidos en la década de los ochenta, a Pau Vallvé, Clara Peya y Maria Arnal nada les vincula ya a aquel viejo mundo.

“**H**ace unos años, cuando estaba en discográficas, había grandes mitos de la música catalana que no lo llevaban nada bien –recuerda el cantautor Pau Vallvé, que de un tiempo a esta parte gestiona su carrera desde la más absoluta independencia–. Pero nosotros hemos crecido ya en un contexto del todo diferente. Si alguna vez hemos tenido algo claro es que nos deberíamos espabilar...”

No probarán ningún lujo de aquellos tiempos de gloria, pero tampoco pagarán peajes. Son músicos obsesionados con hallar su propio modo de decir las cosas, que no piensan ceder ante determinadas imposiciones y que fijan unas pautas de relación más naturales con su público y su entorno. Son simplemente más libres, y en el terreno del arte la libertad es un bien preciado. “La generación de los que ahora tenemos treinta años rebosa de artistas –señala Clara Peya–. Y, cuando hay tanta gente para tan poco trabajo, tener voz propia se convierte en algo imprescindible”.

Pau Vallvé, hijo de profesores, nació en 1981, pero una lectura de su currículum induce a pensar que lo hizo bastante antes. Batería por naturaleza, se comunicaba de bebé con ritmos en lugar de con palabras y, antes de caminar, ya bastoneaba una batería improvisada con botes de detergente. A los diez años, entregado en cuerpo y alma a la fe del *metal*, era reclutado por chicos mayores de edad para tocar en su banda. A los catorce, con un grupo denominado Freak Out, actuaba en uno de los escenarios más codiciados del Festival BAM. Y a los diecisiete “hacía novillos, en bachillerato, para encerrarme en un estudio de grabación a las órdenes de un productor de Canadá”. Después de mil otras aventuras, entre las que destacan la creación de un estudio de grabación, de un sello discográfico y de la figura de Estanislau Verdet, alter ego humorístico de éxito tan notable como imprevisto, Pau Vallvé, alejado ya de los bombos y los platos, hace siete años que ha encontrado su propia voz en forma de cantautor indie de aires melancólicos que canta “sobre lo que le pasa y lo que siente”.

Su último disco, *Abisme, cavall, hivern, primavera i tornar*, autofabricado, autoeditado y autodistribuido entre otros *autos*, ni siquiera tiene código de barras, lo que no le impide tocar en Barcelona en salas que crecen en cada gira. “He tenido siempre la suerte de poder hacer las cosas tal como he querido –afirma–. He ido a parar a calles sin salida en que habría sido fácil optar por otras vías, pero siempre he podido hacer lo que quería tal como yo quería”. Su condición de hombre que va por libre es poco menos que célebre, aunque, según afirma, nada le ha salido gratis: “No formo parte de ninguna *familia* y esto de la música está lleno de *familias* –anota–. Todas tienen unos contactos, unos grupos de influencia, unos festivales en los que tocar y unos canales en los que gustar. Pero yo me los tengo que ganar”.

Piano de mil caras

Clara Peya (Palafrugell, 1986) también llegó a la conclusión de que la única manera que tenía de “sentirse libre” era haciendo lo que le apeteciera. “Sin seguir normas ni patro-

nes –subraya–. Sin ninguna preocupación por encajar en ningún lugar.”

Hija de médicos, pero con una abuela y una tía pianistas, estudió piano clásico a las órdenes –durante doce años– del profesor Leonid Sintsev, con quien llegó a formarse en el Conservatorio Rimski-Kórsakov de San Petersburgo. “La vida del pianista clásico es durísima, poco creativa y muy sometida. Era un mundo demasiado pequeño para mí”, reconoce. La música moderna y el jazz, más tarde, tampoco la convencieron. “La improvisación también se rige por unos patrones, un lenguaje... Eres libre, pero solo hasta cierto punto”. Su sólida formación, así como una urgencia constante para expresar ideas y emociones, hacen de Peya uno de los talentos más polifacéticos –y desconcertantes– de la música catalana actual. Tiene una forma acentuadamente extrovertida a la hora de tocar y, también, un salvaje impulso escénico. En ocho años ha presentado siete discos con su nombre y ha colaborado en circo, danza y teatro, como se ha visto en producciones como *Jane Eyre* (Carme Portaceli) y *El llibre de les bèsties* (Marc Rosich), así como en los diferentes proyectos de Les Impuxibles, una compañía de danza creada con su hermana, la coreógrafa Ariadna Peya, de “firme compromiso político y social”. “Con *Limbo* [su cuarto espectáculo, en torno a la transexualidad, estrenado en febrero de 2015] venía gente, al terminar el bolo, que no me felicitaba por tocar bien el piano, sino por haber conseguido hacerles ver la realidad con otros ojos. Proyectos como estos, a los artistas, nos ayudan a no ser tan egocéntricos...”

Oceanes, publicado este 2017, quiere ser un homenaje a las mujeres a través del agua. Pone al descubierto el interés de Peya por músicas tan diversas como el hip-hop, el folk, el jazz y la clásica y, una vez más, ejemplifica el compromiso de la creadora de no someterse a las reglas de un mundo que “te empuja siempre a ejercer un papel determinado”.

“Modelar barro” con canciones

María Arnal (Badalona, 1987), finalmente, se ha convertido en una de las voces revelación de estos últimos tiempos en

Cataluña por su manera de trabajar la música popular y tradicional, así como por la voluntad de poner el *yo* al servicio del *nosotros*. Pese a haber cantado en la coral de la escuela y pertenecer a una familia en que la música formaba parte de la cotidianidad, Arnal no encontró su camino hasta los veinticinco años. Habiendo estudiado traducción y literatura, y después de una ruptura de fémur que le hizo replantearse muchas cosas, Arnal conoció al colectivo Compartir Dóna Gustet, nacido con la voluntad de trabajar las relaciones entre la tradición oral y la cultura libre a través de la música, el cine, las performances y el teatro. Fue por esta vía por la que Arnal, inmersa en los cantos de trilla, los fandangos, las jotas y las músicas ibéricas de tradición oral de la Fonoteca Valenciana, así como en las grabaciones en Mallorca del etnomusicólogo norteamericano Alan Lomax, conoció a quien, desde entonces, es su compañero de viaje: el guitarrista de las tierras del Ebro Marcel Bagés, con quien ha publicado este año un primer disco de larga duración (*45 cerebros y 1 corazón*) y ha recibido un premio Ciutat de Barcelona.

Se les reconoce la intención de modelar y seguir haciendo útiles canciones de hace siglos (“tratamos las canciones como si fueran barro, en el sentido de que les damos la forma que queremos”), así como un discurso innovador y revelador en torno a lo que había sido, y debería seguir siendo, la música popular. “Si el mundo en que vivimos tiende hacia el *yo*, nuestro proyecto habla de *nosotros*. Si la voz se plantea siempre desde una idea de divismo, nosotros la ponemos al servicio de la gente que viene a escucharnos. Si vivimos en un mundo que nos hace creer que estamos más conectados pero donde, en el fondo, todo el mundo está deprimido, nosotros intentamos estrechar vínculos –proclama–. Por este motivo a veces decimos que la música popular es, de hecho, música *copular*, en el sentido de que nuestra intención es generar lazos”. ■

De izquierda a derecha, en la página anterior y en esta, la cantante María Arnal, que con el guitarrista Marcel Bagés acaba de publicar su primer larga duración; la pianista Clara Peya, autora de *Oceanes*, un homenaje a las mujeres a través del agua, y el cantautor Pau Vallvé, creador, productor y distribuidor de *Abisme, cavall, hivern, primavera i tornar*.

César Cid / Jivar

Texto: **Mireia Estrada Gelabert** Cofundadora y directora de la Associació Jivar Creació i Societat

Una reivindicación artística de los valores de la vecindad

Desde hace cinco años, artistas de culturas muy diversas han pasado por la Associació Jivar –el término *jivar* significa “vecindades” en árabe. Es el motor de un proyecto que reivindica la creación artística como herramienta de transformación y reflexión sobre la ciudad.

Cuando un día de mayo de 2014 la poeta neoyorkina Sharon Dolin tomó, por curiosidad, un libro de la biblioteca de Jivar, *Six Catalan Poets*, y quedó conmovida por la lectura de los poemas de Gemma Gorga, nació la colaboración entre las dos poetas –hasta entonces unas desconocidas una para la otra– y se realizó un proyecto de traducción al inglés del poemario *Llibre dels minuts*, que culminó con el premio de traducción PEN/Heim americano en 2016. No sucedió en una feria literaria, en una universidad, en una lectura poética o en un encuentro institucional, sino en una residencia de artistas y vivero de creación que, desde hace cinco años, trabaja para crear

conexiones entre artistas de todo el mundo y la ciudad que nos acoge, Barcelona.

Jivar significa “vecindades” en árabe; este es el motor, la sustancia primera de un proyecto que reivindica la creación artística como herramienta de transformación y reflexión sobre la ciudad, y también como nueva posibilidad de relacionarse uno mismo con ella. Artistas de culturas muy diversas han pasado por él durante este tiempo con proyectos que, en gran medida, no habrían sido posibles sin la interlocución con las personas que hacemos la ciudad: el testimonio de los vecinos y las vecinas mayores del barrio para trabajar en una novela ambientada en el año 1937

(Fernando Grajeda, Guatemala, 2013), el relato personal de artistas refugiados para un trabajo expositivo (Esther Belvis Pons, Barcelona, 2015), compartir los espacios cotidianos más emblemáticos y dejarse fotografiar en ellos (Andrei Farcasanu, Rumanía, 2013), desvelar las experiencias comunitarias e individuales que se dan en los huertos urbanos (Wil Weldon, EE.UU., 2014) o el testimonio íntimo y políticamente incorrecto de madres de todo tipo (Deema Shahin, Jordania, 2015), etc. El balance de formatos, indagaciones, investigaciones y colaboraciones es, en estos momentos, de una diversidad y una riqueza más que considerables.

Si bien el proyecto Jiwar se posiciona, per se, en la militancia a favor de una ciudad abierta e intercultural, sería quizás el proyecto “Construint veinatges” [Construyendo vecindades] el que nos sitúa más en un espacio de reivindicación en la línea de la bien encontrada expresión “compartir la ciudad” que ha empleado en diversas ocasiones la pensadora Marina Garcés. El proyecto nació en 2013, en el primer año de convenio con la fundación sudafricana Africa Centre, en cuyo marco Jiwar (y otros siete espacios de creación y residencias de todo el mundo) acogemos anualmente en residencia a un o una artista de África, de cualquier país y de cualquier disciplina, previo proceso de selección internacional.

Fotografía participativa

En aquel primer año de colaboración con Africa Centre, la elegida fue la antropóloga y fotógrafa sudafricana Sydelle Willow Smith, que presentaba el proyecto “Construint veinatges” (“Making neighbourhood”, en inglés). Este proyecto gira en torno a un trabajo de fotografía participativa con personas procedentes de diferentes países africanos, cada una con una historia personal, una situación administrativa y una cotidianidad bien diversas. Los participantes dieron la visión de su ciudad a partir de máquinas de fotografiar de un solo uso que Sydelle les proporcionó. Ella, a su vez, hacía un seguimiento de estas personas, de donde surgió un vídeo, *Veïns*, que intentaba plasmar la diversidad africana y la experiencia de vida de sus protagonistas en un contexto social muy diferente al suyo originario. Así se desvelaron situaciones muy duras de precariedad e incertidumbre, pero también experiencias positivas, sin caer en tópicos.

La propuesta de Sydelle fue un revulsivo y Jiwar se apropió del nombre del proyecto, con su permiso, para titular una convocatoria anual en que se solicita a los artistas un proyecto propio con los valores de la vecindad como tema central de investigación. Desde entonces, gracias al apoyo de Barcelona Interculturalitat, “Construint veinatges” es, pues, una reflexión sobre las formas de ser y de estar en una ciudad. Es una excavación de la vecindad, entendida como un espacio privilegiado y necesario, solo posible a través de la interacción entre iguales. Por eso no solo transforma a los artistas que lideran los proyectos, sino también a las personas que participan, ya que nos permite relatar la propia experiencia desde perspectivas insólitas e inauditas, lo que nos empuja a hacer una reflexión crítica y creativa sobre la realidad compleja que supone compartir la ciudad.

No es este el lugar para explicar los proyectos que se han desarrollado durante estos años, pero vale la pena insistir en

Txumari Ezpeleta / Jiwar

lo que los posibilita: la interlocución con el tejido humano y social. Así, pues, el artista y curador Thomas Strickland (Canadá, edición de 2013), autor de “Transicions”, trabajó con la diáspora LGBT en Barcelona, personas que han tenido que huir de su país de origen debido a su sexualidad, sean o no reconocidas oficialmente como personas refugiadas. A partir de un proceso participativo se establecía una relación de confianza a través de diferentes encuentros y paseos por su ciudad y se iniciaba un testimonio guiado por las dinámicas propuestas por Strickland: una carta al país de origen, una carta a la ciudad de acogida y una fotografía de la mano de la persona protagonista en un lugar emblemático. El proyecto no habría sido posible sin la plena colaboración de ACATHI.

Igualmente, la variedad de mujeres que participaron en “Home is Where Mom is” (“Mi hogar está donde está mi madre”), de Deema Shahin (Jordania, edición de 2014), se

De arriba abajo, la cantante palestina Haya Zaatri en la residencia artística de la Associació Jiwar, y performance fotográfica de la sudafricana Khanyisile Mbongwa, galardonada con la beca Africa Centre 2014. En la página anterior, sesión de trabajo en el jardín de Jiwar con las artistas del proyecto Xabaca.

entiende por la diversidad de puertas a las que llamamos y que generosamente se nos abrieron, como por ejemplo la PAH o el Casal de Gent Gran del barrio de Gràcia. Es, pues, la riqueza de perfiles y orígenes de los artistas y también la diversidad de propuestas, sinergias y personas las que dan sentido y riqueza no solo a “Construint veinatges”, sino también a Jivar como espacio de experimentación e intercambio.

Y los artistas, ¿qué se llevan? Más allá de la experiencia, que es lo primordial, cada cual trata la materia creativa sin prisas, según sean su interés y su proyecto. Somos conscientes de la responsabilidad que tenemos de romper con una visión estereotipada de la ciudad, dando la oportunidad a escritores, músicos, artistas visuales, cineastas, etc., de conocer e interactuar con esa otra Barcelona, la que late oculta por capas y capas de maquillaje de mal gusto. Gracias a ellos y ellas también hemos podido entrever fisuras dolorosas poco conocidas para nosotros. Reivindicamos, pues, este diálogo global – local como una manera de vivir y ver la ciudad en que vivimos. La interacción, ya se sabe, es un buen remedio contra el prejuicio.

154 artistas de 43 países

Durante estos cinco años y medio de actividad han pasado por Jivar 154 artistas de 43 países diferentes. La experiencia ha sido muy positiva y solo en contados momentos se han dado ciertas tensiones, que siempre se han podido solucionar. La diversidad de orígenes se debe también a nuestro interés por acoger el máximo número de artistas de imaginario no occidental y por dar oportunidades a personas de

países menos beneficiados por las políticas culturales o con pocos recursos: Turquía, Egipto, Irak, Perú, Irán, Chile, México, Palestina, Georgia, Líbano, Sudán, Etiopía, Uganda... El enclave geográfico nos lleva a tener un interés especial en los artistas de las dos riberas del Mediterráneo y en Oriente Medio, vecindades históricas y culturales indiscutibles y expuestas a un enfoque mediático sesgado que pervierte la complejidad de sus realidades y eclipsa sus talentos humanos, especialmente los artísticos.

En este sentido, el proyecto Xabaca, desarrollado conjuntamente con la Fundación Novact y la Fundación Al Fanar, ha iniciado una línea interesante de trabajo acogiendo en residencia a cinco mujeres artistas de países árabes en una iniciativa contra la censura y la autocensura creativa en contextos diversos.

La experiencia vivida acompañando los primeros meses de exilio de la performer afgana Kubra Khademi; las colaboraciones con el programa Escritor Acogido, del PEN catalán, y con el programa The Artist Protection Fund, del Institute for International Education de Nueva York, han abierto una nueva línea de trabajo en la que creemos: la acogida y acompañamiento a artistas en situación de riesgo. Una vez más, la agenda internacional se impone y no podemos dejar de trabajar en nuestro medio sin vernos proyectados en el terrible espejo del mundo de hoy. Por nuestra parte, seguiremos avanzando poco a poco para que Jivar sea un espacio de luz, un enclave creativo atento al mundo y al entorno. ■

Una performance con riesgo de muerte

En marzo de 2015 acogimos en residencia a la periodista afgana Mariam Mana en su primera estancia fuera de Asia. Fue una experiencia emocionante y muy enriquecedora. Mariam vino con todo lo que representa hoy ser mujer en Afganistán, y con la terrible experiencia que había vivido poco antes acogiendo de incógnito y bajo peligro de muerte a su amiga artista Kubra Khademi, que había hecho una performance paseando por el centro de Kabul con una coraza de hierro que reproducía las formas del cuerpo de la mujer, para reivindicar un lugar en el espacio público sin agresiones ni impunidad. El paseo solo duró ocho minutos. El acoso era tal que Kubra tuvo que huir saltando literalmente dentro de un taxi que la llevó hasta casa de Mariam, en las afueras de la ciudad. No paró de recibir amenazas de muerte. De allí pasó a otros escondites y, tras el linchamiento en público en el centro de Kabul de la joven Farkhunda, la embajada de Francia le dio, de prisa y corriendo, un visado de turista para que huyera del país.

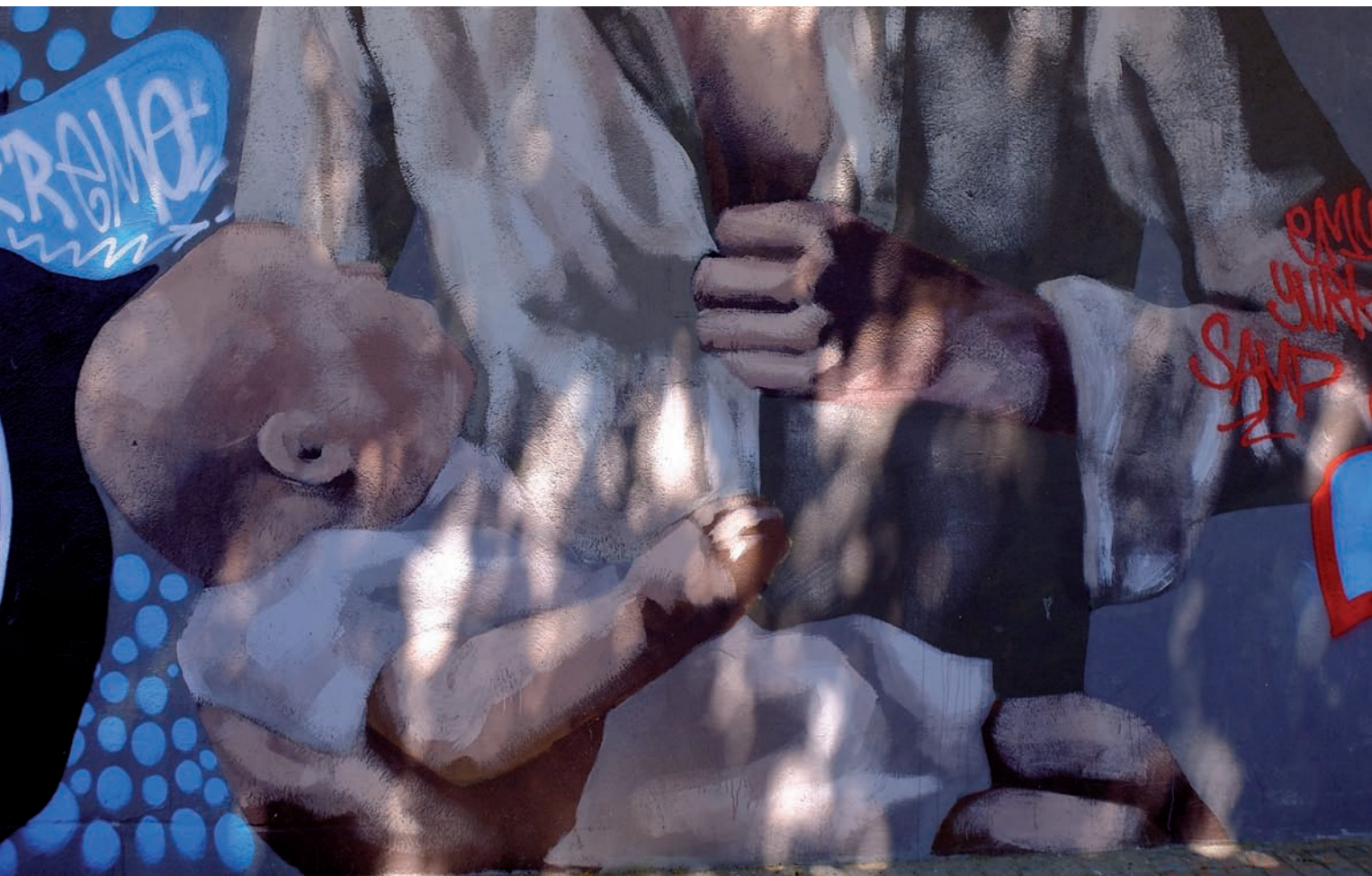
Kubra llegó a París sin tener ningún contacto en Europa. Una red informal de espacios de residencia y proyectos independientes hizo lo posible por acogerla en Cataluña: primero en el Ampurdán, en Les Escaules (Festival de Poesía d'Acció

Shah Marai / AFP / Getty Images

i Performance La Muga Caula); después en Nau Còclea (Camallera) y, por último, en Jivar. Esta primera experiencia permitió iniciar una serie de contactos que se están consolidando con el fin de establecer un programa permanente de acogida a artistas en riesgo, en la línea de otros proyectos que ya funcionan por todo el mundo. ■

A la derecha, Kubra Khademi con la coraza de hierro con que se paseó por el centro de Kabul el 26 de febrero de 2015 para denunciar la situación de la mujer.

Vicente Zambrano

Texto: **Arantxa Berganzo Ràfols** Profesora de Historia del Arte. Tutora y coordinadora de Bachillerato Internacional en Salesians de Sarrià

Barcelona y el arte urbano, un entendimiento posible

Desde la aparición de los primeros grafitis a mediados del decenio de los años ochenta, Barcelona ha vivido una relación bastante tempestuosa con estas nuevas manifestaciones artísticas dentro de su espacio público. En un período de treinta años se ha pasado, primero, de la libertad a la prohibición absoluta, para acabar llegando lentamente a una situación de diálogo y consenso que, de todos modos, aún hoy está muy poco definida. Tres son los protagonistas principales de esta historia: los artistas, las instituciones públicas y la ciudadanía. En las páginas que siguen analizaremos cómo han evolucionado sus relaciones a lo largo de estas tres décadas.

En el documental *BCN Rise&Fall*, Pedro Calhado sostiene que para reinventar una ciudad es necesario combinar tres letras t: las de talento, tecnología y tolerancia. El futuro está abierto: la reinención de Barcelona pasa en estos momentos por discutir cómo el arte urbano se integra en el funcionamiento de la metrópoli. Tenemos las tres t; solo conviene orientarlas en la dirección correcta.

Arriba, el mural *Todos juntos podemos parar el sida*, de Keith Haring, situado originalmente en la plaza de Salvador Seguí en 1989, en una reproducción inaugurada en los muros de Macba en 2014. En la página anterior, mural de la artista argentina Hyuro en el paseo de la Circumval·lació de Ciutat Vella, pintado durante las fiestas de La Mercè de 2016 como parte del proyecto Transit Walls.

Antes de hablar de la relación de Barcelona con el arte urbano, hay que definir los conceptos de grafiti y arte urbano. Los grafitis son caligrafías realizadas repetidamente con espray o rotulador con las que el autor, que suele formar parte de un grupo o una banda cerrados y conservadores, busca la notoriedad y marca el territorio ante otros grupos. Los más sencillos son los tags o firmas, que son el pseudónimo del grafitero. Los más complejos son los *throw-ups* o grafitis, en que las letras se pintan con volumen y de grandes dimensiones. El concepto de arte urbano, además, recoge toda una serie de intervenciones artísticas efímeras realizadas en la calle con medios múltiples: pegatinas, plantillas, mosaico, etc. El artista las realiza con la intención de llegar al máximo público posible, despertar la mirada del ciudadano, transformar el espacio público, sorprender, criticar, hacernos ver que las cosas pueden ser diferentes y sacar el arte fuera de los museos.

Muchos artistas urbanos empezaron su camino en el mundo del grafiti, y por otro lado hay piezas de grafiti tan elaboradas que pueden ser catalogadas de arte urbano. Así, grafiti y arte urbano presentan un espacio de intersección que hace que el público en general a menudo lo ponga todo en el mismo saco, lo que puede llevar a la falta de comprensión y de tolerancia por parte de instituciones y ciudadanía.

El origen del grafiti se sitúa en Nueva York en la década de los setenta, vinculado a la cultura hip-hop desarrollada en el seno de bandas de barrios como el Bronx o Queens. Llegó a Barcelona a mediados de la década de los ochenta por influencia de la música rap y las películas americanas, y especialmente del documental *Style Wars*. Durante años, cada domingo centenares de chicos, menores de edad y de diferentes clases sociales, autodenominados B-Boys, se reunían en el vestíbulo del metro de Universitat, que se convertía en el espacio idóneo para bailar breakdance, rapear y grafitear. El objetivo era pintar en el metro o sobre

mobiliario urbano, ilegalmente, organizados por zonas y formando algunas bandas, como Yeah! o Golden ASC. Pintaban tags de forma masiva y las piezas de mayor formato se reservaban para lugares alejados o zonas en las que la policía no pudiera acceder sin un permiso municipal.

Pintaban por la emoción de hacer algo ilegal, para sentirse importantes o para salir de la normalidad, conscientes de que si no hacían nada demasiado grave la policía no les diría nada. Al principio se reducían a un grupo relativamente pequeño, que competía por ver quién realizaba el mejor escrito usando los esprays, pero pronto fueron sustituyendo el aerosol por el rotulador, ya que la ejecución era más rápida, y simplificaron el estilo para aumentar su cantidad. En estos primeros años los materiales eran difíciles de encontrar y resultaban caros para los adolescentes. Por ello a menudo los usaban de baja calidad, comprados o robados, o se hacían sus propios rotuladores con cubiletes de carretes de fotografía o con borradores de pizarra.

Puesto que la mayoría de las incursiones se realizaban en las instalaciones del metro, Transports Metropolitans de Barcelona (TMB) gestionaba el problema mediante tres vías de acción. En primer lugar, invirtiendo recursos en la limpieza diaria de los tags, recursos que en 1990 ascendieron a sesenta millones de pesetas y, dos años más tarde, a cien. En segundo lugar, elaborando un catálogo de las firmas para usarlas como prueba en caso de denuncia; hacer grafitis era una falta civil que se resolvía por vía administrativa y que comportaba una multa que podía ascender a más de cien mil pesetas, compensable con la limpieza de las paredes. Por último, TMB ofrecía espacios en los que pintar. La regulación era sencilla y las condiciones bastante buenas: la empresa pública ponía las paredes acondicionadas y la pintura, y garantizaba que la obra estaría expuesta como mínimo un año. Así fue como TMB ofreció a Golden una pared de la estación de Universitat, que se convirtió en el

Vicente Zambrano

Antonio Lajusticia

primer muro pintado de forma *legal*, y poco después se añadió una pared de la estación de Drassanes. Pese a ello, la relación con estos grupos de jóvenes era complicada e intermitente: las bandas cambiaban a menudo de composición y, con ellas, sus interlocutores.

El Ayuntamiento no priorizaba la vía sancionadora, sino que más bien buscaba la canalización del fenómeno hacia nuevas formas artísticas. Borraba los tags y respetaba los murales de carácter artístico. Incluso en algunos casos los promovió: en 1988 cedió una pared de la calle de Jaén para pintar el mítico mural *Safari spray* y en 1989 autorizó a Keith Haring a realizar un mural contra el sida en la plaza de Salvador Seguí.

En el ámbito cultural, galerías y museos se interesaban por la obra de artistas con orígenes en el grafiti, como Jean-Michel Basquiat, o mostraban recopilaciones de grafiti barcelonés realizado por artistas conocidos y anónimos, como “Barcelona extramuros”, exposición del año 1991 que se complementó con la edición del libro *Barcelona murs*, que ilustraba como en Barcelona convivían grafiti y arte urbano, con múltiples formatos y mensajes.

De la expansión a la prohibición

A partir de los años noventa, Barcelona se estableció como una de las capitales europeas del grafiti: algunos murales aparecieron en *Spraycan Art*, una importante recopilación del grafiti europeo, y se hablaba del estilo de grafiti barcelonés asociando estas manifestaciones, intrínsecamente efímeras y cambiantes, a la múltiple y heterogénea cultura postmoderna. La aparición de la tienda Montana Colors, el carácter abierto y receptivo de la ciudad y de los artistas, y la laxitud de la normativa favorecieron el auge del grafiti en un momento en que en muchas ciudades empezaba a ser perseguido. Las sanciones eran mínimas y el Ayuntamiento solo limpiaba lo que era más molesto e indultaba los mura-

les que despertaban la sensibilidad de los operarios. Por tanto, ni el grafiti ni el arte urbano se promovían directamente como cultura, pero tampoco eran perseguidos.

La noticia de este oasis de libertad se extendió rápidamente y propició la llegada de creadores de todo el mundo, que en otras ciudades eran perseguidos y encontraban en Barcelona el espacio idóneo para actuar con tranquilidad. Las consecuencias: un incremento sin precedentes de las paredes pintadas, de la diversidad de intervenciones artísticas y de la rotación de estas obras. Había artistas de todo tipo, y mientras que algunos seguían con el grafiti más clásico, otros realizaban intervenciones de lo más variado.

Pero esta expansión empezaba a invadir espacios privados y a verse de forma masiva en el espacio público, sobre todo en el caso de los tags. Y si bien algunos grafiteros dejaron de pintar ilegalmente porque tomaron conciencia de que creaban una imagen de suciedad que no contribuía a la promoción de la vertiente artística, otros prefirieron mantenerse en la ilegalidad y no cambiar de comportamiento, lo que llevó a las primeras muestras de rechazo por parte de la ciudadanía. Surgieron iniciativas orientadas a promover el arte urbano, como CamelArte, pero el público general no respondió. En cambio, empezaron a alzarse voces de algunas asociaciones y de intelectuales en contra de estas acciones, argumentando que eran signo de dejadez, generadoras de temor e inestabilidad, ilegales, costosas y destructivas. Las intervenciones que más molestaban eran los tags y los grafitis, que aparecían a menudo en propiedades privadas y mobiliario urbano, y el rechazo creció porque la ciudadanía desconocía el arte urbano. Que el colectivo de artistas fuese variable, que algunos prefiriesen la ilegalidad y que no hubiera ningún tipo de pedagogía sobre el arte de calle fueron circunstancias que agravaron aún más la situación.

Y así fue como en el año 2006 el Ayuntamiento aprobó unas ordenanzas que cambiaban radicalmente las cosas. El

Página del libro *Barcelona murs* con una imagen del mítico mural *Safari spray*, autorizado por el Ayuntamiento en 1988 en la calle de Jaén de Gràcia.

Rebobinart

Inauguración del proyecto Persianas Libres, el 9 de abril de 2010, en el barrio del Guinardó.

artículo 20 de la Ordenanza de medidas para fomentar y garantizar la convivencia ciudadana prohibía la realización de cualquier acción que alterase visualmente el espacio público o cualquier equipamiento, y por tanto quedaban prohibidos tanto el grafiti como el arte urbano. Y aunque en la ordenanza se indicaba que se podían hacer murales artísticos con permiso del Ayuntamiento, a partir de aquel momento las autorizaciones se redujeron al mínimo. Además de esto, tener que seguir un proceso burocrático cada vez que se quería pintar en la calle suponía un impedimento claro para los artistas y para la diversidad y la rotación de las acciones, así como una pérdida total de libertad expresiva, ya que el Ayuntamiento pasaba a ser el filtro que decidía si una obra merecía ser mostrada o no, incluso cuando el espacio físico de apoyo era de titularidad privada. En el artículo 21 se tipificaban las sanciones con multas de entre 750 y 3.000 euros. No se hacían distinciones entre formas de expresión: se optaba por la tolerancia cero. Incluso pintar una rayuela con tiza en el suelo pasaba a ser ilegal y podía ser sancionado.

Según Jordi Hereu, el objetivo eran los tags, pero la puesta en práctica no hacía distinciones: la Guardia Urbana multaba cualquier acción y las brigadas de limpieza y pintura actuaron en todas partes. Entre 2006 y 2010 se contabilizaron 1.613 denuncias por “degradación visual del entorno

urbano”, y se invirtió un promedio de cuatro millones de euros en borrar medio kilómetro cuadrado de grafitis. No se respetaron murales de gran valor artístico y tan solo se buscó la uniformización bajo la idea de defender el patrimonio histórico y proteger el espacio público, que por otro lado se cedía fácilmente a la publicidad de marcas con finalidades comerciales, con la que se recaudaba mucho dinero. Queda la duda de si con estas medidas el Ayuntamiento respondió a las quejas y los deseos de los ciudadanos o más bien aprovechó la ocasión para legitimar un modelo de espacio urbano que, como indica Manuel Delgado, buscaba una imagen de convivencia que interesaba a las clases dominantes, eliminando mediante la descalificación cualquier otra forma de apropiación del espacio urbano y convenciendo a los ciudadanos dominados de la neutralidad del modelo.

Un diálogo difícil

Aquel mismo año 2006 el Ayuntamiento elaboró un Plan estratégico de cultura que pretendía abordar cuestiones como la libertad de expresión y la preservación del espacio público como espacio de encuentro y diálogo. El plan se contradecía con las ordenanzas, que precisamente impedían la libertad de expresión y el diálogo entre arte y espectador en el espacio público. Incluso se desarrolló un programa de arte público para impulsar proyectos que potenciasen la relación entre el arte y el espacio comunitario, entendiendo el arte como dinamizador social y cultural.

Pero en la actitud del Ayuntamiento solo se hizo evidente la voluntad sancionadora. ¿Por qué? El plan es genérico y no habla en concreto del arte urbano; de hecho, en la mesa de diálogo previa a la creación del plan no constaba ningún representante del arte urbano. Este colectivo era muy variable y estaba formado por muchas individualidades con ideas muy distintas, y era difícil encontrar interlocutores válidos a la hora de participar en proyectos o en negociaciones para la obtención de espacios de creación. Tampoco se sabe hasta qué punto el Ayuntamiento buscó espacios de diálogo o bien aprovechó el momento favorable para restringir sin trabas.

No obstante, el endurecimiento de las sanciones no obtuvo el resultado esperado: los tags proliferaban en la ciudad, mientras que las obras mayores y artísticas disminuían por la dureza de las multas. Algunos artistas optaron por técnicas más rápidas como los adhesivos para actuar en municipios cercanos con normativas más laxas o bien en zonas abandonadas. Así, el arte urbano renunciaba a unos objetivos que le eran intrínsecos: llegar a un público lo más amplio posible y establecer un diálogo con el espectador.

Pese a ello, desde 2007 empezaron a surgir asociaciones de artistas y proyectos creativos que ponían de manifiesto la importancia del arte urbano, lo desvinculaban del vandalismo y defendían su dimensión cultural y social, así como su función de conservación del espacio público. Entre los artistas que no querían seguir siendo perseguidos surgió la necesidad de asociarse para realizar proyectos comunes y negociar con las instituciones la obtención de espacios legales donde pintar.

El mismo año 2007 se celebró el Difusor Stencil Meeting, organizado por el colectivo de artistas Difusor, que trajo a Barcelona a un centenar de artistas que pintaron con plantillas diversos muros del distrito de Horta-Guinardó, reivin-

dicando así para el arte el uso de espacios abandonados y degradados. Ya no se hablaba de grafiti, sino de arte urbano, y fue bien aceptado por el público. Uno de los muros, cedido al colectivo, dio lugar a la Galería Oberta, un espacio en que se podía pintar libremente y que tuvo mucha actividad, aunque esta absoluta democratización del espacio no convenció a todos los artistas. Pero este pequeño punto de libertad tuvo una corta duración, ya que en 2010 la calle se convirtió en zona peatonal, las paredes se sustituyeron por vallas... y el proyecto se esfumó.

Supuso otro ejemplo de estas iniciativas el proyecto Persianas Lliures (persianas libres), que nació en 2008 de la mano de Marc García con la idea de que los comerciantes pudieran ceder su persiana –a través de una plataforma web– para que la pintara un grafitero o artista urbano. Así, una parte del espacio público se convertía en un espacio de creación libre y efímera, de acuerdo con el espíritu del arte urbano. Cualquier persona podía presentarse al proyecto, lo que llevó a que diversos grafiteros rechazasen participar porque preferían seguir pintando en la ilegalidad, manteniendo sus normas internas y perteneciendo a un grupo exclusivo. Otras plataformas como Enrotlla't (enròllate) surgieron con objetivos similares, pero asociando grupos de artistas más consolidados y ofreciendo a los mercados municipales acciones concretas.

Ahora bien, pese a que estas propuestas se orientaban a democratizar y normalizar el arte urbano, dando nueva vida al entorno de una manera colaborativa y con una mínima inversión, se requería pasar por la autorización del Ayuntamiento. La burocracia hacía casi inviables estos proyectos, pero durante un par de años se llegaron a pintar más de mil quinientas persianas. Sin embargo, en 2010 volvieron a surgir voces de protesta y el Ayuntamiento activó el plan Persianas Netes (persianas limpias) para detener los proyectos. El plan establecía multas que debían pagar a medias los artistas y los comercios.

Desde aquel momento hasta la actualidad el contexto ha cambiado, de modo que el Ayuntamiento, sin modificar la normativa, se ha visto obligado a abrir puertas al diálogo por la necesidad existente de definir y consensuar cómo se integran estas formas artísticas en el espacio público de Barcelona. También los artistas han cambiado, y las plataformas que habían nacido en el peor momento se han mantenido firmes generando ideas y creando proyectos para propiciar el diálogo. En estos últimos años, y pese a que las visiones son múltiples, se han ido construyendo algunos puentes interesantes, pese a que, como siempre, no todo el mundo está de acuerdo.

El arte urbano gana prestigio en todo el mundo

Es importante mencionar el cambio que a finales de la primera década del siglo XXI se produce a escala mundial respecto a la expansión, el impacto y la consideración que tiene el arte urbano en el marco de la globalización. En primer lugar, algunos artistas de arte urbano han llegado a disfrutar de una fama internacional sin precedentes. Hay que considerar, especialmente, el caso de Banksy, un artista anónimo que ha alcanzado gran fama con sus acciones y sus estarcidos críticos con la sociedad capitalista y neoliberal. Otros como Shepard Fairey han alcanzado el éxito interna-

Vicente Zambrano

cional traspasando los límites entre el arte urbano, el arte convencional y el merchandising. Incluso museos de arte contemporáneo, como la Tate Modern de Londres, han expuesto obras de artistas urbanos, algunos de los cuales, como Sixe Paredes (Sergio Hidalgo Paredes, Sixeart) provienen de la escena barcelonesa.

En segundo lugar, esta expansión del arte urbano se ha visto reforzada por los medios de comunicación, especialmente internet y las redes sociales, que han facilitado que las obras se vean en todo el mundo. Se ha democratizado el sistema, ya que cualquier persona dispone de la posibilidad de publicar sus trabajos, y se ha perpetuado un arte que era efímero en el espacio físico. Internet no tiene filtros, igual que sucede con la calle, y así se preserva el espíritu de libertad expresiva. Wooster Collective es quizás el sitio web más influyente y muestra obras desde 2003. Aplicaciones como Urbacolors permiten que los usuarios cuelguen y compartan piezas que encuentran por la calle en ciudades de todo el mundo. De este modo, el arte urbano también se comunica por iniciativa del espectador, y no solo del artista como promotor de su propia obra.

Finalmente, diversas campañas publicitarias han empleado la estética del arte urbano, lo que ha contribuido a que el gran público deje de percibirlo como vandalismo. Quizás el caso más impactante es el de Obama, que convirtió un

Una participante en la primera edición del festival de arte urbano Ús Barcelona, que se celebró en febrero de 2014 en el entorno de los Encants Vells.

Mural de Edu Bayer para el festival Ús Barcelona, febrero de 2014.

Rebobinart

cartel diseñado por Shepard Fairey en el icono de la campaña presidencial de 2008. Así pues, el arte urbano ha llegado a mucha más gente, de modo que el gran público ha empezado a aceptarlo y a percibirlo como positivo y lo ha desvinculado del movimiento hip-hop de años atrás.

Junto a lo anterior, ciudades de todo el mundo como Río de Janeiro, Dublín, Miami o Lisboa han elaborado planes estratégicos para fomentar el arte urbano y aprovecharlo para renovar el espacio, evitar la degradación de edificios históricos y reducir el vandalismo. Estas propuestas han contribuido a elevar su valor turístico, ya que en los medios también son usuales los rankings de poblaciones en función de la calidad de su arte urbano, y es posible hallar multitud de rutas turísticas especializadas en el tema. De este modo son numerosas las ventajas para las ciudades: diálogo e interacción social, recuperación de patrimonio, revaloración de espacios degradados, democratización del arte, etc.

Ahora bien, si el proyecto no se lleva a cabo correctamente se corre el riesgo de desvirtuar todo lo que puede aportar el arte urbano. ¿Cómo se asegura la democratización del espacio público si los ayuntamientos se convierten en comisarios? A falta de renovación constante, ¿dónde está el diálogo con el ciudadano? Si se actúa sin hacer partícipe a la ciudadanía, ¿en qué queda la interacción? En Brasil subvencionan a artistas para pintar favelas sin preguntar a los vecinos qué intervenciones quieren; en Berlín las autoridades regulan los espacios, y hay que ser un artista reconocido para poder acceder a ellos. ¿Quién se beneficia entonces del arte urbano? ¿El turismo y la promoción de la ciudad en un mundo global o el ciudadano?

Muros Libres y el festival Ús Barcelona

Con el cambio de legislatura del año 2011, las cosas empezaron a cambiar en Barcelona. En un punto en que los costes

de limpieza ascendían a tres millones de euros, la propuesta de Muros Libres fue reducirlos gestionando espacios a través de una plataforma web de funcionamiento análogo al de Persianas Libres. Contribuía así a modificar la visión del arte urbano aportando una dimensión social y de recuperación del espacio público para la ciudadanía, y buscando también la implicación de esta en los espacios cedidos. Unos espacios que se convertían en una galería de arte en transformación constante, lo que contribuía a preservar el carácter efímero propio de esta expresión artística. El proyecto logró la licencia para realizar una prueba piloto junto a Les Tres Xemeneies, en el barrio de Poble-sec. Asimismo, el colectivo Difusor inició en 2011 el festival Open Walls Conference, que combinó la muestra del trabajo de artistas de todo el mundo con conferencias y mesas redondas sobre el presente y el futuro del arte urbano.

Por su parte, el Ayuntamiento centró sus esfuerzos en la limpieza de los grafitis en zonas protegidas por sus condiciones turísticas y comerciales, pero paralelamente empezó a permitir acciones en puntos concretos. Los proyectos se consolidaron y el 1 de febrero de 2014 tuvo lugar el primer festival Ús Barcelona, un acontecimiento subvencionado al 50 % por el Ayuntamiento que, con el objetivo de integrar el arte urbano en el tejido ciudadano y separarlo del concepto de vandalismo, reunió a artistas urbanos para pintar los muros de los antiguos Encants Vells. El festival, que combinaba arte urbano con talleres, música, mercados, espacios de debate, etc., concentró en un día de lluvia a más de seis mil personas, la mayoría un público familiar. Ús Barcelona fue portada de *La Vanguardia*, una buena muestra del impacto que tuvo y de cómo la percepción ciudadana del arte urbano había ido cambiando.

Esta dinámica se ha mantenido hasta el momento presente, lo que nos sugiere que, posiblemente, se está asen-

Rebobinart

tando una nueva forma de hacer y de vivir el arte urbano. Desde 2015, con la entrada del nuevo equipo de gobierno del municipio, el arte urbano se plantea desde la óptica de la política cultural, como una herramienta más para democratizar y devolver el espacio urbano al ciudadano y también de transformación social.

Ahora hay que avanzar hacia la búsqueda de soluciones estables que confluyan en el bienestar de los tres grandes actores que aquí intervienen. En primer lugar, los artistas. Algunos de los autores defienden la ilegalidad como forma de escapar de cualquier tipo de imposición externa sobre su voluntad expresiva. Pero, ¿quizás actuar sobre las propiedades de los demás no es ya una forma de imposición? Hay que recordarles, en este sentido, que preservar la libertad de expresión siempre es positivo, pero entrar en el terreno de la ilegalidad no es un requisito ineludible para realizar con éxito esta tarea.

El segundo gran actor es la Administración, a la que hay que recordarle con claridad que, si bien es necesario mantener limpia la ciudad, las intervenciones como las que hemos estudiado en este artículo son inevitables y la vía coercitiva no resuelve la situación. El Ayuntamiento debe ser el primer interesado en obtener, con la ayuda de asociaciones, plataformas diversas y ciudadanía, soluciones de consenso que incluyan el ofrecimiento de espacios libres. Aspirar a monopolizar su gestión comporta un gran riesgo, ya que podría convertirse en un comisariado que solo aceptase un espectro limitado de artistas y obligara a otros, en consecuencia, a mantenerse en la ilegalidad. Sería una nueva forma de imponer un estilo a la ciudad sin tener en cuenta a los ciudadanos y desde una visión politizada. También es peligroso que el arte urbano se relegue solo a zonas abandonadas o de la periferia, porque entonces pierde su carácter sorprendente, espontáneo, y no llega más que al público que lo va a

visitar de modo expreso. El Ayuntamiento dedica 10.800 euros diarios a la limpieza de grafitis: si una parte de este presupuesto se invirtiera en la integración del arte urbano en la ciudad ofreciendo múltiples espacios a todo lo largo y ancho de ella, quizás no se requeriría tanta limpieza.

Y no nos podemos olvidar del tercer actor, la ciudadanía: si el ciudadano no entiende por qué se hace un proyecto, lo rechazará; y los artistas generaran rechazo si pintan sobre propiedades privadas sin la aprobación del propietario. La ciudadanía debe tener voz y participación en la toma de decisiones, y los proyectos deben llevarse a cabo teniendo en cuenta que el espacio urbano ha de ser un espacio vivido y compartido. Se precisa trabajar, pues, para hacer posible el consenso. ■

Rebobinart

Una imagen de la edición de noviembre de 2016 del festival Us Barcelona, que se llevó a cabo en Can Ricart de Poblenou. Al fondo se puede ver el espacio dedicado a los niños, Us Kids. Debajo, inauguración del proyecto Muros Libres en el parque de Les Tres Xemeneies, el 1 de octubre de 2012.

Una galería internacional al aire libre

Contribuciones de artistas de todo el mundo enriquecen el legado local.

El gran impulso que Barcelona tuvo alrededor del año 2000 como centro artístico de arte urbano ha dejado su legado con artistas que surgieron de esta escena y que han alcanzado un gran reconocimiento. Quizás el más veterano es Xupet Negre, que pinta sobre paredes y mobiliario de Barcelona desde 1989. Su icono, un chupete negro que se presenta a menudo rodeado de símbolos y palabras pacifistas, es una de las imágenes que podemos encontrar más frecuentemente paseando por Barcelona.

Sixe Paredes es uno de los artistas con más proyección internacional. Su obra, influida por Miró y por el arte primitivo, se caracteriza por una abstracción colorista de formas geométricas que se superponen formando estructuras complejas, cargadas de simbolismo, y que dan al espectador la oportunidad de hacer volar la imaginación. En Barcelona podemos visitar dos grandes murales de este artista: el gran muro *El espíritu de la montaña*, pintado en la calle de Lepant en el marco del Open Walls Conference de 2016, y el muro *Tribut a Miró*, elaborado en el año 2014 para el Projecte Ciutat Vella.

Otra de las grandes figuras es El Pez, creador del estilo que él mismo bautiza como "Barcelona Happy Style". Marcado por sus orígenes en el grafiti, sus obras, llenas de color, se caracterizan por la presencia de su icono, un pez con una enorme sonrisa. En Barcelona podemos ver algunas piezas suyas en la fábrica de creación La Escocesa o en Sant Adrià de Besòs, e incluso, si tenemos suerte, podemos ver un camión decorado por él que circula por la ciudad.

Por otro lado, en la actualidad Barcelona sigue siendo un punto de parada importante para los artistas urbanos. Un paseo de mirada atenta por Ciutat Vella o por el distrito de Sant Martí nos llevará a descubrir piezas realizadas con todo tipo de técnicas: espráis, plantillas, pintura, adhesivos, etc. Los mosaicos de Space Invaders, los mensajes y las composiciones con latas de Los Latas, los adhesivos pop de TvBoy o el arte crítico hecho con basura de Art is Trash conviven y se superponen en una muestra cambiante, efímera y sorprendente.

Gràcias a la red Wallspots de muros libres en la que pintar es legal, Barcelona disfruta de galerías de grafiti y arte urbano que se renuevan continuamente en diversos puntos de la ciudad: Les Tres Xemeneies, el Poblenou, el Fòrum, etc. Finalmente, podemos disfrutar también de grandes obras murales: quizás una de las más antiguas es el gran tiburón que Blu realizó en el Carmel en el año 2009. Y el colectivo Difusor ha conseguido, con el festival Open Walls Conference, que artistas de fama internacional realicen

Vicente Zambrano

Lluís Gené / AFP / Getty Images

Vicente Zambrano

intervenciones de grandes dimensiones: son ejemplos de ello el muro del Centro Cívico de Sant Martí, pintado por Jorge Rodríguez-Gerada; el de la calle del Montseny, en L'Hospitalet, ejecutado por Zosen y Mina Hamada, o el dedicado a Carmen Amaya, pintado por Btoy y Uriginal, en el parque del Clot. ■

En la columna de fotos de la derecha, arriba: mural de El Pez en la calle de la Creu Coberta, en el barrio de Sants. En el centro, *El amor es ciego*, adhesivo realizado por el artista barcelonés TvBoy con motivo del encuentro Madrid-Barça del pasado día de Sant Jordi; situado en la marquesina de una gasolinera abandonada del paseo de Gràcia, y que desapareció a los pocos días. Abajo, *El espíritu de la montaña*, de Sixe Paredes, sobre una pared medianera de la calle de Lepant, 424.

Patossa

Texto: **Michele Catanzaro** Doctor en física y periodista Fotos: **Dani Codina**

Descontaminar el cuerpo de los habitantes de las ciudades

Existe una contaminación más sutil e invisible que la del aire y el agua: la que se encuentra dentro del propio cuerpo humano. Los disruptores endocrinos, sustancias contenidas en la comida, en los objetos del hogar y de oficina, en los productos de limpieza y cosméticos, etcétera, se acumulan en el organismo, alteran el funcionamiento de las hormonas y contribuyen a la aparición de la obesidad, la diabetes y el cáncer, así como de problemas tanto reproductivos como del desarrollo del cerebro.

La evidencia científica es clara, pero la mayoría de los gobiernos miran hacia otro lado. La Comisión Europea misma se ha saltado todos los plazos para poner límites a los disruptores: la cuestión no resuelta es la definición de alterador hormonal, definición que determinará modificaciones en cascada de las leyes comunitarias y del registro de sustancias químicas. Mientras, algunas ciudades se avanzan en la empresa de descontaminar el cuerpo de sus habitantes.

El personal de limpieza es uno de los colectivos más expuestos a los productos químicos y, por lo tanto, al riesgo de ser afectados por los disruptores endocrinos.

Los ayuntamientos suecos de Estocolmo y Gotemburgo exigen la ausencia de disruptores endocrinos en los productos adquiridos con fondos municipales. París ha eliminado de las guarderías públicas los biberones con bisfenol A y ciertos tipos de pañales. Barcelona ya no usa en sus parques y jardines el herbicida glifosato. Y nueve ayuntamientos españoles, empezando por el municipio gerundense de Anglès, se han unido formando una red de ciudades que aspiran a liberarse de los alteradores hormonales, denominada “Mi ciudad cuida mis hormonas”.

“Cuando una ciudad, en especial si es grande, toma una decisión de este tipo, eso puede tener un impacto importante en los fabricantes”, afirma Leonardo Trasande, investigador de la escuela de medicina de la Universidad de Nueva York. “Los políticos tomarán decisiones únicamente si la opinión pública cambia, y las acciones de las ciudades harán que los ciudadanos se informen y se hagan preguntas”, argumenta Barbara Demeneix, investigadora del Centro Nacional de Investigaciones Científicas francés (CNRS). Ambos son investigadores de referencia en disruptores endocrinos.

“Pensemos en el día a día de un niño: si el comedor no se encuentra expuesto a estas sustancias, si cuando sale a jugar

no las encuentra en el parque..., realmente se verá reducida su carga de contaminantes”, ilustra Dolores Romano, responsable de políticas de sustancias químicas de Ecologistas en Acción. “Es cierto que a los ayuntamientos les faltan determinadas competencias, pero pueden adoptar iniciativas con un impacto directo sobre los ciudadanos”, añade por su parte Ruth Echeverría, coordinadora de formación e investigación de la Fundación Alborada. Estas dos entidades ecologistas son las promotoras de la red “Mi ciudad cuida mis hormonas”.

Las primeras alarmas sobre los disruptores endocrinos se dispararon hace más de medio siglo. En los años cincuenta y sesenta, los médicos de Estados Unidos observaron que entre las jóvenes que durante el embarazo habían tomado dietilestilbestrol (un estrógeno sintético que solía prescribirse para evitar abortos) había mayor incidencia de cáncer. Por aquellos mismos años se descubrió que ciertas sustancias, denominadas xenoestrógenos, producían la feminización de los animales. Algunas eran naturales, por ejemplo la isoflavona de la soja, pero las que tenían efectos más inquietantes eran las artificiales.

A comienzos de los ochenta, la infiltración de DDT en el lago Apopka de Florida afectó tanto a la capacidad reproductiva de los caimanes que su población se vio reducida drásticamente. Por aquella misma década, los médicos detectaron anomalías reproductivas también en humanos; en concreto, en las víctimas del desastre de 1976 en Seveso (Italia), durante el que se liberó gran cantidad de dioxina. Cuanto mayores eran las concentraciones de dioxina en el cuerpo de los padres, menor probabilidad de que tuvieran hijos varones. Algunas parejas tuvieron solo niñas.

Barcelona tuvo su caso particular. En 1996 un grupo de mujeres de la limpieza del hospital Vall d’Hebron se intoxicó con disolventes y otros productos. Las afectadas tenían más sangrado menstrual, más mastitis, cansancio, hipersensibilidad a los olores, etcétera.

El elemento común a todos estos episodios es que las sustancias implicadas poseen una capacidad especial: la de simular el comportamiento de las hormonas naturales. Las hormonas son producidas por las glándulas del sistema endocrino: una docena de tejidos, desde el hipotálamo del cerebro hasta las gónadas de los órganos reproductores. Las glándulas producen la combinación de hormonas que el cuerpo precisa en cada momento para activar los receptores hormonales de las células y generar los diferentes procesos biológicos.

Un equilibrio muy delicado

El cóctel hormonal tiene un equilibrio delicado: cada ingrediente se encuentra en él en una concentración determinada y muy baja (pocos picogramos o nanogramos por mililitro de sangre). Este equilibrio se va al traste cuando al cóctel se le añade un disruptor endocrino. Las sustancias disruptoras imitan la función de ciertas hormonas o impiden que otras funcionen. Bastan pequeñas cantidades de alteradores hormonales para que estos interfieran en las funciones biológicas.

El cuadro ya estaba claro en 1991, cuando por primera vez un grupo de científicos lo plasmó en la llamada declaración de Wingspread 1. Desde entonces se han ido acumu-

lando evidencias y declaraciones hasta llegar a los documentos de referencia de la Organización Mundial de la Salud (OMS) de 2012 y de la Sociedad Mundial de Endocrinología de 2015.

“Sabemos que las enfermedades endocrinas van en alza. Cada vez hay más evidencia de que están relacionadas con los disruptores endocrinos. Sabemos, pues, que los disruptores tienen un precio, pero también cómo reducir la exposición humana a ellos”, resume Trasande. “Numerosos estudios [...] apoyan la idea de que la exposición a sustancias químicas contribuye a la aparición de desórdenes endocrinos. [...] Existen cerca de ochocientas sustancias de las que se sabe o se sospecha que pueden interferir con las hormonas”, reza el informe de la OMS.

El estudio de la Sociedad Mundial de Endocrinología detalla las enfermedades sobre las que existen pruebas sólidas: problemas del neurodesarrollo (como autismo e hiperactividad), obesidad, diabetes, problemas reproductivos femeninos y masculinos (como baja calidad del semen, malformaciones genitales, nacimientos prematuros...) y cánceres relacionados con hormonas (por ejemplo, de mama, endometrio, ovario, próstata, testículos y tiroides).

El estudio señala las principales sustancias sobre las que existen estudios concluyentes: la atracina y el DDT se encuentran en herbicidas y pesticidas; el bisfenol A (BPA) está presente en latas alimentarias y en la tinta de los tickets del supermercado; los ftalatos, en envoltorios alimentarios, cosméticos, champús y pavimentos de vinilo, y los bifenilos policlorados (PCB) y los éteres difenlicos polibromados (PBDE), en retardantes de llama y dispositivos electrónicos.

La huella química

“Cada país tiene una especie de huella dactilar [de disruptores] en función de sus actividades [industriales]. Una placenta con mucho PCB es probablemente danesa; otra con abundancia de endosulfán, francesa, y otra con mucho monoetil ftalato, española”, explica Nicolás Olea, catedrático de Medicina de la Universidad de Granada.

“Se ha vuelto habitual que la gente lleve dentro suyo ciertas concentraciones de compuestos tóxicos”, constata Miquel Porta, investigador del Instituto Municipal de Investigación Médica (IMIM) de Barcelona. “De diecinueve compuestos tóxicos que hemos analizado, nadie cuenta con menos de tres: de media detectamos once por persona”, explica en referencia a una muestra de ciudadanos catalanes de entre dieciocho y setenta y cuatro años. “El DDT, que se prohibió hace treinta y cinco años, se detecta hoy en el 88 % de la población. El exaclorobenceno, un fungicida, en más del 90 %”, detalla.

Los disruptores endocrinos funcionan de manera especialmente sutil. En primer lugar pueden resultar peligrosos incluso en dosis muy bajas, puesto que las hormonas que emulan operan también en dosis bajas y dado que los alteradores se potencian entre sí. Por este motivo, la Sociedad Mundial de Endocrinología considera que “no existe umbral de exposición seguro”.

Los disruptores, además, actúan de distinta forma en función de la fase de la vida y del sexo. La OMS y la Sociedad Mundial de Endocrinología coinciden en que los años de infancia son los más delicados, aunque la exposición

comienza incluso antes del nacimiento. “Hace muchos años que venimos detectando estas sustancias en el líquido amniótico en el que flota el feto. Existen evidencias de que los disruptores pueden causar una programación prenatal de obesidad, sobrepeso, resistencia a la insulina, diabetes de tipo 2 y enfermedades cardiovasculares”, afirma Porta.

Las mujeres sufren más exposición por varias razones. En primer lugar, por el tipo de trabajos: maestras, personal de limpieza, instructoras de piscinas y técnicas de laboratorio, por ejemplo, están más expuestas. En segundo lugar, por el mayor uso de cosméticos y maquillaje. Y finalmente, porque la mezcla hormonal de las mujeres es más sensible a efectos adversos que la de los hombres.

Interés en generar dudas

Pese a la carga de evidencias sobre los alteradores hormonales, este campo sigue abierto a disputas. Por ejemplo, en 2015 la Autoridad Europea de Seguridad Alimentaria (EFSA) y la OMS discreparon sobre la naturaleza cancerígena del glifosato.

“El estado de la ciencia y de la reglamentación es similar al que había sobre el cambio climático hace un decenio.

Hay cerca de ochocientas sustancias de las que se sabe o sospecha que pueden interferir con las hormonas y causar enfermedades y otros problemas de salud, como por ejemplo problemas reproductivos femeninos y masculinos, problemas del neurodesarrollo, obesidad, diabetes y ciertos tipos de cáncer.

El gobierno municipal ha desterrado el uso de herbicidas químicos en los parques y jardines de Barcelona –en la imagen, el parque de la Ciutadella– desde enero de 2017.

[...] Ante la evidencia [...] un reducido grupo de científicos – muchos de ellos con conexiones documentadas con la industria– se han dedicado a generar un clima de duda que no guarda proporción con el nivel real de desacuerdo científico”, escribió Trasande en la revista *Nature*.

El último documento de la Sociedad Mundial de Endocrinología recibió la aprobación previa de trece mil expertos. “Hay entre ocho y doce científicos, con conflictos de intereses, que están en contra”, apunta Ángel Nadal, catedrático de Fisiología de la Universidad Miguel Hernández de Elche y coordinador del grupo asesor sobre disruptores endocrinos de la Sociedad Mundial de Endocrinología.

“El impacto de los disruptores endocrinos sobre la salud es más importante que el que tendría sobre la industria química el reglamentar su uso”, observa Demeneix. Un estudio de 2016 de Trasande estima el impacto económico de los descriptores endocrinos –en términos de costes asociados a las enfermedades por ellos causadas– en 217.000 millones de dólares en Europa y 340.000 millones en los EE.UU.

La situación, según algunos científicos, se asemeja al caso del plomo en la gasolina. Al eliminarse progresivamente este ingrediente entre los años setenta y noventa disminuyó su concentración en el aire y en la sangre de los niños (al principio, el 88 % de los niños de EE.UU. lo tenían en cantidad peligrosa, y al final solo el 1 %). Durante los mismos años, el coeficiente de inteligencia de los niños estadounidenses subió entre 2 y 5 puntos, en parte porque antes el plomo había afectado al cerebro. Traducido en términos de PIB, se estima que la mejora de este coeficiente gracias al descenso del nivel de plomo en sangre supone unos beneficios económicos de entre 110.000 y 319.000 millones de dólares anuales.

Pese a ello, la Comisión Europea ha dejado pasar todos los plazos destinados a poner coto a los disruptores. La cuestión por resolver es la definición de alterador hormonal. En función de la definición que se emplee, habrá modificaciones en cascada de las leyes comunitarias sobre plaguicidas, biocidas y cosméticos, así como del registro europeo de sustancias químicas (REACH).

En junio de 2013 la Dirección General de Medio Ambiente de la Comisión Europea presentó un borrador de definición basado en el trabajo de un grupo de expertos. La aprobación estaba prevista para diciembre de 2013. “Pero el borrador no fue del agrado de la industria, que emprendió maniobras para pararlo. Entonces, en invierno de 2013, la Comisión Europea encargó un estudio sobre el coste socio-económico de aquellos criterios”, explica Dolores Romano. También trasladó el asunto a la Dirección General de Sanidad y Consumo. Pasó el tiempo y, en 2014, Suecia denunció a la Comisión ante el Tribunal Superior Europeo por incumplimiento. A finales de 2015 el tribunal falló que la definición debía publicarse de inmediato. Finalmente, en junio de 2016 la Comisión presentó un nuevo borrador.

La propuesta causó decepción en activistas y expertos. “Se exige un nivel de evidencia mucho más alto que para cualquier otra sustancia”, explica Dolores Romano, de Ecologistas en Acción. Ángel Nadal añade que ese nivel es “superior al que se pide para declarar que una sustancia es carcinógena. En este caso basta demostrar que provoca anomalías en células y animales. Lo mismo quisiéramos para los disruptores”.

Pero tampoco basta con demostrar los efectos negativos de la sustancia, sino que se pide, además, conocer su modo de acción. “Nos encontramos con unos modos de acción muy

complejos, como por ejemplo la producción de cambios epigenéticos durante el período fetal o la lactancia, con efectos que aparecen al cabo de los años. ¿Cuánto tardaremos en efectuar todas las pruebas sobre decenas de miles de compuestos?”, argumenta Nadal. Por otra parte, la propuesta europea introduce una exención a priori para los insecticidas.

“La Comisión Europea está demasiado influida por la industria química”, resume Demeneix. Pese a que ya ha modificado la definición cuatro veces, varios países (encabezados por los nórdicos) han impedido su aprobación. En un movimiento que algunos activistas consideran sospechoso, la citada Autoridad Europea de Seguridad Alimentaria creó en diciembre de 2016 un grupo de trabajo para desarrollar una guía de aplicación de la definición, aunque esta no estuviera aprobada.

Ayuntamientos con iniciativa

No han ido mejor las cosas en los ámbitos estatal y autonómico. Como gesto simbólico, en 2004 la ministra de Medio Ambiente, Cristina Narbona, hizo analizar una muestra de su sangre: contenía decenas de contaminantes. En 2010 se planteó un plan nacional de salud ambiental, que quedó arrinconado en un cajón. Por lo que se refiere al gobierno de Cataluña, desde 2012 no se han vuelto a monitorizar los disruptores endocrinos en la población, aunque más recientemente se han iniciado conversaciones sobre la reanudación de estos controles, según informa Miquel Porta.

“A escala municipal, todo va más deprisa”, opina Ruth Echeverría. En noviembre de 2016 la Fundación Alborada y Ecologistas en Acción constituyeron la red “Mi ciudad cuida mis hormonas”, que agrupa a nueve ciudades y pueblos que

han aprobado mociones para la reducción de la exposición a los disruptores endocrinos: Alcalá de Guadaíra (Sevilla), Anglès (Girona), Brunete (Madrid), Estella-Lizarra (Navarra), Onda (Castellón), Quijorna (Madrid), Robledo de Chavela (Madrid), San Fernando de Henares (Madrid) y Zaragoza. Algunas más, entre ellas Barcelona, lo tienen en trámite. También tres comunidades autónomas (Comunidad Valenciana, La Rioja y Aragón) han aprobado proposiciones no de ley sobre el mismo tema. Es notable que los gobiernos de estos ayuntamientos y comunidades abarquen todo el espectro político español, desde el Partido Popular hasta Podemos.

El pequeño municipio gerundense de Anglès fue el primero en aprobar este tipo de moción en España, en febrero de 2016. “Tenemos una secretaria con hipotiroidismo, al igual que yo”, explica Astrid Dasset, alcaldesa elegida bajo la sigla de CiU. “Ella sugirió que desde el Ayuntamiento instásemos a las autoridades de salud a elaborar una guía para administraciones locales”. Anglès ha eliminado los utensilios de teflón en la cocina de la escuela pública y ha cambiado el menú, ha eliminado el glifosato de la jardinería, ha sustituido el agua embotellada por fuentes con filtros de ósmosis y ha sustituido el jabón de manos de todos los edificios municipales. Pero “no tenemos a nadie que nos ayude a ir más allá”, lamenta la alcaldesa.

En marzo de 2016 Ecologistas en Acción publicó una guía para eliminar los contaminantes hormonales dirigida a las administraciones locales. Las experiencias de municipios de todo el mundo están definiendo un conjunto de prácticas de disminución de la exposición. La medida más popular es la eliminación de herbicidas químicos en parques y jardines. El gobierno de Barcelona (BeC) los ha desterrado desde enero de 2017. Hasta el año anterior se empleaban, por ejemplo, 2.500 litros de glifosato en los tratamientos anuales, en doscientos mil alcorques de árboles y en áreas cubiertas con grava, según informa Izaskun Martí, directora de conservación de Parques y Jardines. En la actualidad, el Ayuntamiento dispone de cuatro máquinas que matan las malas hierbas con vapor calentado y de veinticuatro personas que intervienen manualmente, contratadas por seis meses con un plan de empleo para parados. Además, algunos alcorques se han cubierto con corteza de pino, que evita que crezcan hierbas, o se han sembrado con plantas que son enemigas naturales de las plagas de los árboles.

El Ayuntamiento de Madrid (Ahora Madrid) también ha eliminado el glifosato para el tratamiento de las hierbas de las carreteras. Pero algunos ayuntamientos han ido más allá y han aplicado el mismo enfoque a las plagas. Es el caso del pequeño municipio de Brunete: además de prohibir ciertos herbicidas, su gobierno (PP) está sustituyendo los plaguicidas y, así, por ejemplo, los nidos de las procesionarias del pino se eliminan mediante métodos mecánicos, como redes o discos de recogida de las orugas.

En febrero de 2017 Brunete también se comprometió a introducir alimentación orgánica en las guarderías, los comedores escolares y las residencias municipales, y a comprar productos libres de disruptores para las instalaciones públicas. Aunque a pequeña escala, estos son otros dos grandes ejes de las políticas municipales contra los disruptores: eliminarlos de los comedores colectivos y de los suministros

Reducir el uso de recipientes y envases de plástico en la comida diaria es una de las medidas indicadas para protegerse de los disruptores endocrinos.

públicos de productos, como los de limpieza y los materiales de construcción.

“Los habitantes [de Brunete] están contentos hasta cierto punto. A veces no entienden las medidas. Se precisa mucha labor educativa”, observa la coordinadora de formación e investigación de la Fundación Alborada, Ruth Echeverría, que ha asesorado a este ayuntamiento de la Comunidad de Madrid. Por tal motivo otros municipios, como el navarro de Estella-Lizarra (EH Bildu), han comenzado su proceso de cambio con unas jornadas para formar a los profesionales y comunicarse con los ciudadanos.

Entre las ciudades de fuera de España que están introduciendo cambios se encuentran París e Irvine (California). Las dos últimas administraciones socialistas de la ciudad de París han prohibido los biberones con bisfenol A y ciertos tipos de pañales en las guarderías públicas. La alcaldía actual ha adoptado un plan de salud ambiental (Paris Santé Environnement) que incluye un servicio de asesoramiento en las oficinas municipales sobre compras libres de alteradores de hormonas.

En cuanto a Irvine, la iniciativa surgió de un grupo de cuatro padres comprometidos, que se asesoraron con tres científicos locales y formaron el colectivo Non Toxic Irvine. Después de presentar una petición, el grupo consiguió en febrero de 2016 que la ciudad sustituyera todos los pesticidas y plaguicidas por productos orgánicos.

“Aquí se valora mucho el aspecto de la ciudad y se tolera poco las malas hierbas”, explica Ayn Craciun, una de las madres promotoras. “Pero la gente entendió que no tenía sentido emplear sustancias tóxicas en los jardines donde juegan los niños y los animales domésticos”, añade Bruce Blümer, profesor de Biología de la Universidad de California-Irvine y asesor del proyecto. Los cinco concejales de la

ciudad californiana (cuatro de ellos republicanos) votaron a favor de la eliminación de los tóxicos. “La presión de un grupo potente de padres como el nuestro y los argumentos de los científicos fueron esenciales para convencerlos”, explica Craciun. “Otras ciudades de nuestra región están siguiendo el ejemplo de Irvine”, apunta la concejala Christina Shea, con una experiencia personal previa de cáncer, que desde el inicio apoyó el proyecto. El uso de productos orgánicos ha supuesto un encarecimiento de los tratamientos no superior al 6 %, informa Craciun.

Biomonitorización de sangre

Otra actuación que ya han aplicado varias ciudades del mundo, pero única hasta ahora en España, se está llevando a cabo estos meses en Barcelona. Se trata de la biomonitorización de muestras de sangre de unas 240 personas representativas de la población de la ciudad. El análisis de las muestras, coordinado por el investigador del IMIM Miquel Porta, permitirá estimar la presencia de disruptores en los organismos de la ciudadanía. El proceso se había llevado a cabo con anterioridad en 2002 y 2006. “Habrá que ver si sigue la tendencia a la baja que se registró entre las dos mediciones anteriores”, indica Porta.

“La falta de reglas de alcance europeo deja la pelota en el tejado de las administraciones locales. Estas pueden reducir el uso de ciertas sustancias, fomentar el mercado de alternativas más seguras y, en suma, dar buen ejemplo a los ciudadanos. Las ciudades tienen mucho que hacer en relación con los disruptores endocrinos”, concluye Dolores Romano. ■

Acciones individuales para protegerse frente a los disruptores endocrinos

Hay una serie de reglas sencillas y bien comprobadas para reducir la exposición de un habitante de ciudad típico a los alteradores hormonales.

“El problema de los disruptores es global y debe solucionarse a escala global: con una reglamentación a un nivel lo más alto posible. Sin embargo, mientras no se disponga de esta normativa, pueden tomarse medidas individuales para reducir la exposición a los disruptores endocrinos”, afirma el catedrático de Fisiología de Elche Ángel Nadal.

“Las medidas individuales requieren trabajo. Leer las etiquetas es cansado y no puedes pedir a los ciudadanos que sean expertos. Además, algunos productos sin disruptores tienen precios más elevados”, reconoce Ruth Echeverría, que en la Fundación Alborada imparte cursos sobre productos sin disruptores. De todos modos, los expertos consultados coinciden en una serie de reglas sencillas que pueden ayudar a reducir la exposición de un habitante de ciudad típico a los disruptores.

En cuanto a la comida, por ejemplo, se recomienda comprar fruta y verdura de producción ecológica, y lavar y pelar siempre las que no lo sean; cocinar en casa y emplear cazuelas y sartenes de acero inoxidable (evitar las antiadherentes); comer menos productos envasados en plástico y latas o conservados en táper: mejor el vidrio o la cerámica; no calentar la comida en táperes, ni beber café en vasos o tazas de plástico; no lavar el plástico en el lavavajillas, y durante el embarazo, no comer atún o salmón más de una vez por semana.

En el apartado de limpieza y cosmética, es mejor evitar los cosméticos (en especial los que contengan ftalatos, triclosán y parabenos) y reducir el uso de cremas solares (mejor emplear sombreros y camisetetas) y de toallitas húmedas, sobre todo en el caso de niños pequeños. Otra recomendación es lavar la ropa recién comprada antes de ponérsela.

Ventilar bien la casa y no usar insecticidas y plaguicidas para las plantas domésticas también reducen la presencia de disruptores. Si podemos escoger, es preferible tener objetos de madera, papel, metal, cristal o cerámica en lugar de plástico (por ejemplo, en el caso de los juguetes). Y hay que tener cuidado con la tinta de los recibos de compra.

Estos consejos se basan en estudios que han demostrado su efectividad. Por ejemplo, una investigación de 2011 mostró que los indicadores de la presencia de disruptores en la orina en veinte individuos que limitaron el uso de comida en plástico o lata durante tres días se redujeron entre el 50 % y el 100 %.

El trabajo de seleccionar productos libres de disruptores podría verse simplificado dentro de poco gracias a una

aplicación de móvil realizada en Barcelona, actualmente en fase de prototipado, que se lanzará pronto a un mercado más amplio. Se trata de Aboutit, una aplicación promovida por el empresario Tabaré Majem Olivera, que ha contado con el asesoramiento del Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals (ICTA) de la Universidad Autònoma de Barcelona, entre otros. La aplicación escanea el código de barras del producto y da información sobre aspectos de salud, impacto ambiental y responsabilidad corporativa. Su base de datos contiene información sobre decenas de miles de productos, basada en publicaciones científicas y experimentos llevados a cabo ex profeso en el laboratorio de la empresa catalana Inkemia.

Por más que se adopten soluciones individuales, la protección frente a los disruptores nunca será completa. Se trata de un problema sistémico: por ejemplo, en 2011 se hallaron dioxinas incluso en huevos ecológicos producidos en Aragón.

“La solución debería consistir en una combinación de regulación y de acciones individuales. La regulación puede producir cambios instantáneos y a gran escala. Al mismo tiempo, los consumidores pueden desempeñar un papel presionando a los productores”, opina Leonardo Trasande, investigador de la escuela de medicina de la Universidad de Nueva York. “Los disruptores son un problema, pero también una oportunidad para innovar en agricultura, alimentación y química verde: no favoreceríamos solo nuestra salud, sino también la economía”, concluye por su parte Nadal. ■

Una aplicación móvil desarrollada en Barcelona permitirá obtener, a partir del código de barras de un producto, todos sus datos relativos a efectos sobre la salud, impacto ambiental y responsabilidad corporativa.

Texto: **Albert Forns** Periodista y escritor. Fotos: **Albert Armengol**

Mariana Mazzucato

Reivindicación del estado emprendedor

Mariana Mazzucato, profesora de Economía de la Innovación en Londres, se ha hecho un lugar destacado en el mundo académico deshaciendo los grandes mitos ideológicos del emprendimiento privado. En abril expuso sus tesis en el CCCB.

Al pensar en innovación tecnológica, siempre se nos representa la imagen de emprendedores encerrados en garajes, que invierten todos sus ahorros y expresan su creatividad en una idea revolucionaria que cambiará el mundo y les hará millonarios. En la era del *storytelling*, el relato de la innovación que venden los medios de comunicación, las empresas y cierta clase política se liga de modo sistemático a las virtudes del emprendimiento y el sector privado, cuya fuerza creativa se ve constreñida por el dinosaurio estatal y su burocracia. A menudo leemos cosas como que “los gobiernos siempre han sido incapaces de tomar las decisiones correctas” (*The Economist*), un argumentario que acaba invariablemente pidiendo que se limiten las atribuciones estatales a lo más básico: establecer unas reglas de juego y dejar el campo libre a los revolucionarios.

Lo que omite toda esta mitología de emprendedores y garajes –el garaje en el que nació HP, el garaje de Google, el garaje de Steve Jobs– es que el éxito de compañías como Apple no habría sido posible sin una impresionante financiación pública detrás. Desde internet hasta el GPS, pasando por las pantallas táctiles o las últimas innovaciones, como el reconocimiento de voz del asistente Siri, todas las tecnologías que han hecho posible el iPhone, el iPad y los teléfonos inteligentes son producto de décadas de inversión estatal en innovación. El mérito de la compañía, naturalmente, ha sido integrarlas en una arquitectura revolucionaria, pero no deja de ser paradigmático que ninguna biografía de Steve Jobs dedique ni una sola línea al *empujoncito* público que permitió a Apple obtener unos beneficios de 26.000 millones de dólares en 2011. Unos beneficios que, pese a ser deudores de

tecnologías desarrolladas por la CIA o el Ejército de EE.UU., no retornan a los contribuyentes, muy al contrario: donde sí que la compañía ha invertido de verdad ha sido en una sofisticada ingeniería fiscal que le ha permitido evadir los impuestos de cientos de miles de terminales vendidos en Europa.

Pero ¿cómo plantar cara a toda esta retórica que glorifica a la empresa y fustiga al estado? El David que se está enfrentando a Goliat en esta gran batalla discursiva es Mariana Mazzucato. De origen italiano pero criada en Princeton, esta profesora de Economía de la Innovación en el University College de Londres ha destacado en el mundo académico deshaciendo los grandes mitos ideológicos del emprendimiento privado (la investigación sobre el origen público del éxito de Apple es solo uno de sus casos de estudio más sonados). Su aplaudido *El estado emprendedor: mitos del sector público frente al privado*, libro del año para el *Financial Times* (versión española en RBA), se ha convertido en la nueva biblia mundial en políticas públicas de innovación, y su autora ya ha sido reclamada para asesorar a organizaciones como la NASA, la Agencia Espacial Europea (ESA) o el ministerio brasileño de Ciencia e Innovación.

Mariana Mazzucato estuvo en Barcelona a finales de abril, invitada por el Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) y la Barcelona Initiative for Technological Sovereignty (BITS) a un ciclo de conferencias sobre la incidencia de las nuevas tecnologías en la economía y la democracia, comisariado per Evgeny Morozov.

“Desde los años setenta vivimos un ataque discursivo contra el papel del estado en la innovación”, explica Mazzucato, que desde el Mirador del CCCB retó a la audiencia a intentar transformar el paradigma con un cambio de léxico que provoque un cambio de mentalidad: “Hay que pasar de un estado *facilitador* del mercado a un estado capaz de *modelar y crear* mercados nuevos. En lugar de dejar que allane el terreno al mercado, ¿por qué no hacemos que lo altere en direcciones interesantes, como por ejemplo dirigiendo la economía hacia el crecimiento verde?” Números cantan: economías como la danesa, que hace años que destina grandes esfuerzos de investigación a la sostenibilidad, empiezan a recoger sus frutos en forma de inversiones millonarias para exportar tecnología verde a China.

“Los países que encabezan la revolución verde son aquellos en que el estado desempeña un papel activo en la innovación”, nos dice Mazzucato, circunstancia que aún hace más trágico el caso español, en que el frenazo gubernamental a las energías renovables será uno de aquellos errores estratégicos que entrarán en los libros de historia. En *El estado emprendedor* también recoge el ejemplo del banco de inversión estatal brasileño (BNDES), que con inversiones de riesgo en biotecnología o tecnologías limpias está obteniendo beneficios récord con inversiones productivas y no puramente especulativas, con una rentabilidad del 21,2 % en 2010. ¿Cuál es, pues, la receta del éxito? Atreverse a proporcionar crédito anticíclico, y dirigirlo hacia sectores estratégicos en que la incertidumbre frena las inversiones de las multinacionales y el capital de riesgo.

Según Mazzucato, es esta capacidad de asumir riesgos lo que hace al estado imbatible frente a los *business angels* y las *start-ups*. Durante décadas, el estado ha demostrado que es el único actor del sistema con una capacidad inigua-

lable de gasto, también en sectores en que el análisis coste-beneficios sugeriría no invertir. “Incluso durante un boom, la mayoría de empresas y bancos prefieren financiar innovaciones incrementales de bajo riesgo, y esperar que el estado tenga éxito en las áreas más radicales”, explica. Y los ejemplos se multiplican: las cuantiosas inversiones que promovieron la última revolución biomédica y farmacológica no han sido provocadas por el capital de riesgo o los inventores de garaje, insiste Mazzucato, sino por “la mano visible” estatal. “Solo en 2012, durante la crisis, Estados Unidos gastó 32.000 millones de dólares en los sectores biotecnológico y farmacéutico”, recordaba Mazzucato en *El País*. Las millonarias inversiones de Estados Unidos, que promovieron con dinero público lo que ahora es Silicon Valley, son un ejemplo ideal para Mazzucato, pues el gobierno de Washington no es en absoluto sospechoso de ser socialista ni de abogar por una intervención excesiva en la economía.

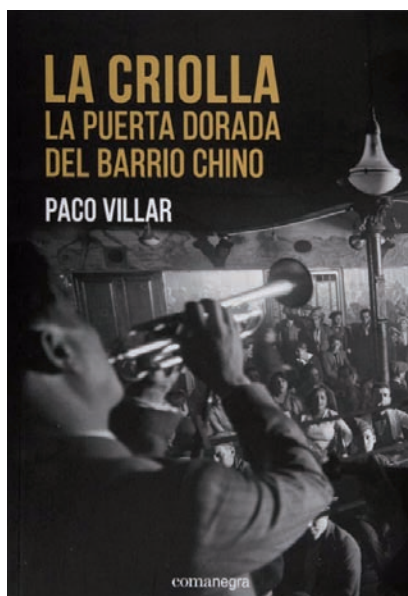
Lo que tradicionalmente ha hecho Estados Unidos es, según Mazzucato, tener una visión a largo plazo –¿hacia dónde irá la economía?, ¿hacia dónde queremos que vaya?– y focalizar inversiones, actuando en simbiosis con el sector privado, no como un enemigo o un competidor. “El estado tiene que ser un socio del sector privado, y a menudo el socio más atrevido, el que está dispuesto a hacerse cargo de unos riesgos que las empresas no quieren asumir”, indica. Eso sí, Mazzucato defiende un cambio en las reglas de juego para evitar que los beneficios de la innovación, cuando los hay, siempre acaben privatizados, mientras que los riesgos se socializan, y más en un contexto de décadas en que los aumentos del PIB no llegan nunca a los salarios reales.

Repensar el capitalismo no es pedir la luna, sino pura justicia, nos viene a decir Mariana Mazzucato. La economista italiana remató su intervención evocando el programa Apolo: ¿por qué no recuperamos los grandes proyectos visionarios de los años sesenta, como el reto de colocar al hombre en la luna? En esa época el estado fue capaz de articular un proyecto de investigación titánico, que combinaba esfuerzos cruzados de diversas disciplinas para conseguir lo que parecía un imposible. ¿Por qué no impulsar un programa Apolo contra el cambio climático o contra las desigualdades sociales? ■

Según Mazzucato –en la imagen, durante la conferencia que pronunció en el CCCB el pasado mes de abril–, la capacidad de asumir riesgos es lo que hace al estado imbatible frente a los *business angels* y las *start-ups*.

Texto: Lilian Neuman

Retorno al Chino

La Criolla. La puerta dorada del Barrio Chino

Autor: Paco Villar

Edita: Editorial Comanegra y Ayuntamiento de Barcelona
253 páginas
Barcelona, 2017

Aquel libro llamado *Historia y leyenda del Barrio Chino* (La Campana, 1966) fue –y es– un trabajo sorprendente, un mapa de los locales más téticamente (y alegremente) célebres de lo que solemos llamar El Raval, territorio extramuros que enamoró y desesperó a locales y extranjeros. En ese libro Paco Villar (Barcelona, 1961) recorría en texto y fotos la euforia y la *folllia*, pero también la miseria, desde principios del siglo XX y durante décadas. Es un libro ineludible al que ahora se le añade este retorno, con un hilo narrativo más férreo, a través del nacimiento y el apogeo de una taberna nacida en el corazón de una calle de mal vivir que, con la guerra de 1914, refinaría sus malas artes: “Mejor dicho un bar con pianola, luces eléctricas lechosas y espejos muy grandes que cubren las sábanas de la pared”.

Es imposible reflejar en esta reseña el poder de las imágenes que desfilan por aquí. Algunas tan increíbles como la del célebre Flor de Otoño: “El personaje

más enigmático de todos los que concurrieron a La Criolla [...], un anarquista de acción, homosexual y cocainómano, que por las noches se maquillaba el rostro y acudía habitualmente a los bailes siniestros de la calle Cid”. O la foto de Carmela, una hermosa muchacha que será elegida Miss Barrio Chino en 1934, y que únicamente de cerca se percibe –y porque alguien de la mesa de al lado se lo advierte al cándido burgués rendido a sus encantos– que en verdad es un hombre.

El transformismo, la homosexualidad extremada reinarán en esta calle del Cid. También el doble filo, la no integridad, la condición quebrada y equívoca de las personas. El dueño de La Criolla, el que regentaba ese local que de antro se convertiría en meca, empezó jugando sucio y terminó peor.

El Chino encierra muchas historias. Empezando por la crónica de su penuria; tan mísero, tan duro e insano era ser parte de aquello, tan naturalmente lúgubre. Los reservados de camas sin sábanas, los niños que pasan corriendo por allí ante el espectáculo de las mujeres que se alquilan por ratos, por horas.

Paco Villar es periodista de trayectoria. Qué sería de nosotros sin él, y qué habría sido de él sin Francisco Madrid y su relato de aquella noche en que se atrevió a dormir en uno de esos albergues de ciento cuarenta camastros y millones de pulgas, o sin Sebastià Gash, rendido admirador de una niña de catorce años que bailaba como una fiera: “Carmencita [Carmen Amaya] se mantiene impasible y estatutaria, altiva y noble, con una nobleza racial indescriptible, hermética, ausente [...] De

repente, un salto. Y la gitana baila. Lo indescriptible. Alma. Alma pura. La transcripción del alma por medio del baile”. O sin Juli Vallmitjana y sus insuperables descripciones de ese mundo que exploró de verdad.

La historia de la prostitución y la droga queda aquí reflejada en su evolución de negocio menor –el puerto cercano, los marineros que llegan con alijos de cocaína (la *mandanga*)– y su proceso de internacionalización. También aquellas chicas que traían los judíos polacos son las mismas –por la conexión con Buenos Aires– sobre las que un escritor judío argentino (César Tiempo) narraría que se tiraban desde un balcón, llevadas allí con engaños de trabajo y boda (y son las mismas mujeres esclavas que vemos hoy y de las que no sabemos su terrible verdad).

El lector no olvidará este relato de brillos y mugre: la pobreza de aquella Barcelona que de repente debe ser guapa –en la exposición de 1929–, la ingenuidad de una pianola mecánica y un decorado de ángeles y cielos azules. La pobre y obesa doña Rosa que muere en su burdel, y con la extremaunción de un cura que entra allí de mala gana. Y por ello, por ese brillo y esa mugre, tampoco olvidará a las celebridades que empiezan a acudir, desde Jacinto Benavente y Margarita Xirgu hasta Jean Genet, en silencio y hundido hasta el cuello.

Un relato oscuro, una leyenda en dos colores. Como esa Flor de Otoño que de día traficaba con explosivos y de noche se pintaba los labios. ■

Ballbé. Colección particular

Texto: Daniel Venteo

Una ciudad olímpica palpitante y ambivalente

Amics per sempre

Autor: Lluís-Anton Baulenas

Edita: Bromera Edicions

344 páginas

Barcelona, 2016

El 1 de junio de 1992 una tormenta de verano cayó sobre Barcelona y también sobre los magnéticos protagonistas de la última obra de Lluís-Anton Baulenas, *Amics per sempre*. Ambientada en la ciudad que vivió los Juegos Olímpicos, los personajes de la novela –galardonada con el premio Ciutat d’Alzira 2016– oscilan entre el ambiente de euforia oficial que ha traído trabajo y proyección internacional a todo el país, por un lado, y la crudeza de la vida cotidiana, por otro. Son tres jóvenes que luchan por el futuro y, como no podía ser de otro modo, por la búsqueda de la felicidad.

Las vidas de un ingeniero industrial, una grafista y una archivera se entrecruzan por azar. El mismo azar que llevó al muchacho, Ferran Simó, a sufrir en propia carne el drama de la guerra en la antigua Yugoslavia. Su error fue encontrarse en el lugar y el momento equivo-

cados, una situación que le cambiaría la vida y que le perseguiría incluso después de su liberación y regreso a la Barcelona de los Juegos Olímpicos de 1992.

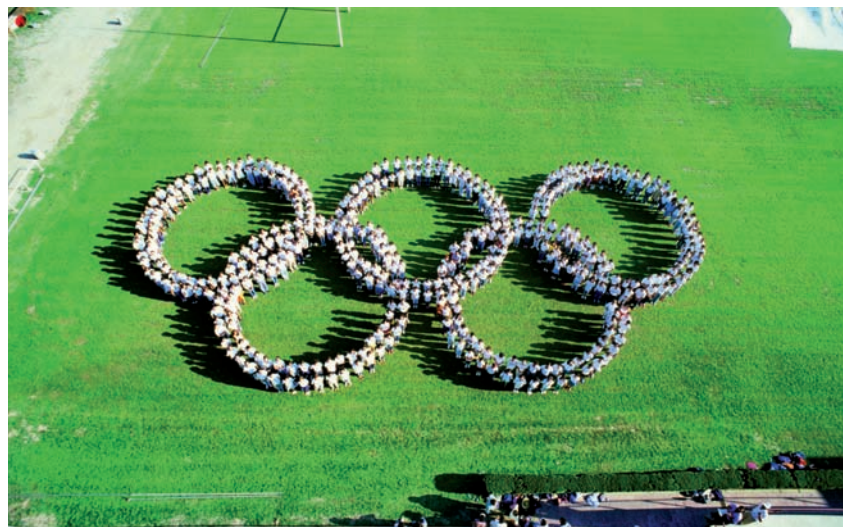
Por las páginas de la novela desfilan voluntarias olímpicas, la pasión desacomplejada e incluso transgresora de quien quiere disfrutar de la sexualidad al margen de las convenciones sociales y, también, de la absurdidad de las guerras. Las guerras que, ya sean en una plaza de Puigcerdà durante la Guerra Civil, en Polonia durante la Segunda Guerra Mundial o en la población de Novo Mesto de Eslovenia durante el conflicto de los Balcanes, siempre tienen consecuencias funestas sobre los más débiles e indefensos, sobre la gente común inocente. “¿Me matarían solo por haber estado en el lugar incorrecto, en el momento incorrecto?”, reflexiona el protagonista. Preguntas sin respuesta que Baulenas explora con imaginación infinita y un dominio siempre sorprendente de la palabra y la trama.

Mucho antes de que la denominada novela histórica estuviera de moda, Baulenas ya había encontrado su voz propia con una obra que siempre hace de Barcelona un territorio literario inédito y sorprendente. Esta vez, una pensión del Barrio Gótico, una tiendecita de té y cafés de Santa Caterina, un parking de la calle Princesa, la oficina del paro cercana a la catedral, una mercería del Portal de l’Àngel, la rambla de Canaletes y el bar Zurich, la desaparecida Bodega Bohemia del Raval, la calle de Pere IV en el Poblenou, el Rec Comtal, el barrio barraquista de la Perona o el núcleo antiguo de Sant

Andreu son algunos de los escenarios urbanos en que se ambienta la sorprendente trama literaria construida en torno a un triángulo erótico de tres barceloneses y un misterioso Volvo 940 de color crema y matrícula provisional que les persigue incansablemente. Es la Barcelona de 1992, la ciudad simbolizada por la mascota Cobi, las plazas y las calles donde el escritor sitúa la historia de Ferran Simó, un joven que la guerra ha convertido, en palabras del narrador, en un perro. Pinceladas de realismo mágico vuelven nuevamente a estar presentes en esta novela de Bauleñas, como ya fue el caso, magistral, de *La felicitat* (2001).

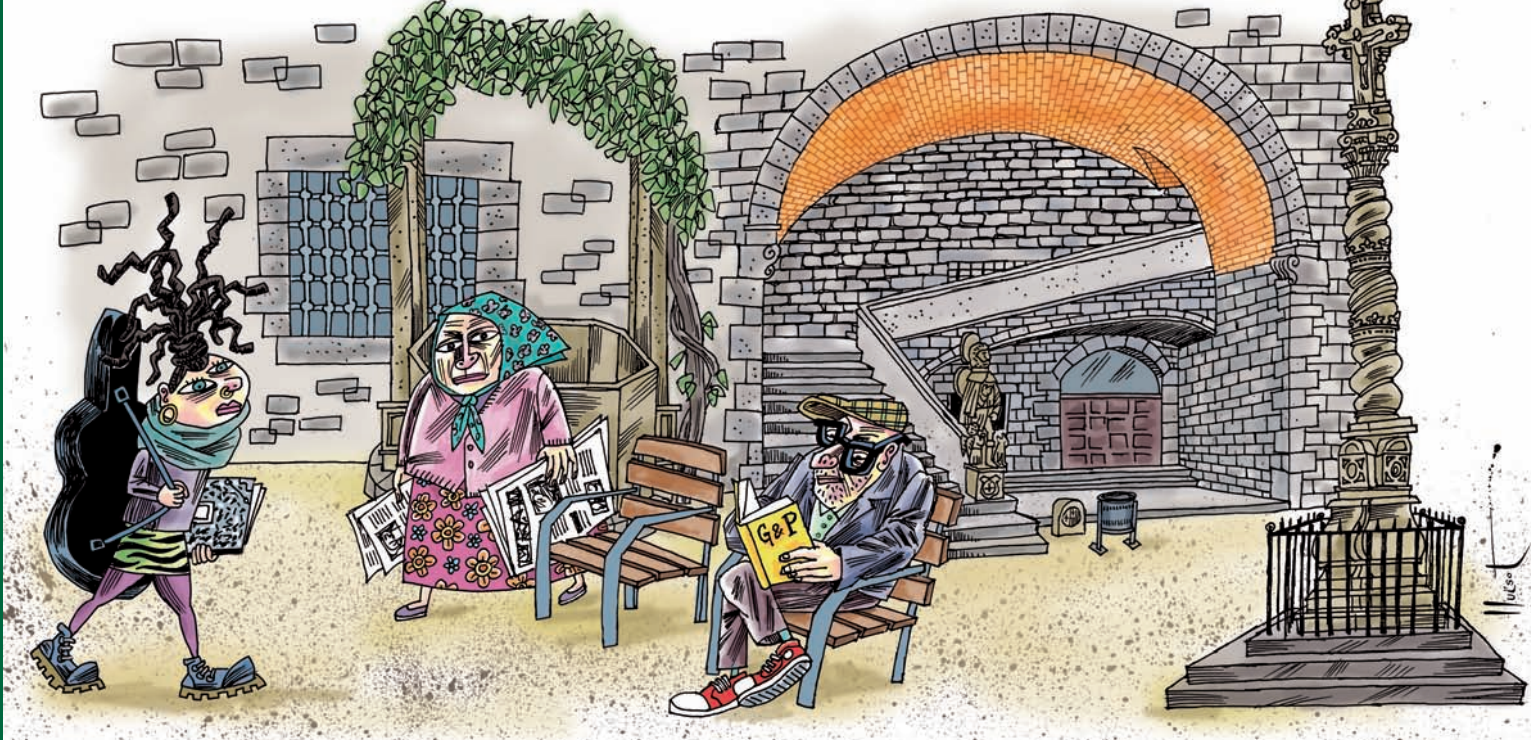
Intriga, sexo y crónica histórica son algunos de los elementos que hacen de *Amics per sempre* una obra emocionante, página tras página, escena tras escena, que provoca palpitations inesperadas. Al llegar al final habrá lectores, con toda seguridad, que incluso se preguntarán si lo que han hecho es leer una novela o ir al cine a ver otra de las películas de Ventura Pons basadas en las obras de Baulenas.

“A veces quizás hay que hundirse del todo para empezar a salir adelante”, confiesa Baulenas. El autor adaptó para su novela el título de la canción de Andrew Lloyd Webber que popularizaron Josep Carreras y Los Manolos, un título convertido en lema para muchos barceloneses que vivieron aquellas jornadas entre el entusiasmo y las dificultades de la realidad de cada día. ■

AFB

A la izquierda, voluntarios olímpicos en un ensayo de la ceremonia de inauguración de los Juegos de 1992. En la página anterior, participantes en el concurso de travestidos Miss Barrio Chino de 1934, imagen reproducida en el libro *La Criolla. La puerta dorada del Barrio Chino*.

Lluísot

Texto: **Abilio Estévez**

El jardín del antiguo hospital

No tenía papeles, lo que significaba (significa) carecer de realidad. Pero en la biblioteca no había nada que temer.

Durante meses tuve la suerte de vivir en la calle Riereta. El Raval tiene ese ambiente de suburbio propio de los grandes puertos en los que he tenido la oportunidad de vivir. Allí he sentido que estoy en mi casa y en el mundo. O mejor: la casa se confunde con el mundo. Es la protegida desprotección de un cruce de caminos, de dramas y de historias. Quizá sea por mi infancia de barrio pobre. Vivir entre lo diverso es una dicha y sospecho que solo en la diversidad aflora la semejanza. Así que fui feliz durante aquellos meses, entre nativos y viajeros llegados de lugares distantes. El edificio antiguo (¿siglo XIX?) tenía paredes anchas, húmedas, y escaleras tortuosas. Me gustaba el artesonado del techo, la ventanita del cuarto, tronera que se abría a un dibujo de techos ennegrecidos, como en un lienzo de Braque. Disfrutaba del olor de las comidas que llegaban de diversos lugares: un solo y extraño aroma que en mi imaginación tenía que ver con *Las mil y una noches*. Grito lejano de los niños, alguna bachata, alguien que repetía un ejercicio de piano servían para hacer más intenso el silencio. Como soy habanero, el silencio me asombra, como un prodigio; aspiro a él, como a un milagro. Mucho más cuando se veía asociado a paredes anchas, antiguas, que hablaban de un tiempo en que Cuba ni siquiera pertenecía al “mundo conocido” por Occidente. El silencio, la antigüedad, son enigmas para un habanero. Un edificio anterior al siglo XVIII nos sume en la perplejidad, en la melancolía.

Yo andaba por la calle Hospital y llegaba a la Biblioteca de Catalunya con la sensación de que había trascendido el pequeño espacio y el tiempo que se me había concedido. Difícil explicar el estremecimiento de quien necesita recordar un tiempo imposible. La extraordinaria biblioteca había sido un hospital. Continuaba con el propósito de salvar vidas. Sus paredes se habían comenzado a alzar antes de que las tres carabelas zarparan hacia las Indias equivocadas. Me sabía protegido. Entonces no tenía papeles, lo que significaba (significa) carecer de realidad. Tenía, digamos, la dudosa “ventaja” de que era blanco, de ojos azules: cumplía con los “parámetros”, hombre-de-los-nuestros-decente-inofensivo. Si callaba, podía camuflarme. Si bajaba la mirada, me volvía invisible. Sin embargo, saber que pasaporte y visado han caducado es parecerse a un funambulista sin el don de cuerdas y equilibrios. En la biblioteca nada había que temer. El paraíso en forma de biblioteca, que diría Borges. Tampoco en el jardín del hospital. Todos éramos lo mismo. Estudiantes radiantes y mendigos dignos. Gozoso o resueltamente triste, el jardín no perdía la virtud hospitalaria.

Cuando no leía, una de mis grandes pasiones consistía en imaginar la vida de los desconocidos. ¿De dónde venía el chico de apariencia marroquí? ¿Gracias a qué designios la señora del pañuelo, con aspecto de rumana, había terminado recogiendo periódicos para sentarse en las galerías? No todos éramos extranjeros. Un joven blanquísimo dormía en un banco y, cuando despertaba, hablaba en catalán. “Es de Igualada”, informaba una chica con rastas que había llegado de Berga. Me sentaba junto a un anciano que leía. Su libro, para mi sorpresa, era *Gargantúa y Pantagruel*. Yo hubiera esperado que estuviera leyendo *Isis desvelada*: casi nunca acertamos con los prejuicios. A veces levantaba la vista, como quien emerge para comprobar que la Tierra continúa girando. Me sentía un vagabundo más, pero no lo era. Aun “sin papeles”, me esperaba un pequeño piso en una finca de Riereta; las paredes me resguardarían del clima. Me ducharía, bebería sopa, tendría una cama con sábanas. Me echaría y conocería el sobresalto de estar en el centro del mundo. Barcelona sería el centro del mundo, y el vagabundo lector de Rabelais, el profeta de un entusiasmo desconocido. ■

<http://lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis>

<http://twitter.com/bcnmetropolis>

Ajuntament
de Barcelona

0.4

8 400214 062238